

**DET LIBERALE HEGEMONI OG
ARBEIDERBEVEGELSENS DEFENSIV**

- Hans Ebbing:** Innledning – Brexit, den liberale sirkel og klassekompromissets oppløsning 1
- Oscar Dybedahl:** Nyliberalismens sterke stat 7
- Hans Ebbing:** Den liberale utopi, maktbalanse og demokrati 23
- Arne Overrein:** Frihet, hegemoni og liberalisme 36
- Bodil Christine Erichsen:** Feminisme og nyliberalisme 50
- Steinar Stjernø:** Sosialdemokratiet og solidariteten – Fra Marx til Støre 72
- Hans Ebbing:** Liberaliseringen av Norge – «Den norske modellen» og dens forutsetninger 87
- Olav Boye:** Markedsliberalismen, Arbeiderpartiet og de fagorganiserte 104
- Sven Røgeberg:** Wolfgang Streeck: Den nyliberale kontrarevolusjonen og sosialdemokratiets fall 118
- Dag Seierstad:** Sosialdemokrater i Brussel – hva hjelper det? 137
- Kristen Nordhaug:** Klassekamper i Kina 146
- Knut Kjeldstadli:** Arbeiderbevegelsen og de intellektuelle 166
- Sjur Kasa 1961-2015:** 183
- Bidragstyperne:** 184

INNLEDNING – BREXIT, DEN LIBERALE SIRKEL OG KLASSEKOMPROMISSETS OPPLØSNING

Dette heftet av Vardøger var planlagt og praktisk talt ferdig skrevet før Brexit 23. juni i år. Brexit er derfor ikke et tema for en egen artikkel. Til gjengjeld illustrerer Brexit konsekvenser av det tema som heftet behandler: liberalismens hegemoni i EU-landene og i Norge og de følger dette har for styrkeforholdet i kontrakten – maktbalansen – mellom arbeid og kapital i den europeiske kapitalismen etter 1945.

Brexit og sjokket

Stemmemonsteret bak Brexit 23. juni viser en splittet befolkning, langs tre akser: klasse, generasjon og geografi ifølge Matthew Goodwin, professor i internasjonal politikk, Universitetet i Kent.¹ I de 20 regionene hvor Remain stod sterkest, viser det seg at 45 prosent av de som stemte, hadde universitetsutdanning, 42 prosent var faglærte, 26 prosent beskrev seg selv som «ikke-hvite». Gjennomsnittsinntekten var 27.000 pund. Bare 11 prosent var pensjonister. Blant de yrkesaktive dreide det seg om personer som i kraft av utdanning, yrker og karrierer har hatt fordeler av den liberalistiske avindustrialiseringspolitikken til fordel for finans- og tjenestesektorene.

I de 20 regionene hvor Brexit stod sterkest, hadde bare 16 prosent av de som stemte, høyere utdanning. Bare 23 prosent var faglærte, under 20 prosent «ikke-hvite», nesten 20 prosent var pensjonister. Gjennomsnittsinntekten var 18.000 pund, eller 2/3 deler av «Remain-inntekt». Venstreorienterte arbeidere og sosialt konservative på høyresida gjorde et opprør mot «en sosialliberal middelklasse». Mange av Brexit-velgerne vil havne i privatøkonomisk katastrofer ved neste finanskriser og preges av angst for framtiden og fremmedgjøring. I politikken er «gamle» Labour forduftet og fagbevegelsen nærmest eliminert. New Labour er splittet i to store fraksjoner som begge er for EU, den ene litt til venstre for den andre. Det fins ingen politisk kraft som har vært i stand til å formulere en strategi for velferdsstat og demokrati innenfor rammen av Storbritannia som statsordning. Det som Labour og en kastrert fagbevegelse ikke får til av egen kraft på hjemmebane – sikre befolkningen mot undergraving av arbeidsvilkår og sosiale rettigheter – setter de sin lit til at EU med sin «frie flyt» skal ordne opp i. Tydeligere kan ikke den britiske arbeiderbevegelsens avmakt demonstreres. I en slik situasjon blir generell frustrasjon over egne livsvilkår lett koplet til fremmedfrykt. EUs «frie» arbeidsmarked får med en viss rett skylden for denne frustrasjonen. Og

«ved å stemme for Brexit har disse velgerne påtvunget politikken et helt annet verdsett enn det som forener London-orienterte medier og politiske eliter.» (Goodwin).

Verken den britiske, den kontinentale eller den norske liberale delen av venstresiden, altså de dominerende tendenser innen sosialdemokratiet, har forstått at Brexit er et forvrengt uttrykk for den underliggende striden mellom arbeid og kapital. EU som politisk ramme for denne striden har styrket kapitalsidens posisjoner radikalt i Europa, særlig etter 1990. Behovet for å gjenerobre nasjonal suverenitet gjennom Brexit blir utlagt som «bare et skalkeskjul for generell fremmedfrykt og motstanden mot økt innvandring».² Som en følge av denne forståelsen og det liberale hegemoniets hovmod greide Remain-kampanjen å mobilisere få dager etter avstemningen over 4 millioner underskrifter med krav om en ny folkeavstemning. Flertallet hadde stemt feil. Denne forståelsen har fått den mest liberale fløyen av Labours parlamentarikere til å gjøre kravet om omvalg til sin politiske plattform i kampen om makten i Labour. Kampanjen demonstrer det liberale dilemma: Når «liberaliteten» ikke lenger har kontroll med flertallet i et direkte demokrati, kan det ved hjelp av det parlamentariske «liberale» demokratets mekanismer overkjøre dette flertallet. Nok en gang vil de da «kaste bensin på et bål av populistiske, anti-elitistiske følelser» (Goodwin).

Prosessene bak Brexit-flertallet er ikke enestående for Storbritannia. Siden 1960-tallet har valgoppslutningen ved parlamentsvalg i de vest-europeiske landene falt med gjennomsnittlig 12 prosent. Dette skjer parallelt med at statenes gjeld med få unntak, deriblant Norge, har økt i samme tidsrom, noe som har svekket deres evne til å vedlikeholde velferdsstaten. Grupper som er mest avhengig av en statlig omfordelingspolitikk, møter i så liten grad opp for å stemme, at flere partier selv i Tyskland, som er «vinneren» i EU, helt har sluttet med å drive valgkamp overfor disse. Med andre ord: Den økonomiske ulikheten har økt markant de siste 40 årene i Vest-Europa parallelt med at «det liberale demokratiet» demokratiske base snevres inn. (Se Sven Røgebergs artikkel). – Denne utviklingen av europeisk parlamentarisme står i skarp kontrast til lovprisningen av det parlamentariske demokrati som et sivilisatorisk høydepunkt, som hos den «tidlige» Francis Fukuyama med *The End of History and the Last Man* fra 1992.

Trass i at Brexit lå lenge rundt 50 prosent på meningsmålingene, kom resultatet med 51,89 prosent likevel som sjokk på de politiske redaksjonene som er «forenet med de politiske elitene» (Goodwin). Remain-bevegelsens ideologer så ikke konsekvensene av de splittelser som har ulmet under overflaten i lang tid, særlig i den engelske delen av kongedømmet. Sjokket gjorde seg også gjeldende i EØS-landet Norge. Morgenbladets EU-kommentator Steen Inge Jørgensen slår representativt fast at «Brexit-kampanjen var basert på usannheter fra første dag, og de velgerne som bet på, er de som har mest å tape på valgresultatet» (1.juli 2016). – En underforstått premiss for sannhets-

gehalten i denne type påstander er at sannheten om Brexit både før og etter avstemningen blir forvaltet av det politisk-byråkratiske komplekset med EU-kommisjonen, EU-landenes regjeringer, supplert av den intellektuelle europaeliten med Jürgen Habermas i spissen og formidlet til befolkningen av en forenet enhet av «medier og den politiske eliten». Sjelden er vel Michel Foucaults påpekning av sammenhengen mellom makt og sannhet som offentlig fenomen blitt tydeligere demonstrert.

På kontinentet går Jürgen Habermas og den venstreorienterte økonomen Thomas Piketty besluttsomt inn for at utviklingen i retning av en stadig tettere, overnasjonal union må fortsette. Ved å etablere en overnasjonal suverenitet i form av et parlament og en lovgivende myndighet vil unionen få demokratisk legitim makt til å overkjøre de økonomiske og institusjonelle ujevnheter som fins mellom landene, i første omgang i euro-sonen, seinere i hele EU og til slutt globalt. Finanskrisen i USA og EU i 2008 med sine globale ringvirkninger, framskyndet denne visjonære konklusjonen, (se Røgebergs artikkel).

Til dette bemerker den fremste EU-kritikeren i Tyskland, Wolfgang Streeck, at disse tenkerne «behandler økonomien som et teknisk subsystem i moderne samfunn – en forutsigbar mekanisme av mål og virkemidler, som er i stand til å fungere på en rasjonell og nøytral måte». Vi har med andre ord å gjøre med en syntese av liberal økonomisk teori ved Thomas Piketty, liberal, altomfattende filosofi ved Jürgen Habermas og av liberal statsvitenskap fiksert på det parlamentariske system som sivilisasjonens høyeste form slik Francis Fukuyama gjorde i 1992.

Det dreier seg altså om å få terrenget – den mangfoldige økonomiske, sosiale og kulturelle virkelighet – til å stemme med kartet, og da må det brukes politisk makt. De overser fullstendig kapitalismens ujevne utvikling som skaper tapere og vinnere i markedet, mellom sosiale klasser, mellom stater og hele samfunn. Det dreier seg om den liberale utopi i ny versjon, slik Karl Polanyi først stilte diagnosen (se undertegnedes artikkel). Og som Oscar Dybedahl viser, står statens makt sentralt i den moderne liberalismens strategi hos Friederich A. Hayek og Milton Friedman.

Dybedahl minner om at liberalismen er et mangetydig fenomen. Dette blir ofte oversett. Han viser at Hayeks sterke stat er teoretisk inspirert av stats-teorien hos Carl Schmitt, Det tredje rikets kronjurist, men selvsagt ikke av Schmitts strategi for å realisere denne statsmakten. Den politiske kjernen i moderne liberalisme etter hovedtrekkene i Hayeks strategi er likevel klar: Det dreier seg om å kunne rydde samfunnet for alle forhold som forurenser markedets «rene» virkemåte, noe markedet ikke greier ved egen kraft alene. Fagforeninger er blant de fremmedlegemer som hemmer en virkelig fungerende liberalisme. Staten er derfor nødvendig. Den skal være så liten som mulig, men sterk nok til om nødvendig å fjerne fagforeningene, som i Chile under militærdiktaturet etter 1973 – nyliberalismens forsøkslabora-

torium (jf. Friedman) – eller i det minste temme dem ved omfattende bruk av politi og ved å undergrave deres autonomi, som under Thatcher. Det er altså likevel et berøringspunkt mellom fascisme og moderne liberalisme i praktisk politikk.

De politiske redaksjonene i media – kommentariatet – i forening med den politiske eliten henter sitt begrepsinventar fra akademica med dets statsvitenskaper, jus, filosofi og standard økonomisk teori. Det samme gjør statsmakten i sin daglige forvaltning. Men empirien viser at «kritiske teoretikere som er i kontakt med reelle politiske prosesser, er en sjeldenhet» ifølge den franske sosiologen Razmig Keucheyan (se Knut Kjeldstadlis artikkel). Selvsagt fins det kritiske intellektuelle ved akademica, men det er ikke disse som gjør seg gjeldende «i de reelle politiske prosesser», organisert via statsmakten. Siden de politiske partiene med få unntak ikke lenger fungerer som levende, politiske verksteder, er de blitt irrelevante både for politikkkutforming og for den kontinuerlige tilbakemeldingen fra velgerne mellom valgene. Nettopp her kommer medias politiske redaksjoner til hjelp. Redaksjonenes halvstuderte røvere har en viktig oppgave i å «korrigere» den politiske eliten, men uten å reise tvil om legitimiteten av den makt som eliten utøver. Redaksjonene er på sin side avhengige av den politiske elitens anerkjennelse for at deres meningsytringer skal bli tatt alvorlig og dermed for deres egen eksistensberettigelse. Det dreier seg om en gjensidig bekreftelse og korrigerende. Kommentariatets kritiske kraft og uavhengighet vil i hovedsak derfor begrense seg til å fungere innenfor den politiske elitens ideologiske horisont. Dette er den liberale sirkel som på selvbebreftende vis stadfester det liberale hegemoniet. Da David Cameron som statsminister gikk inn for å holde en folkeavstemning, skjedde det i tillit til at Brexit var utelukket, ellers ville han aldri våget det. I dette fikk han bekreftende støtte fra det EU-vennlige kommentariatet. Følgelig ble Brexit et «sjokk».

Liberal versus liberalisme

I en samfunnsmessig differensiert og motsetningsfylt situasjon vil bruken av ord som liberal, liberalisme, demokrati, frihet, solidaritet, likhet osv. nødvendigvis bli flertydige og det oppstår konkurranse om definisjonsmakten av dem. I samsvar med forskyvningen av styrkeforholdet mellom arbeid og kapital til kapitalsidens fordel har liberalismens hegemoni maktet å definere demokratiet som et liberalt, men indirekte forhold, samtidig som de demokratiske prosessene utenfor og forut for parlamentarismen nedvurderes eller helt fortrenses. Den «tidlige» Francis Fukuyama er det klareste uttrykket for denne tendensen.

Flere av artiklene i dette heftet peker derimot på at liberalismen både som teori og som politisk praksis, f.eks, ved det norske partiet Høire, alltid og så lenge som mulig har bekjempet politisk demokrati basert på allmenn

stemmerett, uavhengig av privat eiendom og dermed av sosial klasse og kjønn. Men når allmenn stemmerett først er kjempet igjennom nedenfra av allianser mellom arbeiderklasse, andre lavere klasser og ulike kvinnebevegelser i Norge på slutten av 1800-tallet, kan liberalistene ikke gjøre annet enn å innrette seg etter dette som et fullbyrdet konstitusjonelt faktum. På dette viset framstår det demokratiet som de først bekjempet, etter hvert som «naturlig». Med sin historiske glemsel snur de denne årsakskjeden på hodet idet liberalismen nå framstilles som en original, indre kraft i dette demokratiet. I dette hegemoniet flyter dermed ordene «liberal», «liberalisme» og «demokrati» sammen under merkelappen «liberalt demokrati» som identisk med parlamentarisme. Arne Overreins artikkel i dette heftet kartlegger sider ved denne tilsløringsprosessen og stiller et folkelig, sosiologisk og empirisk begrunnet frihetsbegrep opp mot liberalismens filosofi.

Norge

Hva så med Norge og «den norske modellen» i dette hegemoniet?

Oppløsningsprosessen av de klassekompromisser som ble inngått mellom arbeid og kapital i Europa (og i USA) i kjølvannet av den andre verdenskrig er nå også kommet til Norge – som det siste landet i Europa. Men i Norge har kompromisset stått sterkere fordi det – ulikt alle andre land i Europa – var koplet sammen i et dobbeltkompromiss, et mellom «arbeid og kapital» og samtidig et mellom «by og land». Kompromisset ble institusjonalisert med en hovedavtale mellom arbeid og kapital fra 1935 til i dag. Den har sikret et utenforparlamentarisk «system» for hvordan «arbeidslivets lover og regler» innstiftes og forvaltes som en egen ordning direkte mellom «partene», altså utenfor det konstitusjonelle lovverket, etter hvert med store ringvirkninger for all lovgiving omkring arbeidsliv og sosiale forhold. Innenfor rammen av den maktbalansen som dobbeltkompromisset bygger på, hadde sosialdemokratiet hegemoni fram mot 1975. Dette var den politiske og ideologiske bakgrunnen for utviklingen av velferdsstaten. Bodil Chr. Erichsen viser i sin artikkel hvordan nyfeminismen gjennom det liberale hegemoniet etter hvert har glemt sin historiske, dels motsetningsfylte bakgrunn. En nyfeminisme som i økende grad ser kvinnekampen i lyset fra yrkeslivets individualiserte karrierestrev, ser ikke lenger at likestillingskampen og kvinnefrigjøringen er koplet kollektivt til klassekompromisset og velferdsstaten.

Fagforeningsmannen Olav Boye viser hvordan arbeidsmiljøloven ble til på tampen av den sosialdemokratiske perioden og hvordan den ble omsatt i praksis i arbeidslivet, og deretter, som utslag av liberaliseringen av Det norske arbeiderparti, gradvis ble (og blir) undergravd, særlig gjennom tilknytningen til EØS-avtalen.

Liberalismens hegemoni i Norge motsvares av svekkelsen av den sosialdemokratiske praksis og tenkemåte i DNA. Steinar Stjernø dokumenterer

denne tenkemåten tilbakegang, særlig rundt solidaritetsbegrepet, noe som har store konsekvenser for den alminnelige forståelse av velferdsstatens grunnlag. Dag Seierstads artikkel viser hvordan liberaliseringen av sosialdemokratiet i Europa dels er påvirket av, dels bidrar til å fremme liberalismens framstøt gjennom den avdemokratiserende EU-prosessen. Sosialdemokratisk politikk i ordets historiske betydning er tvert om forbundet med nasjonalstaten slik også et politisk demokrati er det.

Norge er altså i ferd med å bli et mer «normalt» kapitalistisk land. Den norske varianten av korporatisme, trekantsamarbeidet av arbeid, kapital og stat blir svakere og går mot en avslutning, med mindre prosessen utløser bedre og dypere organisert motstand enn i dag. Den «nordiske modellen», som Norge hadde sin andel av, er nærmest oppløst i Danmark og Sverige. I den norske venstresidens politiske bevissthet og retorikk er den typisk skrumpet inn til «den norske modellen».

Kapitalismens «gullalder» fram mot 1970-tallet var rammen for sosialdemokratiets og dermed arbeiderklassens offensiv innenfor den kapitalistiske samfunnsordenen i Europa, med velferdsstaten som et sosialistisk innslag i denne. Tidsspennet for defensiven etter den tid fram til 2016 er nesten dobbelt så langt som arbeiderbevegelsens offensiv fra 1945 til ca 1970. Lønnsarbeiderklassens defensiv er slik sett «normalsituasjonen» under kapitalismens og dermed den liberale utopiens konjunkturforløp over tid. Endringene i dette styrkeforholdet løper dels sammen med endringene i den globale maktbalansen mellom øst og vest etter 1990. Det har fått store konsekvenser for demokratiet og dermed for alle som i sine hverdagsliv er avhengige av en demokratisk fundert velferdsstat for å kunne være frie i samfunn som ellers preges av markedets vilkårigheter og usikkerhet.

August 2016

(Denne artikkelen er ikke fagfellevurdert)

NOTER

- 1) «Inequality, not personalities drove Britain to Brexit», se <http://www.politico.eu/article/inequality-not-personalities-drove-britain-to-brexit/> Se også forkortet utgave av artikkelen som kronikk i Klassekampen 1. juli 2016.
- 2) Påstanden er typisk også for en «venstristisk» posisjon og er hentet fra Tony Norfield i *Ny Tid* august 2016. Norfield er forfatter av *The City of London and the Global Power of Finance*, Verso, London 2016. Han selv unnlot å stemme 23. juni fordi «valget i seg selv er likegyldig når det gjelder de globale problemene».

NYLIBERALISMENS STERKE STAT

Civita-leder Kristin Clemet har påstått at hun er en tilhenger av en sterk stat. Dette virker overraskende for mange, og som en ideologisk snuoperasjon for noen. LOs Stein Reegård repliserte at Clemet forsøkte å «komme venstresida i forkjøpet» med utspillet.¹ Den sterke staten ble kjempet fram av sosiale krefter som stod et stykke unna Civitas liberale tradisjon. Nå, antyder Reegård, vil Civita sole seg i glansen fra denne arven. Mistanken er ikke helt urimelig med tanke på hvordan Civita har vannet ut velferdsbegrepet ved å hevde at selv Friedrich Hayek støttet en velferdsstat.²

I dette tilfellet var likevel ikke Clemets utspill et forsøk på å skape begrepsforvirring. Den klassiske liberalismens statsforståelse er et spørsmål for seg, men for nyliberalistiske teoretikere som Friedrich Hayek og Walter Eucken ble det klart at den svake liberale staten var en kilde til store samfunnsproblemer. Staten skulle være sterk, selv om den ikke nødvendigvis burde være stor. Som Lars Fr. H. Svendsen påpekte i en kritikk av Reegård: det er en forskjell mellom en sterk stat og en stor stat. «En svært omfattende stat som ikke er økonomisk bærekraftig, vil ikke være sterk.»³ For Svendsen er den sterke staten en absolutt forutsetning for liberale friheter – og i tillegg er den ikke det samme som en omfattende velferdsstat. Den store staten er, for Svendsen, svak, ikke sterk. Siden det råder en viss forvirring rundt spørsmålet om hva en sterk liberal stat vil innebære, vil jeg i det følgende se på spørsmålet om svake og sterke stater i nyliberal teori.

Nyliberalismens død

Nyliberalismen ble erklært død ved den økonomiske krisen i 2008, og det så ut til at den ble begravet av staters voldsomme krisebevilgninger. Ana Esther Ceceña hevdet at den nyliberale epoken med dette definitivt var definitivt overstått, og premisset ser ut til å være at den nyliberale staten skal være svak og markedsfasiliterende – uten evne eller vilje til å motstå markedskreftene.⁴ Med dens nyvunne sentrale økonomisk rolle kom staten tilbake som maktfaktor, og den nyliberale epoken var tilbakelagt. Men denne typiske fortellingen om nyliberalismens vekst og fall virker overdrevet, i hvert fall om vi antar at staten ikke er det motsatte av markedet, og åpner for at økonomisk liberalisme kan være forenelig med en sterk stat.

«Bare en krise – enten den er virkelig eller bare oppfattes slik – kan skape virkelig forandring. Når denne krisen inntreffer, er de tiltak som treffes avhengige av de tanker som foreligger. Å utvikle alternativer til den

eksisterende politikken, holde dem levende og disponible til det politisk umulige blir politisk uunngåelig, er vår oppgave.»⁵

Sitatet er fra Milton Friedman og dannet utgangspunktet for Naomi Kleins tese om at nyliberalismen er en «katastrofefekapitalisme», en doktrine for å utvikle markedsbaserte ideer og reformplaner, holde dem levende, for å så gjennomføre dem hurtig mens offentligheten er handlingslammet av en krise (av økonomisk, miljømessig eller politisk art).⁶ Fra dette perspektivet er det makten over staten som er nyliberalismens første premiss. Også historisk er det tvilsomt å sette nyliberalismen i forbindelse med svake stater. Som Klein beskriver i detalj omkring Chile: sjokket som der lamslo offentligheten var en militær erobring av statsmakten, ledsaget av statsterror mot politiske opposisjonelle. Klein viser at dette var den typiske utviklingstrenden, ikke bare i Chile, men også i Uruguay, Argentina og Brasil.

Definisjonsspørsmål er vanskelige, og spørsmålet om en presis definisjon av «nyliberalismen» har ført til en utstrakt og ikke særlig fruktbar definisjonsdebatt. Likevel er Thomas Biebricher inne på noe nyttig når han foreslår at nyliberalismen kan defineres med utgangspunkt i dens kritikk av klassisk liberalisme.⁷ Det blir mulig gi et klarere bilde av det spesielle ved nyliberalismen ved å utbrodere denne kritikken. Man kan si at nyliberalismen oppstod som en intellektuell bevegelse i 1938, ved et kollokvium på Walter Lippmanns bok *An Enquiry into the Principles of the Good Society*. Kollokviet samlet folk som Friedrich Hayek, Ludwig von Mises, Michael Polanyi, Wilhelm Röpke og Alexander Rüstow. Blant deltakerne hersket en viss konsensus om at den klassiske liberalismen burde revideres. De tidlige nyliberalistenes misnøye med den klassiske liberalismen gjorde at Hayek – ved grunnleggelsen av Mont Pèlerin Society i 1947 – kunne ta til orde for å renske liberalismen for utilstrekkeligheter, blant annet grunnet dens simplistiske mistro til staten.⁸ Den klassiske liberalismen tenderte til en naturalisering av markeder og markedsfrihet som spontane og selvstendige virkninger av naturlige menneskelige tilbøyeligheter, i det minste om disse fikk virke i fravær av «kunstige forstyrrelser» ved statlige eller andre institusjoner.

I *Den liberale utopi* bemerker Karl Polanyi at «markedet» – i den liberale forståelsen – blir tatt for gitt som en kilde til frihet. Markedssynet på samfunnet setter likhetstegn «mellom økonomi og kontraktsmessige forhold, og mellom kontraktsmessige forhold og frihet».⁹ De antok at markedet var «en naturlig institusjon, og markeder ville oppstå av seg selv bare mennesker fikk være i fred». Slike forestillinger dannet det filosofiske grunnlaget for laissez-faire liberalismens statsfiendtlighet.¹⁰ Dette naturaliserende trekket ved den klassiske liberalismen gjøres til gjenstand for kritikk av flere sentrale skikkelser i den tidlige nyliberalismen. Hayek vektlegger at staten er helt nødvendig for å opprette og forbedre rammeverket som fri økonomisk virksomhet kan finne sted innenfor.¹¹ Walter Lippmann kritiserte laissez-

faire-forestillingen om at staten ikke skulle blande seg inn i økonomien som fullstendig misforstått, og betrakter markeder og privateiendom som sosiale konstruksjoner: «Det er derfor misvisende å se for seg [selskaper] som noe som på et eller annet vis er utenfor loven, for å så stille spørsmålet om det kan være tillatt å ‘gripe inn’ i dem.»¹²

Dermed var grunnlaget for laissez-faire liberalismens statsfiendtlighet plukket fra hverandre. Ola Innset påpeker at en rekke deltakere i Lippmann-kollokviet ga ut bøker som formulerte et dobbeltargument: at «statlig innblanding i økonomien førte til totalitært diktatur og at ikke-intervensjonistisk laissez-faire-politikk hadde spilt fallitt.»¹³ Friedrich Hayeks *The Road to Serfdom*, Michael Polanyis *The Contempt of Freedom* og Wilhelm Röpkes *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart*, for å nevne noen. Staten måtte brukes for å opprettholde og spre markedsmekanismene – ikke for å begrense dem – og Hayek skilte mellom «planlegging for konkurranse og planlegging mot konkurranse».¹⁴ Det må finnes en sterk stat som planlegger for konkurranse, og for Hayek er derfor laissez-faire «en svært tvetydig og misledende beskrivelse av de prinsipper en liberal orden bygger på».¹⁵ I motsetning til den klassiske liberalismen (i hvert fall slik de leste den), er det sentralt for disse at markedet ikke har noen eksistens uavhengig av staten og andre sosiale institusjoner. Denne kritikken delte de i en viss forstand med mer sosialistiske kritikere av liberalismen. Markedet er ikke simpelthen det man finner utenfor statens innflytelse, det er ingen spontan eller naturlig hendelse, men et kulturelt produkt som må kultiveres og næres.¹⁶ Dette betyr imidlertid ikke at den nyliberale *retorikken* var uten naturalistiske vendinger. Det kan skimtes i terminologien som har ledsaget det nyliberale omstruktureringsprosjektet: *frigjøring* av markeder, *liberalisering* av økonomien, *deregulering* av finans, oppsummert simpelthen som *økonomisk frihet*.

Ord som frigjøring, liberalisering og deregulering peker til at vi her – i den nyliberale språkbruken – ikke egentlig har å gjøre med den statsstøttede realiseringen av et bestemt prosjekt. Det er bare snakk om å lette kunstige begrensninger mot naturlig eksisterende ting og tendenser. Implisitt: ved å redusere staten og dets reguleringspraksiser vokser markedet automatisk i omfang. Markedet er ikke tvang, men fravær av tvang, markedsfrihet er ikke politikk, bare et fravær av politiske begrensninger. Utvilsomt er det en språkbruk som denne som har forledet kritikere av nyliberalismen til å tro at en sterk og virksom stat representerer undergangen for det nyliberale prosjektet. Likevel er det slående at nyliberale teoretikere utviklet teorier om forholdet mellom stat og marked som peker i en helt annen retning enn denne retorikken. De ville unngå både laissez-faire og statssentrisk kollektivism. De utviklet sine tanker gjennom en kritikk av den klassiske liberalismens statsfiendtlighet, av dens naturalisering av markeder og neglisjering av behovet for å bruke staten til å sikre det samfunnsmessige, institusjonelle rammeverket som en konkurranseøkonomi trenger for sin eksistens.¹⁷

Liberalismen og demokratiet

Denne artikkelen handler om nyliberalismens forhold til staten – og til ulike (demokratiske og ikke-demokratiske) styreformers i staten. Temaet blir likevel vanskelig å utforske dersom man tar for gitt at liberalismen er demokratisk og at demokratiet er liberalt. Hayek påpeker at liberalisme og demokrati er ulike størrelser, selv om det er blitt vanlig å kople dem sammen i liberale demokratier. Liberalisme dreier seg om å begrense myndighetens makt til å vedta lover, enten myndighetene er demokratiske eller ikke, og demokratiet om hvem som skal vedta lovene.¹⁸ For Hayek kan derfor et demokratisk samfunn være totalitært og et diktatur liberalt. Liberalismens ønske om likhet for loven har en viss affinitet med demokratiet, men begrepet «liberalt demokrati» ville vært uforståelig for de klassiske liberalistene.¹⁹ Som Benjamin Constant formulerte det: Den antikke frihetsforståelsen baserte seg på en lik fordeling av makt mellom borgerne i staten, men en slik frihet er uforenelig med moderne frihet. Moderne (liberal) frihet er ikke offentlig, men privat, forankret i sikre eiendeler og personlig uavhengighet.²⁰ Norberto Bobbio viser i *Liberalism and Democracy* at de klassiske liberalistene er skeptiske til demokratiet, til virkningene av at «the common herd» (J.S. Mill) eller den «svinaktige multituden» (Burke) inkluderes i det politiske livet.²¹ Liberalisten kan påpeke at selv om visse rettigheter og konstitusjonelle forordninger framtrer som begrensninger av demokratiet, så er de i praksis nødvendige i ethvert demokrati. Uten bestemte liberale friheter og rettigheter – som forsamlingsfrihet, ytringsfrihet og bevegelsesfrihet – kan man ikke forestille seg et fungerende demokrati.²² Det virker rimelig nok, men som Hayek også antyder stikker problemet dypere. Sterke begrensninger av stemmeretten ble støttet av slike som Benjamin Constant, John Locke og John Stuart Mill, men kan vanskelig rettferdiggjøres fra et demokratisk ståsted.

James Madison, den viktigste bidragsyteren til den amerikanske grunnloven, formulerer problemet til grunn for de liberale bekymringene. Det eksisterer en fare i demokratiske samfunn for at makten overgis til grupper som vil bruke systemet til å undergrave rettighetene til andre borgere, særlig på grunn av store rikdomsforskjeller og den skarpe interessekonflikten mellom eiende og eiendomsløse. Det var ønskelig å finne en eller annen måte å opprettholde *både* den private friheten og det demokratiske systemet på. Men hvordan kunne man forhindre at demokratiet realiserte de fattiges begjær «for papirpenger, for avskaffelse av gjeld, for en lik fordeling av eiendom, eller for et annet usømmelig eller ondsinnet prosjekt»?²³ Statens avstand til den private sfæren må opprettholdes med et veldeignert politisk system, med maktfordeling og konstitusjonelle begrensninger. Spenningen mellom liberalisme og demokrati ytrer seg på forskjellige måter i liberalismen og nyliberalismen. De nyliberale teoretikernes bekymringer

minner om Madison og Constant: at en egalitær offentlighet skal forbryte seg mot den moderne private og særlig den eiendomsbaserte friheten, at de politiserte massene skal undergrave liberale rettigheter. Men bekymringene får en større plass i helheten og munnar ut i konkrete-institusjonelle forslag til måter å bøte på demokratiets problemer.

Ordoliberalismen og massedemokratiet

I overgangen fra klassisk liberalisme til nyliberalisme framheves spørsmålet om markedsøkonomiens utenomøkonomiske betingelser. For nyliberalerne er ikke markedet en selvstendig eksisterende ting, men en ting hvis eksistens er betinget av utenomøkonomiske institusjoner og verdier. Dette perspektivet blir særlig tydelig i den tyske nyliberalismen – ordoliberalismen – anført av skikkelser som Alexander Rüstow, Walter Eucken, Wilhelm Röpke, Alfred Muller-Armack og Franz Böhm. Ordoliberalerne framhever markedets tendens til å forvitne, at markedet undergraver sine eksistensbetingelser. Markedet eller konkurransen kan derfor ikke være et altomfattende samfunnsprinsipp, det avhenger av noe utenfor seg selv, for å eksistere over tid. Det ordoliberal prosjektet har en deskriptiv og en preskriptiv bestanddel: *Ordnungstheorie* og *Ordnungspolitik*. Deskriptivt vektlegges betydningen av det institusjonelle rammeverket som omkranser økonomien, som avgjørende i formingen av adferden til økonomiske aktører. Og preskriptivt, at det er dette rammeverket (en utenomøkonomisk *orden*), som bør forbedres ved forsøk på å løse økonomiske problemer.

Fellesperspektivet fra juss og økonomi skulle kunne ut i en *Wirtschaftsverfassungspolitik*, som etterstreber å påvirke økonomien på indirekte vis, ved å justere økonomiens rammer og spilleregler.²⁴ Ordoliberalerne har ingen illusjoner om at markedstransaksjoner og konkurranse nødvendigvis er fordelaktig for alle involverte parter, i det minste ikke på kort sikt. I en konkurransesituasjon blir noen konkurrert *ut*. Konkurransen avler misnøye mot konkurransesituasjonen og motiverer økonomiske aktører til å finne måter å unndra seg konkurransens tvang, enten ved sammenslutninger (pris-samarbeid, karteller) eller politiske midler (lobbyvirksomhet for tollbarrierer, skatteprivilegier, direkte subsidier, monopolrettigheter). Det oppstår et fangenes dilemma: Alle økonomiske aktører er tjent med å leve i en kompetitiv orden, men alle har hver for seg også interesse av å unndra seg de betingelser konkurransen tvinger på dem. Det rasjonelle for hver enkelt fører til en kollektiv irrasjonalitet: når alle unndrar seg konkurransen enkeltvis, blir det kollektive resultatet en proteksjonisme som ingen tjener på eller ønsker seg.

Det ordensteoretiske fokuset gjør at ordoliberalistene ikke simpelthen kan kritisere staten og kreve at den holder seg unna den økonomiske prosessen. Liberalisten unnslipper ikke statens synlige hånd – den frie økonomien er et politisk prosjekt. Samtidig har ordoliberalerne ingen tillitt til at staten eller

politikerne har den nødvendige styrken til å styre på en virkelig fri og konkurransefremmende måte, uten å gi etter for krav og press fra samfunnet. Dermed har de havnet i et dilemma: Staten må planlegge for konkurranse for at konkurransen skal vedvare, men staten ser ikke ut til å være i stand til å utøve en økonomirelatert rolle, uten å bli en slave av samfunnsmessige pressgrupper.²⁵

Resultatet av det siste blir det de kaller en reføydalisering av økonomien. Dette er særlig problematisk i demokratier. For Eucken hadde demokratiets framvekst svekket skillet mellom stat og samfunn, og gitt massene og deres interessegrupper en økt innflytelse over økonomisk politikk.²⁶ Den politiske makten flyttes over til demagoger og karismatiske ledere, i stand til å manipulere den offentlige opinion.²⁷ «Den parlamentarisk-demokratiske strukturen til noen av de økonomisk ledende statene fikk den økonomiske korrupsjonen til å spre seg».²⁸ Politiske partier omformes til agenter for økonomiske pressgrupper, og finansieres av de samme gruppene.²⁹ Det gjelder altså å finne en eller annen måte å distansere staten fra masse-demokratiets tendenser – som fører til kollektivismen. Staten, demokratisk eller ikke, må heves over samfunnet og gjøres i stand til å beskytte seg mot interessegrupper.

Hayek og farene ved ubegrensede demokratier

Hayek hadde tette forbindelser til Walter Eucken, den kanskje viktigste ordoliberal skikkelsen. De møttes i 1928 og opprettholdt kontakten til Euckens død i 1950. Hayek overtok senere Euckens professorat ved universitetet i Freiburg, erklærte at han aktet å videreføre tradisjonen i gang-satt av Eucken og hans venner, og at vennskapet med Eucken var «basert på den tetteste enighet rundt politiske så vel som vitenskapelige spørsmål».³⁰ Til den delen av Hayek som diskuteres her – spørsmålet om staten og demokratiet – virker Hayeks tenkning nærmest som en videreføring av ordoliberalismen.³¹ I trebindsverket *Law, Legislation and Liberty* gjør Hayek seg til en uttalt kritiker av moderne representative demokratier. Den historiske tendensen – for Hayek – er at demokratier vokser ut av konstitusjonelle monarkier med en begrenset myndighetsmakt, begrensninger som deretter utslettes av dogmatiske demokrater. Dette fant sted i 1766, da det britiske parlamentet utnevnte seg til suveren, ledsaget av en oppløsning av begrensningene mot egen makt.³² Hayek hevder de eksisterende demokratiene er mer eller mindre ubegrensede. Han omtaler dette blant annet i kapitlet «Ubegrenset makt: hovedmangelen ved den eksisterende formen for demokrati».³³ Og et annet sted: «Det vi i dag kjenner som demokrati i Vesten, er et mer eller mindre ubegrenset demokrati».³⁴ Som V. J. Vanberg fra Walter-Eucken-instituttet skriver: «[For Hayek] er det vestlige demokratiet i praksis et ubegrenset demokrati».³⁵ Hayeks begrep om et ubegrenset

demokrati er altså langt mer ekspansivt enn det virker ved første blikk. Det omfatter samtlige eksisterende demokratier, i det minste i 1978. Følgelig kan situasjonen bare reddes ved omfattende politiske omstruktureringer som oppretter virkelige konstitusjonelle begrensninger mot statlig maktbruk.³⁶

Ut fra dette må Hayek regnes som en kraftig kritiker av eksisterende demokratier, siden han også hevder at ubegrensede demokratier representerer den antakelig *verst tenkelige* ubegrensede styreform.³⁷ Implikasjonen blir at han kunne foretrekke et diktatur framfor det eksisterende (ubegrensede) demokratiet, en implikasjon Hayek ikke nøler med å trekke: «Jeg må innrømme at jeg foretrekker en ikke-demokratisk myndighet som er underlagt loven framfor en ubegrenset (og derfor lovløs) demokratisk myndighet.»³⁸ Henvisninger til «majoritetstyranni» er noe misvisende her. Det Hayek frykter, er ikke at en – la oss si – rasistisk demagog velges av et flertall og setter i gang med storstilt diskriminering av etniske eller religiøse minoriteter. Argumentet er subtilt og bygger på kritikken av sosialistisk planlegging i *The Road to Serfdom*. Det som truer eksisterende demokratier er ikke bare at populistiske rasister forbryter seg mot minoriteter. Problemet er heller at moderne regjeringer i disse demokratiene tvinges til å tilfredsstille de spesielle interessene til samfunnsmessige pressgrupper.³⁹ «[O]rganiserte interesser» får en stadig økende makt.⁴⁰

I et slikt demokrati kan regjeringer bare besitte makt ved å «tilfredsstille en tilstrekkelig andel av pressgruppene for å sikre majoritetens støtte».⁴¹ Regjeringen må skape en majoritet «ved å tilfredsstille kravene til et mangfold spesielle interesser, der hver av dem bare vil tillate bevilgninger til en annen gruppe dersom de selv får den samme omtanken».⁴² I et forord til *The Road to Serfdom* av 1956 hevder han – med Storbritannia som eksempel – at totalitære krefter tar overhånd når staten på denne måten beveger seg mot sosialistisk planlegging.⁴³ Den eksisterende formen for demokrati fører til en utvikling i retning av totalitarisme. Roten til denne utviklingen ligger i den ubegrensede og ubetingede naturen til den demokratiske makten som forbinder styrende og styrte.⁴⁴ Staten blir svak som en følge av at den er demokratisk og har ubegrenset makt, og den kan ikke annet enn å degenerere til et kjøpslångdemokrati som må fri til pressgrupper for å opprettholde makten.

Public choice og tilkarringsvirksomhet

Denne bekymringen overfor demokratiet er blitt videreført i en vitenskapeliggjort variant av *public choice*-teorien, tett forbundet med nyliberalistisk teori. *Public choice* ble grunnlagt av James Buchanan og Gordon Tullock, og den anvender prinsipper fra nyklassisk økonomisk teori til politisk analyse. Ut fra dette hevder de å påvise en negativ økonomisk dynamikk i demokratiske samfunn. De tar utgangspunkt i at politikerne bevarer sin posisjon ved å sikre

seg stemmer, og at velgerne har en interesse av flest mulige materielle goder. Politikerne får derfor sterke incentiver til å gi etter for krav fra elektoratet om velferdsgoder og materiell vekst, noe som fører til en spiralaktig utvikling der politikerne overbyr hverandre i velferdslofter. Både politikere og velgere ignorerer de langsiktige kumulative virkningene av denne utviklingen og av den sviktende budsjett disiplinen den ledsages av. Den demokratiske staten gir etter for tilkarringsvirksomhet («rent seeking», på engelsk). Resultatet blir at incentivstrukturene som former entreprenørenes framturen, blir forstyrret. Uproduktive tilkarringsforsøk blir til regelen heller enn unntaket. Vi får en situasjon der «individuelle forsøk på å maksimere verdi fører til samfunnsmessig sløsing, heller enn samfunnsmessig overskudd».⁴⁵ Det vies store organisatoriske ressurser til lobbyvirksomhet hvorav en stor andel fullstendig sløses bort.

Carl Schmitt og den svake staten

Statsforståelsen til både Hayek og ordoliberalerne er tydelig inspirert av Carl Schmitt, det tredje rikets kronjurist. Schmitt trekker et skille mellom en kvalitativ total stat og en kvantitativ total stat.⁴⁶ Den kvantitativt totale stat er en svak stat som, på grunn av press fra samfunnets partier og interessegrupper «tvinges til forsvarsløst at intervensjoner i alle områder og på alle nivåer i samfunnet».⁴⁷ Her utviskes avstanden mellom staten og samfunnet, på grunn av statens manglende evne til å motstå krav og press. Den kvalitativt totale stat er derimot i stand til å opprettholde avstanden til samfunnet, der den kan intervensjoner selektivt.⁴⁸

I Schmitts framstilling har den liberale (nattveker-aktige) staten blitt overveldet av massedemokratiets krav overfor staten, som fører til en i prinsippet endeløs utvidelse av statens agenda. Egeninteresserte aktører trer inn i staten og forsøker å omdefinere det politiske. Staten blir samfunnets selvorganisering, *samfunnet trenger inn i staten*. Staten blir «total i sin svaghed og forsvarsløshed», og løsningen – for Schmitt – er at den ved viljestyrke, krig og nasjonal mytologi evner å «hæve staten opp over de økonomiske interessekonflikters slagsmål».⁴⁹ Når Hayek i *Law, Legislation and Liberty* beskriver det ubegrensede demokratiet som en svært svak stat som blir til en kasteball for utenomstatlige grupper, er det Schmitt som er den teoretiske referansen.⁵⁰ Det samme gjelder for ordoliberalerne når de hevder at den frie økonomien forutsetter en sterk stat og betrakter reføydalisering av økonomien som en konsekvens av statens svakhet. Staten må skjermes og avgrenses fra massene og deres foreninger, om den skal bli noe annet enn en kvantitativ total stat. De trekker imidlertid denne lærdommen uten omfavne å Schmitts strategi for å gjennomføre dette, som var hentet fra den italienske fascismen.

Schmitt inkorporerer liberalismen i sitt tankesett, men – og dette minner igjen om Hayek – forsøker å distansere liberalismen fra demokratiet. Den liberale frihetens prinsipper kan kombineres med enhver statsform (monarkisk, demokratisk, aristokratisk) så lenge grensene som settes på myndighetene, blir fulgt.⁵¹ Schmitts grunnsyn på forholdet mellom stat og samfunn er vanskelig å skille fra den tyske nyliberalismen. Schmitt og nyliberalistene «ga næring til hverandres analyser, brukte de samme begrepene og delte et felles ordforråd» ved begynnelsen av 1930-tallet.⁵² Schmitts vektlegging av statens styrke hører sammen med hans nyliberale fokus på statlig distanse fra økonomien, siden denne distansen er en forutsetning for en virkelig sterk stat. Schmitts suverenitetsbegrep innebærer med andre ord ikke at «enhver detalj i menneskets tilværelse skal bestemmes og kommanderes av politiske hensyn», eller at en «sosialistisk korporasjon skal eliminere alle andre organisasjoner».⁵³ Hayek er tvetydig overfor Schmitt. Han karakteriserer Schmitt som den ledende nazistiske totalitære teoretikeren, men anerkjenner at Schmitt var blant de skarpeste analytikerne når det kom til rådende politikkformer (især den demokratiske velferdsstaten). Innflytelsespunktene er likevel tydelige. Hayek spiller på en schmittiansk forståelse av suveren, aksepterer Schmitts distinksjon mellom liberalisme og demokrati, og anvender et skille – igjen inspirert av Schmitt – mellom det totalitære og det autoritære.⁵⁴

Løsninger

Liberalismens spenningsartede forhold til demokratiet ble beskrevet ovenfor – en spenning som oppstår med den klassiske liberalismen og videreføres i nyliberalismen. Demokratiet svekker skillet mellom stat og samfunn og fører til en tilkarringsvirksomhet der økonomiske aktører tvinger myndighetene til å innfri spesielle velferdsrettigheter og økonomiske privilegier. Resultatet blir en «forstyrning» av prismekanismen som regulerer fordelingen av sjeldne varer og tjenester. Det forstyrrer også incentivstrukturene som former handlingene til egeninteresserte økonomiske aktører – og gjør at deres handlinger får negative heller enn positive virkninger for samfunnet som helhet.

Men hvilke løsninger har nyliberalerne på demokratiets problemer? Det korte svaret er at demokratiens myndighetsområde må begrenses i betydelig større grad. Buchanan og Tullock forfekter sterke begrensninger av myndighetenes diskresjonære økonomiske makt i en modell de kaller økonomisk konstitusjonalisme. De tar til orde for å regelbinde eller konstitusjonalisere deler av statens makroøkonomiske politikk, slik at politikernes ikke ubegrenset kan tekkes velgerne ved å love dem velferd og velstandsvekst. De hevder at statlig pengepolitikk på grunn av politikernes opportuniste tenderer til inkonsistens over tid. Løsningen består av at pengepolitikken overføres til en uavhengig sentralbank med en delegert oppgave om å

garantere lav inflasjon. For at dette skal fungere, må sentralbanken beskyttes fra det politiske presset mot valgte politikere – den må gjøres politisk uavhengig. Et annet middel i den nye konstitusjonalismen ligger i et regelforankret eller grunnlovsforankret prinsipp om statlig budsjettbalanse.

Hayek utviklet på sin side i hvert fall tre ulike løsninger på det demokratiske problemet, den første i en artikkel av 1939: «De økonomiske betingelsene for en mellomstatlig føderalisme». Her utforskes – betimelig nok – betingelsene for varig internasjonal fred. Dette kunne sikres med en føderasjon, som igjen måtte være sterk nok til å verne mot indre strid og garantere ekstern sikkerhet. Dette ville være umulig om statene ikke også hadde en felles økonomisk politikk, siden bare dette kunne gi næring til en mellomstatlig fellesinteresse. «Hayek viser at et felles økonomisk regime med fri bevegelse av mennesker og kapital, uten tollbarrierer, vil sterkt begrense omfanget og tyngden til den enkelte medlemsstatens økonomiske politikk.»⁵⁵ Dersom de nasjonale økonomiske betingelsene skiller seg sterkt fra hverandre i medlemsstatene, innebærer dette også at det i tilsvarende grad blir umulig å føre en variert økonomisk politikk i føderasjonen. Negativ integrasjon, fjerningen av slikt som toll, kvoter og begrensninger mot bevegelse av personer, varer og kapital, blir den eneste praktisk gjennomførbare politikken – stikk i strid med tilstanden i eksisterende demokratier, som favoriserer økonomisk intervensjonisme.⁵⁶ For eksempel muligheten for tollgrenser forsvinner, siden det virker usannsynlig at en «fransk bonde vil være villig til å betale mer for gjødslet for å bistå britisk kjemisk industri», osv.⁵⁷ Øvrige økonomiske reguleringer, som arbeidstidsbegrensning og velferdsrettigheter, blir vanskelige her, siden det ikke er tenkelig at både franskmenn og engelskmenn er villige til å overgi den økonomiske reguleringsmakten. «På samme tid kunne ikke denne makten i føderasjonen overgis til nasjonalstatene – derfor ser føderasjonen ut til å innebære at ingen av regjeringsmyndighetene ville ha makten til en sosialistisk planlegging av det økonomiske livet.»⁵⁸

Hayek regner demokratiet som et middel, ikke et mål i seg selv, slik at demokratiet kan oppheves dersom det utgjør en trussel mot friheten. En skal ikke glemme at det «ofte har vært en langt større åndelig og spirituell frihet under autokratiske styreformere enn under enkelte demokratier», og det er tenkelig at et demokratisk majoritetsstyre kan bli like undertrykkende som det verste diktatur.⁵⁹ Vi har også sett at Hayek vurderer det eksisterende (ubegrensede) demokratiet som den verst tenkelige ubegrensede styreform, og at han kunne foretrekke et begrenset diktatur. Dette tilsier at Hayek ikke er noen ryggmargdemokrat. Hayeks støtte til Augusto Pinochet er derfor ingen stor overraskelse. Hayek skrev sine leserinnlegg om den ensidige propagandakampanjen Chile ble utsatt for.⁶⁰ Han møtte Pinochet i 1977, og fortalte at de hadde diskutert farene ved det ubegrensede demokratiet. Pinochet lyttet med interesse, og fikk et kapittel fra *Law, Legislation and*

Liberty tilsendt som supplerende lesestoff. Hayek satte også sin lit til den portugisiske diktatoren Oliveira Salazar, som mottok *The Constitution of Liberty*. I dedikasjonen til Salazar skriver Hayek at han håpet boken kunne bistå i utformingen av «en konstitusjon som er sikret mot demokratiets misbruk [the abuses of democracy]». ⁶¹

Når Hayek ble spurt om hva han syntes om de totalitære styresettene i Latin-Amerika, svarte han med å insistere på distinksjonen mellom det totalitære og det autoritære. Den eneste totalitære regjeringen han kjente til i Latin-Amerika var Chile under Salvador Allende. ⁶² Allendes koalisjonsregjering var demokratisk valgt, men førte en variert, selektiv økonomisk politikk og eksperimenterte med kybernetikk som et middel for økonomisk planlegging. Hayek forklarer også at han støtter diktatur som et nødtiltak i midlertidige perioder, i hvert fall dersom det kan legge til rette for et begrenset demokrati. ⁶³ I historien regnet han Oliver Cromwells diktatur som et overgangsdiktatur av en slik type. Han hadde et liknende håp for Pinochet og Salazar. Støtten til Pinochets og Salazars diktaturer var – som antydnet – ikke en posisjon Hayek tilfeldigvis inntok, men en holdning som fulgte av en svært kritisk diagnose av det eksisterende demokratiets problemer. I *The Constitution of Liberty* skriver Hayek også prinsipielt om nødvendigheten av midlertidig diktatur.

Carl Schmitt analyserte suverenens som «den som bestemmer over unntakstilstanden», som står «utenfor den normalt gjeldende rettsordningen og [likevel hører] til den, fordi han er ansvarlig for beslutningen om forfatningen kan suspenderes in toto». ⁶⁴ Hayek regnet dette som ganske plausibelt, og hevder at man kan bli nødt til å oppheve «selv det frie samfunnets mest fundamentale prinsipper, men bare når det er et spørsmål om å bevare friheten i det lange løp, som ved en krig». ⁶⁵ Diktatur kunne være nødvendig i en overgangsperiode, men det skulle – tross alt – lede til noe annet. Det er ikke ubetydelig at Hayek forfektet diktatur bare som et midlertidig tiltak, men det er problematisk at han i praksis ikke bekymret seg over at det midlertidige diktaturet kunne bli permanent. Hayek åpner for diktatur uten annet enn et håp om at det, av egen godvilje, vil avskaffe seg selv. Analysen av demokratiet er til sammenlikning langt mindre håpefull, Hayek avviser nærmest kategorisk at demokratier er i stand til å begrense egen makt.

Demokratiet måtte begrenses av konstitusjonelle regler som, for å sitere Charles de Smet fra Hayek-instituttet, ikke engang en populær regjering med en «stor majoritet av stemmene» rettmessig vil kunne forandre. ⁶⁶ «[V]i kan begrense makten til de organiserte interessene bare ved å begrense myndighetenes makt». ⁶⁷ Hayek ønsker et system der lovgivingen begrenses til generelle regler, hvilket i praksis vil gjøre det ulovlig å gi bevilgninger til bestemte grupper. Et begrenset demokrati – som ikke kan tvinges til å bli et totalitært demokrati – er her et demokrati som *ikke har lov* til å gi etter for det

organiserte presset. I denne modellen kan staten forbedre det generelle økonomiske rammeverket, uten en rett til direkte inngrep. Dersom politikeren ikke kan vise til et lovverk av denne typen, mangler han et prinsipielt forsvar mot pressgruppene.⁶⁸

Hayeks tredje løsningsforslag blir dermed et forslag til en ideell konstitusjon som kan sikre en sterk stat og et begrenset demokrati. Modellen er designet som et system med en lovgivende og en regjerende forsamling, strengt adskilt fra hverandre. Regjeringsforsamlingen skal velges demokratisk, men statsansatte, offentlig tjenestepersonell, pensjonister og arbeidsløse får ikke stemmerett. Til overhuset er stemmeretten også svært begrenset i den forstand at borgerne får stemme en gang i sitt liv – i året de fyller 45 – på representanter fra sin egen generasjon. Her skal det ikke være tillatt med politiske partier. I tillegg finnes en konstitusjonell domstol, ansvarlig for å kontrollere og løse konflikter mellom de to øvrige forsamlingene. Ved å skape et kontrollerende overhus som ikke styres av særlig demokratiske prinsipper, ønsket Hayek å gjenopprette maktfordelingen som demokratene avskaffet.

Hayek nøler med å bruke betegnelsen «demokrati» på dette nye systemet, og foreslår «demarki» som et ubesudlet alternativt begrep. For å følge William E. Scheuermans vurdering av Schmitt-Hayek forholdet: Hayek bygger sin kritiske diagnose av demokratiet på Schmitts analyse av velferdslovgivningen i Weimar-republikken. For Schmitts del munnet analysen ut i støtte til autoritære alternativer til det eksisterende demokratiet, en konsekvens det blir åpenbart at Hayek ikke evner å unnsnippe, når han foreslår «en rekke institusjonelle reformer med forstyrrende og autoritære implikasjoner».⁶⁹

Autoritær liberalisme i teori og praksis

Diagnosen av det eksisterende demokratiet som en kilde til irrasjonell økonomisk adferd og totalitær statsutvikling er sentral for det nyliberale prosjektet om en sterk stat, der statens styrke skal sikres gjennom i verksettelsen av ulike tiltak som distanserer den fra eller beskytter den mot de samfunnsmessige interessegruppens krav. Hayeks midlertidige diktatur, konstitusjonelle orden og mellomstatlige føderasjon, representerer slike forsøk på å etablere en stat med et distansert forhold til økonomien og en evne til å avverge demokratiske «forstyrrelser» av prismetanismen. Jeg har også forsøkt å vise at Hayek ikke er alene om denne generelle innstillingen, men har et inspirasjonsgrunnlag i Carl Schmitt, meningsfeller i de tyske ordoliberalerne, og etterfølgere i *public choice*-teorien.⁷⁰ Det virker ikke urimelig å favne denne tendensen med begrepet «autoritær liberalisme», forstått som en liberalisme som arbeider for reformer som vil ufarliggjøre

demokratiet ved en drastisk innsnevring av det demokratiske handlingsrommet.

Spørsmålet om forbindelsen mellom økonomisk liberalisme og politisk demokrati er også et aktuelt politisk problem. EUs gjeldskrise håndteres på en måte som ser ut til å aktualisere dette poenget: Europarådet monopoliserer beslutningstakingen på bekostning av Europaparlamentet, Europakommisjonen er blitt degradert til rollen som sekretariat, og nasjonale parlamenter til å godkjenne mellomstatlige traktater, av frykt for sanksjoner. Krisen i EU-systemet førte til en politikkutvikling som fikk selv EU-filosof Jürgen Habermas til å frykte for fremtiden. Slavoj Žižeks beskrivelse av Hellasdramatikken som en testplass for «en avpolitisert teknokratisk modell der banker og andre eksperter får lov til å knuse demokratiet», der politikken drives av eksperter som styrer «postideologisk», på tvers av sekteriske partsinteresser, virker passende her.⁷¹ Kanskje vi her er inne på et «valgfelleskap» mellom økonomisk liberalisme og autoritær politikk – dette med tanke på Hayeks foreslåtte reformer, men kanskje også på politikken utvikling i vestlige demokratier og EU-systemet, som uttrykk for en tilsvarende affinitet.⁷² For å avslutte med Wolfgang Streeck:

«En strategi for å oppløse spenningen mellom kapitalisme og demokrati lå innbakt i utviklingen mot en regelbasert økonomisk politikk, uavhengige sentralbanker og en finanspolitikk som ikke påvirkes av valgfutfall, i overføringen av økonomisk politikk til tilsynsorganer og 'ekspertkomiteer' og i grunnlovsfestingen av gjeldstak som er rettslig bindende overfor regjeringer i flere tiår, om ikke for alltid.»⁷³

NOTER

- 1) *Klassekampen*, 01.11.2014.
- 2) Ove Vanebo og Lars Fr. H. Svendsen har hevdet at Hayeks filosofi er kompatibel med velferdsstaten. Hayek kritiserte planøkonomi, ikke velferd. Men det finnes ikke noe vanntett skille mellom velferd og planlegging i Hayek, som jeg vil vise nedenfor. Det er også klart at Hayek regnet politikken i samtlige *reelt eksisterende* velferdsstater som ansatser til totalitarisme. Forsøk på omfordeling av rikdom, rettferdig lønnspolitikk, sosiale støtteordninger til bestemte grupper, arbeidsledighetstrygd, og så videre, lar seg ikke kombinere med et fritt samfunn. Til gjengjeld åpner Hayek for en universell borgerlønn og bestemte utdannings- og helsegarantier. Det rokker ikke ved Hayeks kritikk av velferdsstaten, og det er i tillegg vanskelig å hevde at borgerlønnen Hayek foreslår til sikringen av et eksistensminimum, er tilstrekkelig for en velferdsstat.
- 3) <https://www.civita.no/2014/11/11/liberalismen-og-den-sterke-staten>
- 4) A. E. Ceceña, «Postneoliberalism and its bifurcations», *Development Dialogue*, no. 51, januar 2009.
- 5) M. Friedman i H. F. Nilsen og Chr. A. Smedshaug, *Troen på markedet – de nyliberale strateger*, Res Publica, Oslo 2011. s. 17.

- 6) Dette avsnittet bygger på Alf Gunvald Nilsens essay om Naomi Klein, jf. <https://shadowsoftenderfury.wordpress.com/2014/05/26/nyliberalismens-hemmelige-historie/>
- 7) T. Biebricher, «Neoliberalism and democracy», *Constellations*, vol. 22, no. 2, 2015.
- 8) Tilgjengelig i F. A. Hayek, *Individualism and Economic Order*, The University of Chicago Press, Chicago 1958. s. 107-118. I talen legger Hayek sterk vekt på statens positive betydning, og neglisjeringen av statens nødvendighet beskrives som liberalismens største feilslutning. For en analyse, se V. J. Vanberg, *The Constitution of Markets - Essays in Political Economy*, Routledge, London 2001, s. 57ff.
- 9) K. Polanyi, *Den liberale utopi*, Res Publica, Oslo 2012, s. 319.
- 10) Av plasshensyn trekker jeg ikke her et skarpt skille mellom klassisk liberalisme og laissez-faire liberalisme, selv om det er ulike fenomener. Det finnes gode grunner til å hevde at staten også i den klassiske liberalismen spiller en helt vesentlig rolle, uten at jeg kan gå inn på dette her. Likevel er det klart at den klassiske liberalismen støtter seg på en naturalistisk markedsforståelse – og det er en klar forbindelseslinje mellom dette synet og laissez-faire liberalismens syn på staten.
- 11) F. A. Hayek, *Individualism and Economic Order*, (se note 8), s. 112ff.
- 12) W. Lippmann, *The Good Society*, Transaction Publishers, London 2009, s. 269.
- 13) O. Innset, «Ny liberalisme, ny kapitalisme», *Røyst*, november 2015, s. 16.
- 14) Ibid.
- 15) F. A. Hayek, *The Road to Serfdom*, The University of Chicago Press, Chicago 2007, s. 118.
- 16) Jf. V. J. Vanberg, «The Freiburg School: Walter Eucken and Ordoliberalism» *Freiburg discussion papers on constitutional economics*, vol. 4, no. 11, 2004, s. 14.
- 17) W. Bonefeld, «Free economy and the strong state: Some notes on the state», *Capital & Class*, vol. 34, no. 1, 2010, s. 15
- 18) F. A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, The University of Chicago Press, Chicago 2011, s. 166.
- 19) Jf. E. Kofmel et al, *Anti-Democratic Thought*, Imprint Academic, London 2015, s. 50.
- 20) «The ancients aimed at a distribution of power among all the citizens of a given state, and they referred to this as freedom. For the moderns, the goal is security in their private possessions. For them, liberty refers to the guarantees of these possessions afforded by their institutions.» B. Constant i N. Bobbio, *Liberalism and Democracy*, Verso, London 1990, s. 2.
- 21) N. Bobbio, *Liberalism and Democracy* (ibid); A. Arblaster, *Democracy*, Open University Press, Philadelphia 2002; S. Bedi, *Rejecting Rights*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, kap. 1: «The classic conception of rights: the 'democratic deficit'.»
- 22) Jf. D. Beetham, «Liberal Democracy and the Limits of Democratization», *Political Studies*, 1992.
- 23) J. Madison i A. Bhagwat, *The Myth of Rights: The Purposes and Limits of Constitutional Rights*, Oxford University Press, Oxford 2010, s. 47.

- 24) Vanberg, «The Freiburg School...», (se note 16), s. 7.
- 25) Ibid., s. 16-17.
- 26) D. Nientiedt og E. A. Köhler, «Liberalism and democracy — a comparative reading of Eucken and Hayek», *Cambridge Journal of Economics*, Advance Access 2015, s. 7.
- 27) Ibid.
- 28) A. Rüstow i W. Röpke, *International Economic Disintegration*, William Hodge and Company, London 1942, s. 276.
- 29) Ibid.
- 30) F. A. Hayek, *The Market and other Orders*, The University of Chicago Press, Chicago 2014, s. 214.
- 31) Boken *Troen på markedet* rettet et betimelig fokus på de «nyliberale strateger», men det kan hende den skisserer en overdreven afstand mellom Hayek og ordoliberalerne. Jf. H. F. Nilsen, Ch. A. Smedshaug, *Troen på markedet* (se note 5), s. 19, 111.
- 32) F. A. Hayek, *Law, Liberty and Legislation* 2013, Routledge, London s. 347.
- 33) Ibid.
- 34) F. A. Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Routledge, London 1990, s. s. 153. Jf. også F. A. Hayek *Law, Liberty and Legislation* (se note 32), s. 471. «In its present unlimited form, democracy has today largely lost the capacity of serving as a protection against arbitrary power.»
- 35) V. J. Vanberg, *The Constitution of Markets*, (se note 8), s. 85.
- 36) F. A. Hayek, *Law, Legislation and Liberty* (se note 32), s. 407. «I am fairly certain that the days of unlimited democracy are numbered. We will, if we are to preserve the basic values of democracy, have to adopt a different form of it, or sooner or later loose altogether the power of getting rid of oppressive government.»
- 37) F. A. Hayek, «The Dangers to Personal Liberty», *The Times*, 11.07.1978.
- 38) F. A. Hayek i A. Farrant, E. McPhail og Sebastian Berger, «Preventing the ‘Abuses’ of Democracy: Hayek, the ‘Military Usurper’ and Transitional Dictatorship in Chile?», *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 71, No. 3, juli 2012, s. 521.
- 39) F. A. Hayek, *Law, Liberty and Legislation* (se note 32), s. s. 468; V. J. Vanberg *The Constitution of Markets*, (se note 8), s. 110.
- 40) F. A. Hayek *Law, Liberty and Legislation* (se note 32), s. 252.
- 41) Ibid., s. 358.
- 42) Ibid., s. 435.
- 43) F. A. Hayek, *The Road to Serfdom* (se note 15), s. 48.
- 44) Vanberg 2001, *The Constitution of Markets*, (se note 8), s. 113.
- 45) J. Buchanan, F. Tullock, *Toward a Theory of the Rent Seeking Society*, Texas A & M University Press, College Station 1980, s. 4.
- 46) C. Schmitt, «Videreudvikling af den totale stat i Tyskland», *Semikolon* vol. 3. no. 5., 2002.
- 47) M. Thorup, «Introduktion til Carl Schmitt og den totale stat», *Semikolon* vol. 3. no. 5., 2002, s. 8.

- 48) Ibid.
- 49) Ibid., s. 9.
- 50) F. A Hayek, *Law, Liberty and Legislation* (se note 32), s. 354.
- 51) R. Cristi, *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism: Strong State, Free Economy*, University of Wales Press, Wales 1998, s. 175.
- 52) W. Bonefeld, *Critical Theory and the Critique of Political Economy*, Bloomsbury Publishing, London 2014, s. 191.
- 53) C. Schmitt, *Begrepet om det politiske*, Vidarforlaget, Oslo 2007, s. 53.
- 54) Jf. R. Cristi, (*ibid.*); E. Scheuerman, «The Unholy Alliance of Carl Schmitt and Friedrich A. Hayek», *Constellations* vol 4., 1997.
- 55) W. Streeck, «Heller, Schmitt and the Euro», *European Law Journal*, vol. 21. No. 3, 2015, s. 367. I det følgende baserer jeg meg særlig på Streecks analyse av Hayeks 1939-artikkel.
- 56) Ibid.
- 57) F. A. Hayek, *Individualism and Economic Order*, (se note 8), s. 262.
- 58) Ibid., s. 266.
- 59) F. A. Hayek, *The Road to Serfdom* (se note 15), s. 110.
- 60) A. Farrant, E. McPhail og Sebastian Berger, «Preventing the ‘Abuses’ of Democracy» (se note 38), s. 516ff.
- 61) F. A. Hayek i A. Farrant, E. McPhail og Sebastian Berger, «Preventing the ‘Abuses’ of Democracy» (se note 38), s. s. 521.
- 62) Ibid., s. 513.
- 63) Ibid., s. 521.
- 64) Schmitt i H. Høibraaten, «Carl Schmitt, allmakten og nominalismen: To fortolkninger» (hentet: https://www.academia.edu/9713723/Carl_Schmitt_nominalismen_og_allmakten_En_skisse_til_to_alternative_fortolkninger), s. 1.
- 65) F. A. Hayek, *The Constitution of Liberty* (se note 18), s. 326.
- 66) http://s3.amazonaws.com/zanran_storage/www.fahayek.org/ContentPages/527215195.pdf
- 67) F. A Hayek, *Law, Liberty and Legislation* (se note 32), s. 359.
- 68) Ibid.
- 69) W. E. Scheuerman, «The Unholy Alliance of Carl Schmitt and Friedrich A. Hayek» (se note 54), s. 180.
- 70) Det er selvsagt betydelige forskjeller mellom Hayek, ordoliberalismen, public choice og Schmitt som ikke bør undervurderes. Her forsøker jeg likevel å få fram noen fellestrekk som favnes med begrepet «autoritær liberalismen».
- 71) S. Žižek, *The Year of Dreaming Dangerously*, Verso, London 2012, s. 13.
- 72) Jf. W. E. Scheuerman, «The Unholy Alliance of Carl Schmitt and Friedrich A. Hayek» (se note 54), s. 184.
- 73) W. Streeck, *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*, Verso, London 2014, s. 61-62.

DEN LIBERALE UTOPI, MATKBALANSE OG DEMOKRATI

Karl Polanyi og den liberale utopi

Økonomen Karl Polanyi (1886-1964) definerte liberalismen ikke bare som en filosofi, men også som en prosess som sikter mot å realisere denne filosofien – *den liberale utopi*.¹ Det som kjennetegner liberalismen ifølge Polanyi, er dens evne til å følge opp sin strategiske målsetting ved å bryte ned det gamle samfunnets institusjoner, tregheter i sosiale relasjoner, reguleringer, maktforhold og moral som hindrer markedet i dets frie og rene utfoldelse. I så måte var liberalismen revolusjonær. Denne evnen oppnår liberalismen bare gjennom sin allianse med de økonomiske interesser som vokste fram med markedsøkonomien – kapitalismen – og som den i neste omgang bidrar til å styrke.

Men et samfunn helt underlagt det selvregulerende marked er «fullstendig utopisk». Utopi betyr bokstavelig et (godt) *ikke-sted* på gresk. På veg mot dette ikke-stedet greier den i kraft av de nye markedsstyrte maktforhold som etableres, ikke å rive ned og ødelegge fullstendig *alle* de etablerte, menneskelige forhold. Før eller seinere vil samfunnet makte å mobilisere motstand som stanser den utopiske framrykningen som er virkelig nok som prosess. For kapitalistiske samfunn kjennetegnes av en dobbelt bevegelse: markedets ekspansjon og motstand mot denne. «Vår tese er at forestillingen om et selvregulerende marked var fullstendig utopisk. En slik institusjon kunne ikke eksistere lenge uten å tilintetgjøre samfunnets menneskelige og naturgitte substans. Det har ødelagt menneskene fysisk og gjort omgivelsene til en ødemark».² Men selv ikke *da* vil all motstandskraft fra det levende livet være utryddet.

Karl Polanyi så ikke seg selv som «marxist», noe før øvrig heller ikke Karl Marx gjorde. Men kjernes spørsmålet hos de to er her det samme: Hvordan konstitueres arbeidskraften som en vare i et marked? Hvordan oppstår i det hele tatt et marked for arbeidskraft og hvordan reproduseres det? Hvor «fritt» er det mulig å gjøre arbeidsmarkedet ved å renske bort påvirkning fra faktorer som er «fremmed» for prisdannelsen på arbeidskraft?

For at den liberale utopi skal bli realisert i sin mest konsekvente og «frie» form, må alt av motvirkende krefter som forurenser arbeidskraftens varekarakter, avskaffes. Men denne prosessen som gjør arbeidskraften til en vare, kommodiseringen, makter ikke markedet å gjennomføre med «sin usynlige hånd». Krefter utenfor markedet må tre hjelpende til med synlige hender ved bruk av politisk, juridisk, ideologisk og om nødvendig fysisk makt.

Det liberale hegemoniet er en kombinasjon av liberalistisk ideologi, av politisk, juridisk og fysisk makt og av markedsmotiverte praksiser, altså økonomisk makt, og av denne maktens tilbakevirkning på politikken, jussen og den offentlige debatt. Forestillingen om det selvregulerende marked gjør liberalismen begrepsmessig immun mot de forhold *utenfor* markedet som i det hele tatt gjør et moderne marked *mulig* og som ligger til grunn for markedets profittjaktende dynamikk. «There is no such thing as society» og «There is no alternative» – TINA – er Margaret Thatchers treffende selvbebreftelse av liberalismen. Men dagens liberalisme er utenkelig uten *ideologiske apparater* som (profittstyrte) massemedier, tenketanker, politiske partier, universiteter der særlig «liberale» statsvitenskaper, jus og økonomisk teori spiller en rolle.

Den «vitenskapelige kjerne» i dagens liberale utopi, 52 år etter Polanyis død, er ny-klassisk økonomisk teori etter at Keynes ble «foreldet» i løpet av 1970-tallet. Selv etter finanskrisen i 2008 sirkulerer denne tenkningen trygt i universitetenes læreplaner omkring den idealiserende forestillingen om det selvregulerende marked. Ifølge fagøkonomiens didaktikk beveger markedet seg tendensielt, men ikke alltid empirisk, mot en likevekt mellom tilbud og etterspørsel. Denne selvreguleringen bygger på en annen utopi, forestillingen om *mennesket som markedsaktør som i ren egeninteresse søker å maksimere sine preferanser*.³ Ja, det er i selve denne prosessen at markedet oppstår! Markedet er så å si en forlengelse av menneskets natur og som sådan et *naturlig* fenomen. I denne økonomiske tenkningen er samfunnet som omgir markedet og som markedet bare kan være *en del* av, mer eller mindre «forsvunnet», noe TINA har tatt konsekvensen av. Liberalismen, både den populære slik vi finner den i politiske partier, og den «vitenskapelige» ved universitetene, er slik sett grunnleggende normativ i sin tenkestil, i det siste tilfellet ofte gjemt bak et slør av matematikk. I forhold til denne *utopiserende* tenkemåten, vil ethvert alternativt prosjekt for samfunnsutviklingen nulles naturlig ut. Liberalismens utopiske karakter er så selvfølgelig at de «vitenskapelige» liberalistene ikke selv merker den. Liberalismen er fanget av sitt eget hegemoni

Gramsci mellom Marx og Polanyi

Polanyi skrev *Den liberale utopi* i bekymring for et sivilisatorisk sammenbrudd. Denne faren er heller ikke i dag overvunnet, men tvert om supplert med økologiske «brudd», klimakrise, kort sagt *antropocén*, med opphav i nettopp den markedsøkonomiske og ideologiske dynamikk som Polanyi grep fatt i.

Men markedet er bare *en del* av samfunnet og kan ikke forstås vitenskapelig uten en *samfunnssteori*. Tendensene til sammenbrudd kan ifølge Polanyi derfor ikke forstås *bare* ut fra økonomiske forhold. Motstanden mot

sammenbrudd på veien mot den liberale utopi må skje ved intervensjoner fra samfunnet som utfordrer markedets sentrale mekanismer og modifiserer dem. Men ulikt Marx nøler Polanyi med å definere en strategisk motmakt i form av en bestemt sosial klasse, eller som en spesifikk allianse mellom ulike klasser, slik som hos Lenin. Denne ubestemthet ved Polanyis motvirkende bevegelse er utilfredsstillende for en «politisk» leser. Men selv om Marx aldri utviklet noen ferdig politisk teori, er det god dekning for å hevde at han i likhet med Polanyi var en svoren anti-utopist. Det ironiske er at liberalismen, slik Polanyi forstår den, fortøner seg like utopisk for ham som sosialisme gjør det for dagens liberale snusfornuft.

Polanyi gjør heller ikke som sin politisk samtidige, Antonio Gramsci (1891 – 1937), som ser makten og motmakten som forankret i historisk bestemte og avgrensede allianser av ulike klasser, som en *sosial blokk*. Erobring og utøvelse av makt i moderne, sammensatte samfunn er på grunnleggende vis alltid alliansepolitikk, der blokken kjemper for sitt eget *hegemoni*, kulturelt, ideologisk så vel som politisk og økonomisk. Gramscis alliansestrategi er motivert av de politiske utfordringene og klassekamper i industrielt utviklede kapitalistiske land med «tette sivilsamfunn». Den er derfor mer komplisert, mer omfattende og «dypere» enn hos Lenin i et «løst sammensatt» Russland der industriarbeiderne utgjorde kanskje to prosent av en befolkning med 80 prosent analfabeter i 1917, ennå dypt preget av føydalisme og tsarisme.

Polanyis utgangspunkt var mer sammenfallende med Gramscis. Det dreide seg om erfaringer fra en kaotisk samtid etter utbruddet av første verdenskrig i 1914, den russiske revolusjonen i 1917 og fascismens mobiliseringer i en rekke europeiske land. Men til forskjell fra Gramsci, som døde i Mussolinis fengsel i 1937, der han i sine *Fengselsdagbøker* utviklet sin «praksisfilosofi»,⁴ opplevde Polanyi den andre verdenskrig, som utviklet seg til en *total mobilisering* av alle krefter i samfunnet. Når Polanyi skriver *Den liberale utopi*, ser han derfor ingen klart *avgrenset* strategisk motkraft i opposisjon til nazismens totale mobilisering på kontinentet. For å stanse nazismen, var det nødvendig å mobilisere motstand på tvers av alle gamle motsetninger. Når Polanyi snakker om motstanden mot den liberale utopi, dreier det seg på en analog måte om *hele* samfunnets selvforsvar, som en helhet av «menneskelig og naturlig substans». *Markedsøkonomien* må i samsvar med Polanyis intensjon omformes til en reell *samfunnsøkonomi*.

En annen bakgrunn for denne strategiske ubestemthet er den politiske og ideologiske depresjonen og desillusjon som fulgte med de interne motsetningsforhold i arbeiderbevegelsen særlig i Sentral-Europa mellom første og andre verdenskrig. Polanyi var inspirert av den reformorienterte Austro-marxismen hos Otto Bauer og var aktiv i 1920-tallets sosialdemokratiske bevegelse i Østerrike. Men kommunistenes sekteriske taktikk gjennom Den kommunistiske internasjonale, Komintern, overfor sosialdemokratiet som

«sosialfascister» i Tyskland under fascismens mobilisering var lenge ødeleggende for motstanden mot fascismen. Da folkefrontstrategien kom i stand i Frankrike i 1934 med sosialisten Léon Blum som statsminister, satt Hitler alt ved makten. Først i august 1936 ble folkefrontstrategien offisiell strategi for Komintern. Men ikke-angrepspakten mellom Sovjetunionen og Det tredje riket i 1938 ødela denne strategien og skapte en dyp forvirring og ny splittelse i arbeiderbevegelsen. Den spanske borgerkrigen brøt ut i 1936, men alt *før* krigen var over i 1939, hadde de liberale krefter med Storbritannia i spissen anerkjent det fascistiske Franco-regimet da dets seier nærmet seg. Akkurat da behovet for demokratisk enhet var størst, var splittelsen dypst. Dermed kunne fascismens frammarsj fullende det *sivilisasjonssammenbrudd* som ifølge Polanyi begynte med den sosiale og teknologiske omveltningen hundre år tidligere. Det var den som hadde gitt opphav til den *liberale utopi* som med sin massive normativitet bidro til å utvikle og styrke denne omveltningen i sin tur. Ut fra Polanyis dialektiske forståelse av liberalismen er denne derfor ikke en historisk motkraft til fascismen, men et av fascismens historiske vilkår.

Velferdsstaten - frihet fra vilkårlighet

Polanyis analyse er utilstrekkelig i dag. Hans utgangspunkt var 1800-tallets sivilisasjon med en langvarig maktbalanse mellom stormakter som hadde hindret storkrig i nesten hundre år. Han var opptatt av de prosesser som forårsaket sammenbruddet av maktbalansen og freden og den store omveltningen som fulgte. Når han på nytt er blitt aktuell, henger det sammen med framveksten av et nytt liberalt hegemoni og dens promoverte kriser. Det dreier seg om å demontere det viktigste sosialistiske innslaget i de vest-europeiske, kapitalistiske samfunn og som har bidradd til å stabilisere og demokratisere dem: velferdsstatene.

Velferdsstatens bidrar til å modifisere arbeidskraftens varekarakter ved at vilkårene for arbeidskraftens reproduksjon *delvis* trekkes ut av markedet gjennom et offentlig trygdesystem og helsevesen, altså på et *samfunnsmessig nivå*. Med sitt utdanningsvesen og sine vitenskaper *utenfor* markedets logikk («samfunnsmessige produktivkrefter») bidrar velferdsstaten til å *formatere arbeidskraften* for arbeidslivet. Med sine «universelle» ytelser og offentlige pensjoner i bunn (som i Norge), bekostet ved skattlegging av den løpende verdiskapingen sikrer den statsborgerne et minimum av sosial trygghet og verdighet uten å være *helt* prisgitt arbeidsmarkedets konjunkturer og *vilkårligheter*. Slik legger den grunnlag for en individuell, personlig frihet og utfoldelse for alle – ikke bare for de eiendomsbesittende klasser – på en måte som er et gjennomliberalisert samfunn fremmed.

Frihet definert som *frihet fra vilkårlighet* står sentralt i den republikanske tradisjonen slik vi finner den hos Quentin Skinner.⁵ For å unngå vilkårlighet

må utøvelse av politisk makt være i samsvar med lover og vedtak forankret i en *konstitusjon*. Republikanismen ser seg primært i kontrast til liberalismen som *ideologi* og knytter frihetsbegrepet i hovedsak til den politiske og rettslige sfæren, og da som idéhistorie. Tradisjonen etter Marx ser friheten mer i sammenheng med de samfunnsmessige, materielle forhold som en *helhet*, og da særlig i de sosiale, økonomiske og institusjonelle livsbetingelsene som forutsetninger for både politisk frihet og personlig livsutfoldelse.

Skinneres påpekning av frihet som frihet fra vilkårlighet, er prinsipielt grunnleggende, og treffer liberalismen på et sårbart punkt: blindheten for at frihet forutsetter et politisk bindende fellesskap i form en konstitusjon. Men den er utilstrekkelig. For det første er de kapitalistiske, markedsorienterte prosessene det dynamiske moment i samfunnet som mer enn noe annet genererer vilkårlighet. Markedet er jo ikke akkurat underlagt noen politisk konstitusjon. Tvert om, kunne en si: I dagens verden, der den kapitalistiske produksjonsmåten dominerer, må de ulike lands politiske konstitusjoner i det store og hele være i samsvar med en grunnleggende vekselvirkning: Den må være egent til å organisere den politiske maktutøvelsen på en måte som bidrar til at de klasse- og maktforhold (produksjonsforhold) som kapitalismen er forankret i, reproduseres i samsvar med produktivkreftenes utvikling. Videre kan en konstitusjon bare overleve og reproduseres i den grad den kan tilpasse seg den samfunnsutviklingen den *selv* bidrar til gjennom den statlige forvaltning og utøvelsen av politisk makt. «Norsk» kapitalisme er både lik og ulik den «britiske» varianten. Den norske konstitusjonen (lovverket og statens sentrale institusjoner) blir på en del områder derfor ulik den britiske. Det som er en lovlig, ikke-vilkårlig handling i Storbritannia, kan være utslag av ren «vilkårlighet» i Norge, for eksempel innen sosial- og arbeidslivlovgivningen, slik at vi får full kollisjon når disse sidene ved våre liv skal samordnes gjennom et felles, «fritt» arbeidsmarked. For eksempel har den britiske konstitusjonen «aversjon» mot ILO-konvensjonene, som i Norge står sterkere som en følge av fagbevegelsens sterkere stilling. Det kan skape konflikt dersom Storbritannia etter Brexit kommer med i EFTA. Nettopp på grunn av ujevnheter som hemmer flyten av varer og kapital, oppstår et behov for å samordne de politiske konstitusjonene ved å innføre nye, «overnasjonale» eller globale regelverk («lover») og overvåkingsorganer for frie kapitalbevegelser og varebytte, hva enten disse bestrebelsene tar form av «overnasjonale» statsinstitusjoner, som EU, eller som omfattende internasjonale avtalesystemer som WTO, TTIP, TISA, EØS, EFTA etc, med sine egne virkemidler for maktbruk (sanksjoner, rettsforfølging i egne domstoler osv., med NATO i bunn). Skinner unngår kort sagt en kritikk av kapitalismens politiske økonomi. Følgelig er han ikke i stand til å konvertere sin *formelle* definisjon av frihet til en politisk strategi for å redusere de sosiale virkningene av *materiell* vilkårlighet for eksempel ved å utvikle en

velferdsstat eller en alternativ økonomisk politikk. Frihetsbegrepet forblir en akademisk begrepsøvelse.

Maktbalanse, folkerett og liberalisme

Den akademiske horisonten må erstattes av en politisk. Kombinert med et Gramsci-inspirert perspektiv kan Polanyis liberalismekritikk fortelle noe om hvorfor «den norske modellen», forankret i en særegen maktbalanse mellom sosiale klasser, har overlevd så lenge som den har gjort, til forskjell fra andre land i Europa, der velferdsstater har stått sterkt, men ikke lenger gjør det. Det kan kaste lys over hvilke allianseforhold som må til for å berge denne «modellen», som var et produkt av «kapitalismens gullalder»⁶.

Balansen mellom de sosiale hovedklasser i vest var i denne gullalderen omgitt av en stabil maktbalanse mellom statene i øst og i vest, der trusselen om gjensidig utslettelse ved bruk av kjernevåpen var et konstituerende element. Maktbalansen var forbundet med en minste felles politisk erkjennelse og rasjonalitet og ble ryggraden i tingenes globale orden. I Sovjetunionen skjedde en langsom økonomisk, sosial og kulturell forbedring, men regimet kom aldri ut av de lammende, kontraproduktive ettervirkningene av stalinismen og forble fanget i en historisk blindgate.⁷ I de høyt industrialiserte land var nasjonaløkonomiene i vekst og dannet et økonomisk grunnlag for velferdsstater delvis motivert for å motvirke en ennå levende ideologi for sosialisme i sosialdemokratiene. Tendensene til arbeidsledighet var håndterbare og reallønningene steg i takt med arbeidsproduktiviteten i praktisk talt alle land fram til begynnelsen av 1970-tallet da krisetendensene begynte å melde seg. Gullalderen var nærmest helt ubekymret for omfattende økologiske kriser og selvsagt ingen klimakrise. Det var lenge ingen ukontrollerbare folkevandringer fra fattige land i sør og i øst til mer velstående land i nord og vest som kunne skape en massepsykologisk basis for fremmedfiendtlig, høyrepopulistisk politikk. Og problemet med store strømmer av flyktninger fra krig var jo avskaffet, i alle fall i Europa. Krigsflyktninger befant seg alltid «et annet sted» – i periferiene.

Alt dette er i dag forandret. Like fullt kunne «den tidelige» Francis Fukuyama i 1992 – 20 år etter at kriseutviklingen startet – fra sitt amerikanske ståsted med USA som eneste «supermakt» proklamere *The End of History and the Last Man*, hvor han hevder at den verdensomspennende spredningen av liberalt demokrati og markedsøkonomi etter vestlig modell markerer avslutningen på menneskehetens sosiokulturelle utvikling. Det dreier seg om «det menneskelige styresettets endelige form», der historien som kamp mellom ideologier er vunnet med liberalismen som politisk og økonomisk organisasjonsform. Liberalt demokrati i form av parlamentarisme og liberalisme gikk opp i en høyere, triumferende syntese.

Oppløsningen av Sovjetunionen i 1991 og bortfallet av den etablerte maktbalansen satte fart i en realisering av den liberale utopi med *ekspansjon østover*. Omsatt i praksis gjennom åtte år med sjokkterapi etterlot liberalismen seg et russisk samfunn i oppløsning – politisk, økonomisk og sosialt.⁸ Denne formen for liberal politikk med sjokkdoktrinen som strategi overfor alle landene i den tidligere Øst-Blokken, avslørte tydeligere enn noe annet liberalismens udemokratiske og brutale karakter når samfunnet ikke er i stand til å mobilisere motkrefter til den reelt fungerende liberalisme, «utopiseringen». Og da maktbalansen som hadde garantert fred i Europa etter verdenskrigen var forsvunnet, kunne USA gjennom NATO føre krig også på det *europaiske* kontinentet for sine strategiske interesser, mot Jugoslavia i 1999, i strid med folkeretten og uten en gang hjemmel i sin egen strategiske «grunnlov» slik denne er formulert i Atlanterhavspaktens artikkel 5. De tidligere bufferstatene i Baltikum, i Sentral-Europa og på Balkan ble etter denne krigen medlemmer av EU (med USAs påskyndelse) og dermed NATO. De fleste av dem utgjør i dag nye baseområder for USA mot et Russland som langsomt er begynt å komme på fote igjen etter den liberale sjokkterapien. Samtidig har det nye, statskapitalistiske Kina med sine globale ringvirkninger økonomisk, politisk og diplomatisk begynt å legge premisser for en revidert maktbalanse, noe som skaper rådvillhet – særlig i vest.

Fukuyama peker i 1992 på at moderne, parlamentariske demokratier sjelden er i krig mot hverandre. Dette er ikke bare et empirisk faktum, men ifølge Fukuyama et konstituerende trekk ved denne type staters forhold til hverandre. Men denne fredseffekten av den liberale fornufts materialisering har ikke hindret en koalisjon av de mest liberale demokratiene i å gå hyppig til krig mot «illiberale» regimer etter at den gamle maktbalansens gikk i oppløsning. Ingen av disse udemokratiske regimene gikk til krig mot de liberale statene først, som den nevnte krigen mot Jugoslavia, den i Afghanistan 2001, Irak 2003, Libya 2011 og Syria 2013. Siden bare den første av disse krigene kan sies å være avsluttet, må de fire siste i et historisk perspektiv betraktes som ulike front- og tidsavsnitt i samme krig i Vestens nærrområder i det utvidete Midt-Østen. Det dreier seg offisielt om en serie av *humanitære intervensjoner*, for *liberal* nasjons- og demokratibygging.

Disse bruddene på folkeretten ville neppe ha vært mulige under den «gamle» maktbalansen. Uansett hva vi måtte mene om menneskerettighetenes og demokratiets stilling i Sovjetunionen, bidro Fellesfiendens nærvær med etablering av maktbalansen etter 1945 til å styrke folkerettens stilling. Også den første Irak-krigen i 1991, samme året som Sovjetunionen var inne i avslutningen på sin oppløsningsprosess, ville trolig vært umulig innenfor den «gamle» orden. For folkerett, så vel som rettsikkerhet generelt, kan bare ha *operativ, praktisk gyldighet* ut fra balanserende maktforhold. Og det er først på grunnlag av slike maktbalanser at selve den rettsfilosofiske *ideen* om rettsikkerhet og rettsstat kan vokse fram og etter hvert gjøre seg gjeldende,

noe folkerettens egen historie særlig etter 1945, viser.⁹ De vestlige, liberale bruddene på folkeretten har ikke bare svekket FN og folkeretten, men også skapt millioner av krigsflyktninger hvorav de mest ressurssterke har kommet til de mer liberale delene av Europa, mens det store flertall ikke har kommet lenger enn til krigenes nærområder. Flyktningstrømmen har en egen politisk økonomi og kommer i tillegg til de «naturlige» migrasjonsprosesser som kontinuerlig skjer gjennom den kapitalistiske ekspansjonen.

Sikkerhetspolitikk, velferdsstat og klassekompromiss

I et større perspektiv kan bekymringen for «den norske modellen» med sin velferdsstat og det innenlandske kompromisset som modellen forteller om, fortone seg som politisk navlebeskuelse fra en moderne, liberal synsvinkel sett. Men diskusjonen om «den norske modellen» har også en viss internasjonal relevans. Sosialdemokratiets «klassiske», progressive periode 1945-77 i Norge hadde som forutsetning at det fantes et politisk press fra venstre, særlig fra deler av fagbevegelsen, og fra politiske konkurrenter til venstre for DNA. Dette fikk DNA til å gjøre mer radikale velferdspolitiske framstøt enn hva det ellers ville ha gjort for å sikre nødvendig opplutning i en samlet fagbevegelse og i velgermassen til fornyet regjeringsmandat. Det er ikke helt tilfeldig at DNAs arbeid med forberedelsene til det som ble Folketrygden i 1966, skjøt fart først etter at partiet ble splittet og fikk en ny konkurrent til venstre for seg i 1961, Sosialistisk folkeparti, som ikke var beheftet med noen lojalitet til Sovjetunionen, men stod for en «norsk», demokratisk sosialisme. Det var framfor alt anti-krigspolitikken gjennom NATO-kritikkens «tredje veg» som konstituerte dette venstresosialistiske alternativet med base også i opposisjonsstrømninger til venstre i fagbevegelsen.¹⁰ Dette ble ført videre gjennom dannelsen av SV fra 1975. Derfor er det relevant å spørre hvilken rolle svekkelsen av en NATO-kritisk, politisk kraft til venstre for DNA har hatt for den ny-liberale vendingen i det offisielle sosialdemokratiet og dermed for finans- og velferdsstatspolitikken. Videre er det klart at svekkelsen av den sikkerhetspolitiske opposisjonen til venstre har bidradd til det norske sosialdemokratiets opplutning om den liberale sjokkdoktrinen overfor den tidlige Øst-Blokken, den ordoliberalistiske EU-prosessen og den nye krigspolitikken i NATO.

Da det europeiske, «frie» arbeidsmarkedet ble radikalt utvidet til å omfatte landene i den tidligere Øst-Blokken, ble endringen av maktbalansene mellom arbeid og kapital i vest forskjøvet *ytterligere* til kapital-sidens fordel, i Norge særlig gjennom EØS-avtalen. Dette nye arbeidsmarkedet har styrket liberalismens politiske og ideologiske hegemoni og øket presset mot *alle* velferdsstatene i Europa.

Fukuyama og den liberale illusjon

Til tross for DNAs rolle i denne liberaliseringsprosessen gjennom EØS-avtalen har klassekompromisset stått sterkere i Norge enn i noe annet europeisk land. Hva er de viktigste årsakene til denne «norske» motstandskraften? Spørsmålet berører nasjonalstatenes stilling, sammenhengen mellom nasjonalstat og demokrati, og da særlig demokratiets grunnlag i den faglige og politiske arbeiderbevegelsen som forutsetning for internasjonal organisering og handling. Dermed forskyves spørsmålet om demokrati fra et ensidig liberalt perspektiv med den parlamentariske politikken i fokus, til de før- og utenforparlamentariske maktprosessene og deres formende innvirkning på de politiske institusjonene, den parlamentariske politikken og tilbakevirkningene fra denne på samfunnet.

Den store sammenliknende, statsvitenskapelige, historiske og sosiologiske undersøkelsen om sammenhengen mellom kapitalistisk utvikling og demokrati fra 1992, samme år som Fukuyamas berømte bok, gjennomført av Dietrich Rueschemeyer, Evelyne Huber Stephens og John D. Stephens (RS&S), konkluderte med at den organiserte arbeiderklasse gjennom fagforeninger og partier er «the key actor» i utviklingen av demokratiet over alt i de høyt industrialiserte landene, «tett sammenvevde sivilsamfunn» (Gramsci: «dense civil societies») og da alltid i ulike allianser med andre klasser, varierende fra land til land.¹¹ Dette er et tungt samtidshistorisk faktum som får lite oppmerksomhet i den offisielle, liberale fortellingen om demokratiet. For å forstå hvordan demokratiet ble gjort mulig i de enkelte, historiske sammenhenger, må en undersøke hvordan sosiale klassekoalisjoner er strukturert («structure of class coalitions», jf. Gramscis begrep om *sosial blokk*) og hvordan styrkeforholdene mellom de ulike klasser («relative power of different classes») utfolder seg (Gramsci: hegemoni). For det er *maktbalansen mellom klassene som avgjør om og hvordan demokrati blir mulig* i denne type sivile samfunn. «Det var verken det kapitalistiske markedet eller kapitalistene som en ny, dominerende kraft, men snarere motsetningene i selve kapitalismen som fremmet demokratiets sak».¹² Ikke den kapitalistiske produksjonsmåten som sådan, men den organiserte kampen mot de sosiale virkingene av dynamikken i denne og strykeforholdene i denne striden la grunnlaget for demokratiet – og *dermed* for en *demokratisk* fundert velferdsstat, vil jeg tilføye.¹³ Undersøkelsen viser også at de land hvor arbeiderklassen har vært dårlig organisert og middelklassene har hatt en mer ledende rolle i strevet for demokrati, slik som i en del latinamerikanske land, har demokratiene også vært de mest *ustabile*. Dette understreker den strategiske rolle som en organisert lønnsarbeiderklasse har for demokratiseringsprosessene. I samsvar med Gramsci peker RS&S på at når arbeiderklassen i «tett sammenvevde sivilsamfunn» er svakt organisert, er det lettere å mobilisere store deler av dette samfunnet *mot* arbeiderklassens interesser.¹⁴

Tette sivilsamfunn med nye kommunikasjonsteknologier genererer hyppig ideologiske konjunkturer. Den økende forakten for arbeiderklassen i dagens liberale samfunn, slik den er kommet bl.a. til uttrykk i det «liberale» Storbritannia i samband med Brexit, er et utslag av denne formidlingsmekanismen. Truslene fra EU-prosessen og populistiske høyrepartier mot demokratiene i Europa etter finanskrisen skyldes ikke bare måten EU har håndtert krisen på, men også fagforeningenes tilbakegang. Den «knebøy» som Syriza og flertallet av de greske velgernes måtte gjøre i 2015 for EU-troikaens diktat, gjenspeiler den svake stillingen som gresk arbeiderklasse befinner seg i, splittet faglig og politisk. I de tette sivilsamfunnene i eurosonen, særlig Tyskland, mobiliseres det lett en allmenn forakt for «late grekere», snyltende på det flittig arbeidende Tyskland, noe som helt over-skygger og forvrenger de reelle forhold.

Analysen hos RS&S fra 1992 bryter radikalt med den forståelse som Fukuyama legger til grunn på samme tid – at det liberale demokratiet er primært forankret i parlamentarismen som politisk statsform. Typisk nok var det Fukuyamas mer historiefilosofiske tilnærming, ikke den empiriske analysen hos RS&S, som vakte internasjonal oppmerksomhet. Den passet som hånd i hanske til samtidens liberale selvforståelse, dens «objektive ånd», for å bruke Hegels begrep, etter det liberale Vestens «globale seier».

Men parlamentarismen er mye eldre enn det moderne demokratiet. Den norske varianten fra 1884, kanskje den mest demokratiske i sin europeiske samtid, var fundert i stemmerett bare for et mindretall, avgrenset av størrelsen på *mannlige* statsborgeres private eiendom og tilgang på embeter i staten. Virkelig demokratisk blir parlamentarismen først gjennom de lavere klassers og kvinnebevegelsers mobiliseringer for allmenn stemmerett og for likeverdig deltakelse i statens politiske organer. Det er først ved disse bevegelsene at ytringsfrihet, dannelsen av flere politiske partier osv. blir mulig, slik at en parlamentarisme kan bli demokratisk i sin *fungering*. Først med utvidelse av stemmeretten åpner parlamentarismen opp et rom for politisk konkurrerende partier, altså et *reelt* flerpartisystem. Først via bevegelsene rundt interessekonfliktene i samfunnet «utenfor» parlamentet blir parlamentarismen demokratisk og «liberal» i ordets rette, ikke-liberalistiske betydning. Dette liberale rommet, *liberaliteten*, eksisterer derfor ikke i parlamentarismen «som sådan», slik Fukuyama synes å forutsette i 1992.¹⁵ Det skapes gjennom mobiliseringer for nye maktforhold ved å trekke inn nye krefter «nedenfra» i samfunnet som dermed konstituerer demokratiet stadig på nytt. Og da lønnsarbeiderklassen som «the key actor» bak demokratiseringsprosessene ikke er en homogen, men stadig mer differensiert klasse, artikulterer den sine interesser på ulikt, dels konkurrerende vis og danner ulike arbeiderpartier. Det *tvinger fram* en minste gjensidig anerkjennelse mellom alle de parlamentarisk representerte partiene og toleranser overfor hverandres ideologier *samtidig* som de også bekjemper

hverandre. Parlamentet er dessuten et forum for partiene til å utprøve mulige allianser i strevet for tilgang til den utøvende makt. Hitlers vei til statsmakten gikk via en parlamentarisk allianse med borgerligkonservative og liberale krefter i Riksdagen. Arbeiderpartiets strev for å gjenvinne regjeringsmakt var i 2005 helt avhengig av å gå i parlamentarisk forpliktende allianse med andre partier, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet – noe som tidligere hadde vært «utenkelig». Venstre og Fremskrittspartiet, som har vært «uspiselige» for hverandre, lever i dag i politisk symbiose.

Siden de reelle, klassemessige mobiliseringene bak denne differensierte, gjensidige og motsetningsfylte anerkjenningen går tapt for den alminnelige bevissthet så snart den har virket en stund og blitt institusjonalisert i parlamentet, *framstår* dette mangfoldet med sin tvungne toleranse som *en selvstendig liberal verdi «i seg selv»*, adoptert av «alle», tilsynelatende uavhengig av den underliggende maktbalanse. Og nettopp fordi balansen er flertydig, åpner den opp for ulike fortolkninger og konkurrerende måter å legitimere seg på. Det språklige fellesskapet mellom *liberalitet* og *liberalisme* illuderer derimot et fellesskap mellom disse to fenomenene, mens realiteten utenfor språket er den motsatte: Fungerende, «ekte» liberalitet i det moderne demokratiet, er, som empirien viser, et historisk resultat av motstanden mot liberalismen som teori og praksis, altså mot ensrettingen av samfunnet til «markedet» for å kunne virkeliggjøre den liberale utopi. Bare i land hvor fagbevegelsen er en realitet og vesentlig maktfaktor opp mot liberalismens fungerende vilkårlighet i markedet på den ene side og fascisme og autoritære regimer på den andre, kan vi snakke om reelt politisk demokrati og elementær rettssikkerhet.

RS&S går ikke inn på hvordan også *velferdsstaten* i de høykapitalistiske landene kan tilbakeføres på maktbalansen i disse og de allianseforhold, også på det parlamentariske planet, som ligger til grunn for denne. Men i den grad velferdsstatene har demokratisk forankring, slik som i Norge, gjelder deres teoretisk grep prinsipielt også for den demokratiske velferdsstatens muligheter. Siden velferdsstaten har slik stor betydning for den sosiale trygghet og dermed for den personlige frihet, har den også en demokratiserende tilbakevirkning på de politiske prosessene med mulighet for fri meningsdanning i offentligheten. I en slik sammenheng kan for eksempel arbeidsmiljøloven fra 1975 som utslag av en arbeideroffensiv, organisert parlamentarisk gjennom DNA og SV, betraktes som en forsiktig utvidelse av demokratiet inn gjennom bedriftsporten ved stortingsflertallets hjelp, forutsatt et det fins krefter innenfor denne – tillitsvalgte og verneombud – som er i stand til å våke over og håndheve dens bestemmelsene «på gulvet». Det dreier seg om *arbeidets velferd* på en forsiktig bekostning av eiernes «styringsrett». Uten denne formen for «reformistisk» klasseorganisering på grunnplanet, henger loven i tomme lufta, slik Olav Boyes artikkel, basert på egne erfaringer over lang tid, i dette heftet viser.

Den omfattende og nyanserte empirien i analysen hos RS&S, der Norge er ett av mange dømme, viser at demokratiet og det minimum av rettsstat som gjelder «for alle», heller ikke kan forstås som resultater av noen politisk filosofi, ikke republikanisme som hos Skinner og slett ikke av noen liberalisme. Filosofiske og politiske ideer, «verdensanskuelser», er selvsagt nødvendige for all politisk virksomhet og har i kraft av denne nødvendighet sin egen «sannhet». Men de kan bare *gjøre seg gjeldende* i den grad de artikulere – avklarer, tilslører, kritiserer eller rettferdiggjør – de underliggende prosesser og maktforhold og dermed flyter sammen med disse. Det er i en slik sammenheng vi må forstå den intellektuelle aktiviteten i ideologisk ulike tenketanker som Civita, Agenda, Manifest og andre.

NOTER

- 1) Karl Polanyi, *Den liberale utopi*, første gang publisert i USA i 1944 med tittelen *The Great Transformation. The political and economic origins of our times*. Norsk oversettelse på Res Publica, Oslo 2012, med en av Polanyis arbeidstitler på boken, *Den liberale utopi*, som er mer dekkende for bokens tendens. Se Lars Mjøssets opplysende forord.
- 2) S. 28.
- 3) Professor Gaute Torsvik, Universitetet i Bergen, har gitt en presis framstilling av denne utopien i sin lærebok *Menneskenatur og samfunnsstruktur. Ein kritisk introduksjon til økonomisk teori*, Det norske samlaget, Oslo 2003. Professorens kritikk stadfester utopien ved nulle ut motvirkende krefter til denne menneskenaturen som forstyrrende tilfeldigheter, som rett nok finner sted, men som forkludrer modellens begrepsmessige, teoretiske renhet som «metode» hinsides empirien, jf. lærebokens kap. 4. Se Roman Linneberg Eliassens økonomikritikk i *Hysj, vi regner. Hvorfor økonomer ikke forstår virkeligheten*, Manifest Forlag, Oslo 2016.
- 4) I sine *Fengselsdagbøker* brukte Gramsci betegnelsen «praksisfilosofi» som et dekkord for marxisme, ettersom dagboknotatene hans ble kontrollert av sensuren. Se *Selections from The Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, Lawrence and Wishart, London 1971, med en innledning av Quintin Hoare og Geoffry Nowell Smith.
- 5) Se for eksempel Quentin Skinner, *Politisk frihet*, artikkelsamling, Håvard Friis Nilsen og Helge Jordheim (red), Res Publica, Oslo 2011 og *Vilkårlig makt*, samme 2009.
- 6) Eric Hobsbawns karakteristikk i *Age of Extremes. The Short Twentieth Century: 1914-1991* (1994), norsk utgave under tittelen *Ekstremismens tidsalder. Det 20. Århundredes historie*, Gyldendal, Oslo 1997
- 7) Se *Vardøger 5* (1972) Om overgangssamfunnets problemer, nr. 8 (1976)
- 8) Se Peter Gowan, «Sjokkterapien I Øst-Europa. Teori, praksis og resultater» i *Vardøger 24* (1998). Artikkelen var først publisert i *New Left Review* høst 1995. Se Naomi Klein, *Sjokkdoktrinen. Katastrofekapitalismens frammarsj*, norsk utgave, Forlaget Oktober, Oslo 2007. Kleins framstilling er i all hovedsak i samsvar med Gowans, skrevet 11 år før Kleins bok, men Klein har ingen referanser til Gowan.

- 9) Se Arne Overrein, *Kampen om folkeretten – Krig, makt og rett i verdenssamfunnet*, Abstrakt forlag AS, Oslo 2006.
- 10) For denne opposisjonen i fagbevegelsen se Inger Bjørnhaug og Terje Halvorsen, *Medlemsmakt og samfunnsansvar. LOs historie, bind 2 1935-1969*, Pax Forlag AS, Oslo 2009, kap. 11. «I den kalde krigens tid».
- 11) Dietrich Rueschemeyer, Evelyne Huber Stephens & John D. Stephens, *Capitalist Development & Democracy*, Polity Press, Cambridge 1992, kapittel 7, s 269 ff. Gramsci er en sentral teoretisk referanse i dette arbeidet.
- 12) Samme s. 7
- 13) Det fins også en slag velferdsstater i udemokratiske, autoritære regimer av ulike slag, for eksempel under fascismen i Tyskland, eller under Gadaffi-regimet i Libya.
- 14) RS&S viser også til at i «tette sivilsamfunn» med en svak arbeiderbevegelse spiller andre, underordnede klassers strev for demokrati en større rolle, selv om slike bestrebelser blir mer ustabile når arbeiderbevegelsen ikke er «the key actor» (s. 50, 314).
- 15) Det må her bemerkes at Fukuyama har modifisert sitt standpunkt fra 1992 i mer institusjonsteoretisk retning i *The Origin of Political Order*, 2011

FRIHET, HEGEMONI OG LIBERALISME

Norge er blitt et samfunn der frihetsrommet for den enkelte, både når det gjelder politiske rettigheter og privatlivets frihet, er sterkt utvidet i løpet av det siste århundret. Ifølge rådende liberal ideologi er det en nær, årsaksmessig sammenheng mellom kapitalisme og frihet. Men dette blir for enkelt. Sammenhengen er derimot den at kapitalismen med nødvendighet skaper en omfattende lønnsarbeiderklasse og den politiske og økonomiske kampen denne klassen fører, har økt frihet som et sentralt siktemål. Men dette har kun skjedd i de land hvor det finnes en sterk arbeiderbevegelse og fagforeninger som organiserer de store lønnskategoriene. Norge er blant disse land. Man kan si at frihet og demokrati ikke kom automatisk i kjølvannet av kapitalisme og frie markedsrelasjoner, men som følge av styrken til de sosiale bevegelsene som oppsto som reaksjon mot kapitalismen. Imidlertid er det et paradoks for vår egen tid at norsk (og europeisk) arbeiderbevegelse har gjennomgått stagnasjon og nedgang siden 70-tallet, nettopp fra den tid da radikale frihetsholdninger slo gjennom blant brede folkegrupper. Et sentralt problem er derfor hva slags sammenheng det er mellom denne politiske stagnasjonen (og framganger for liberalistiske høyrepartier) og den samfunnsmessige individualiseringa som har skjedd i de store lønnskategoriene.

Kjernen i den liberalistiske frihetsoppfatning er at individet primært er en markedsaktør som best realiserer seg gjennom fri konkurranse med andre individer. Utgangspunktet er det enkelte individ og det aksepteres som en naturnødvendighet at konkurransen skaper ulikheter. Dette er grunnlaget for det liberalistiske samfunnssyn, i den grad et komplekst samfunnssyn overhodet er mulig innafor en liberalistisk ramme. (Margaret Thatcher benektet regelrett samfunnet som en faktisk realitet, kun individene finnes.) Den sosialistiske frihetsoppfatning har derimot fokus på samfunnet og de samfunnsmessige endringene som er nødvendig for å øke friheten på individnivået. Her legges det til grunn at frihet og et «fritt» samfunn bare kan forstås som *alles* frihet. Friheten for den enkelte må altså realiseres i et fellesskap med andre individer, ikke på bekostning av andres frihet. Den likhet som er implisert når vi sier «alles frihet», er en «verdi» som sidestilles med frihet. Videre er det en vesentlig side ved den sosialistiske frihetsoppfatningen at dagens frihet måtte kjempes fram av de underpriviligerte klassene som i utgangspunktet ikke hadde frihet. Utgangspunktet var altså de manges opplevelse av å være ufrie, mens noen få var frie. Kapitalismens sosiale kamper var nesten alltid også frihetskamper. Liberalismen ser bort fra denne

frihetens historiske og sosiale betingelser og bekjenner seg i stedet til et vakkert, men abstrakt begrep om frihet. Liberalismen mangler dermed forståelse for at det frihetsrommet som til nå er oppnådd, er skapt gjennom sosiale kamper. Det som kalles den liberale tradisjonen, skapte ikke den moderne friheten. Heller var det slik at den liberale tradisjonen ofte var motstander – i beste fall sto den på sidelinja – når de store slagene for økt frihet fant sted.

Frihetsdebatt og hegemoni

Vi lever under et liberalistisk ideologisk hegemoni. I dag snakker vi om nyliberalisme, men liberalismens hegemoni har på en måte «alltid» vært der, med et mulig unntak for sosialdemokratiets storhetstid etter krigen. Liberal har med frihet å gjøre. Grunnlovsfedrene på Eidsvold, og liberalismen i datidas Europa, så seg sjøl som frihetens forsvarere. Hovedkonflikten gikk mellom frihet og despoti. Despotisk var de eneveldige monarkiene som dominerte Europa, også kalt absolutisme. Men despotisk var også – i sin radikale versjon – den masse-revolusjon som begynte i 1789 i Frankrike og som berørte hele Europa i de neste tiårene. Den konstitusjonelle liberalismen hevet seg elegant over det forhold at den frihet som ble hyllet av datidas politiske klasse, var høyst begrenset – strengt tatt var det en frihet kun for embedsmenn og velhavende eiendomsbesittere i by og bygd. Norge var i internasjonal målestokk et progressivt land. Ifølge en noe generøs omtale av de norske forhold av Karl Marx i 1857 hadde landet en grunnlov som var «den mest demokratiske i hele Europa»¹. Likevel: her var stemmeretten begrenset til 7-8% av befolkninga, rettssikkerheten og yringsfriheten var ikke reell (til tross for at grunnloven garanterte «frimodige ytringer») og slett ikke organisasjonsfrihet eller sosial trygghet. Begrepet folkesuverenitet var ideologisk viktig, men en fiksjon. Sverre Steen, som i form og språklig uttrykk var en særdeles behersket historiker, sa at før 1814 styrte embedsmennene i kongens navn, etter 1814 styrte de i folkets navn.²

I dag vil vi alle være frie. Men det ville være ytterst naivt å tro at vi nå – plutselig – var trådt inn i fornuftens og opplysningens tidsalder der ordet frihet ikke lenger har en tilslørende effekt.

En ideologi som skal ha en hegemonisk funksjon, må inneholde noe sant. Den må inneholde slagord, appeller og argumenter som har en grobunn i store befolkningsmasser og på en måte svarer til deres erfaringer. En hegemonisk ideologi framstiller visse ting som udiskutable. Hva frihet, demokrati og rettferdighet er, blir sjelden presisert. En hegemonisk ideologi er ikke en konsistent helhet – og den må appellere til og favne om et bredt befolkningspekter. Den kan bare favne så vidt fordi den er bred, utflytende og uten klar, logisk oppbygging. Denne beskrivelsen passer sjølsagt ikke bare på liberalis-

men, men også på den sosialdemokratiske samfunnsoppfatning og samfunnsvisjon, slik den preget Norge i åra etter krigen.

Antonio Gramsci, kommunistlederen som skrev sine fengselsopptegnelser i Mussolinis fangehull, snakket om ideologi i to betydninger: som individuelle teorier og bevegelser knytta til begrensede miljøer og – på den andre sida – ideologier «som er nødvendige for en gitt struktur». «De «organiserer» menneskemasser og skaper det terrenget som mennesker beveger seg i, tilegner seg bevissthet om sin posisjon, sine kamper etc.»³ En hegemonisk ideologi er av det siste slaget. Dette betyr at «terrenget» som den politisk-ideologiske diskusjonen forgår på, ligger der på forhånd og legger føring for politisk debatt og enhver politisk bevegelse. Det politisk-ideologiske terrenget er forankret i det sivile samfunn. Noe av det viktigste som skjedde i løpet av det 20. århundre, var at impulser fra det sivile samfunnet og dermed fra lavere sosiale klasser lettere kunne nå fram til og påvirke det politisk-statlige plan. Dette avskaffet ikke klassesamfunnet, men forholdet mellom klassene og det politisk-ideologiske terrenget endret seg radikalt.

Frihetsrevolusjonen

Det har skjedd grunnleggende endringer i det sivile samfunn siden 1814. De avgjørende gjennombrudd for økt frihet og demokrati skjedde i sammenheng med de to verdenskrigene, dannelsen av organiserte arbeiderbevegelser, Den russiske revolusjon og den store depresjonen på 1930-tallet. Vanlige folk, som den gang var umyndiggjorte og på sentrale punkter rettsløse (som tilfellet Marcus Thrane viste), har i vår tid politiske friheter (stemmerett, organisasjonsrett etc.). De har sosiale rettigheter og privatlivets frihet (i valg av utdanning, yrke, bosted, livsstil, samlivsrelasjoner osv). Frihetsidealet har bred sosial forankring. Spør man vanlige mennesker i vestlig land om hva de verdsetter ved samfunnet, vil svaret svært ofte være: frihet. Særlig personlig frihet, slik som gjelder enkeltmenneskets individuelle valg av egen livsførsel og konsum. Her ønskes frihet fra enhver kontroll, både privatøkonomisk og statlig. Den andre viktige formen for frihet, politisk frihet, betraktes nok som viktig, men kommer likevel i andre rekke i forhold til de opplevde friheter i privatlivet. Det er berettiget å snakke om en frihetens revolusjon i det 20. århundre og det er dette, og ikke borgerskapets næringsfrihet og markedets frihet, de brede masser identifiserer seg med.

Av disse grunner kan vi egentlig ikke si at den ideologiske signatur for vår epoke er en ren liberalisme, sjøl om nyliberalismen fører det store ordet på politikkenes topplan og preger det internasjonale økonomiske arrangement. Liberalismens politisk-ideologiske hegemoni gjelder først og fremst på samfunnets topplan, blant den «snakkende» eller politiske klassen. Samfunnet som helhet preges av en vagere massementalitet som heller må betegnes som en blanding av humanisme, liberalisme og sosialdemokratisme, ispedd også

en god dose hedonisme. (Rasistiske og andre reaksjonære holdninger er understrømmer.) Massedemokrati og opprøret mot autoriteter av alle slag gjør at det ideologiske totalbildet er fragmentert og utydelig. Dette i motsetning til i mellomkrigstida da ulike klasser, borgerskap, arbeiderklasse og bønder, i større grad levde i sine egne «verdener», til dels i et fiendtlig forhold til hverandre, og identifiserte seg med sine respektive politiske (og i noen tilfeller religiøse) autoriteter. I dag framstår den jevne massen i det norske samfunnet som forholdsvis homogen – i livsstil, mentalitet og konsumatferd. Tilsvarende denne homogeniseringen har de politiske partiene og organisasjonene i stor grad mistet forbindelsen til de store folkegruppene. Det finnes et latent konfliktpotensial mellom masse og politisk elite som kan vise seg i krisesituasjoner. Men bare unntaksvis – dersom fundamentale friheter og rettigheter blir opplevd som truet – vil massen bli «politisert». Dette gjelder i større grad land som Frankrike, Italia, Spania og Hellas der det gamle partisystemet viser oppløsningstendenser og mister taket på velgerne, enn i Tyskland og de nordiske land hvor det politiske systemet er intakt.

Liberalismen og den her beskrevne massementalitet – så ulike de enn er – konvergerer i sterk oppslutning om frihet. Den moderne frihetsmentalitet danner grunnlaget for at liberalismen, i en revidert og utvannet utgave, overhodet kan være en tilnærmet hegemonisk ideologi i den politiske offentligheten. Liberalismens hegemoni er særlig sterkt rotfestet blant politikere, mediafolk, ledende akademikere, statlig byråkrati og de deler av næringslivet som samarbeider tett med statsapparatet, herunder de største bedriftene. Viktig for denne konvergens har også vært at de to høyrepartiene i prinsippet (om enn ikke med imponerende konsekvens i praktisk politikk) aksepterer velferdssystemet og den sterkere stat som følger med. Avgjørende for det stabile hegemoniet på topplanen er ikke minst at landets to ledende partier, Arbeiderpartiet og Høyre, utgjør en tung, samlet blokk som garanterer fortsatt norsk underordning under NATO og EU (gjennom EØS). Vårt land har unngått opprivende strider innen de politiske elitene, slik vi har hatt i Storbritannia (Brexit), Italia, Hellas, Spania og andre land.

Frihetens historiske betingelser

De dypere historiske årsakene som overhodet muliggjorde frihetsrevolusjonen ble imidlertid liggende i skyggen. Riktignok har Arbeiderpartiet og fagbevegelsen alltid vært opptatt av at nåtida er formet av en historisk prosess, i motsetning til den historieløshet som rår på høyresida. I min ungdomstid på 60- og 70-tallet fikk vi mye belæring om «de harde trettiåra», men da i betydningen noe tungt og fælt som, dersom vi bare stolte på Arbeiderpartiet, aldri ville komme igjen. Det var sjelden eller aldri snakk om den klassekamp som var den opprinnelige drivkraft bak det sosialdemokratiske regimet. Det var heller ikke snakk om at de underliggende klasseforholdene ikke var

avskaffet, men besto i beste velgående. Ungdom på venstresida reagerte den gang på sosialdemokratiets harmonistiske og teknokratiske samfunnssyn og på arrogansen som oppsto hos et parti som hadde sittet lenge med den politiske makta.

I en artikkel i Vardøger fra 1988 som tok for seg forholdet mellom Arbeiderpartiet og arbeiderklassen, beskrev jeg en utvikling fra en hegemonisk statsideologi til en frihetsideologi forankret i det sivile samfunn: «I de første ca 20 etterkrigsåra dominerte staten og en statsvennlig ideologi. Staten og Arbeiderpartiet hadde bundet opp de ulike sosiale gruppene. De alvorlige konfliktene som var, nemlig mellom fagbevegelsen og Arbeiderpartiet, ble løst på kammerset mellom parti- og LO-toppene. Den andre epoken fra ca 1965 og fram til i dag er preget av at bevegelser i det sivile samfunn destabiliserer staten og det partipolitiske systemet. Denne epoken kan vi karakterisere bredt som frihetsideologiens periode. Politisk er det en periode hvor særlig alt statlig blir utsatt for kritikk. Vi får nå motreaksjoner fra de politiske ytterfløyene mot den sterke statsoppbygginga. Den tradisjonelle næringsliberalistiske kritikken fra høyre hadde alltid vært der... Det nye på 60-tallet var at vi fikk en bølge av radikal kritikk fra venstre ... like mye rettet mot sosialdemokratiet som mot privatkapitalismen, for sosialdemokratiet ble sett på som den moderne kapitalismens administrative elite.»⁴

Denne underliggende frihets-mentaliteten ga også i tiårene etter at dette ble skrevet (1988), grobunn for ulike politiske mobiliseringer, særlig på den politiske høyresida. Først med den økonomiske verdenskrise fra 2008 kan man si at nyliberalismens ideologiske offensiv, men ikke den samfunnsmessige individualiseringsprosessen, bremses noe opp. Situasjonen i Europa i de siste 10-15 åra er den at de etablerte partiene, og særlig de sosialdemokratiske, har svekket seg ytterligere. Høyrepopulismen, bestemt av frykt for arbeidsplasser, inntekt og sosial sikkerhet, har gjort store framskritt. De etablerte konservative partiene har mistet mye tillit blant frustrerte velgere. En del venstrepartier har også gjort framskritt, som Podemos i Spania og Syriza i Hellas. Norge – som et land hvor den sosiale sikkerheten fortsatt er ivarettatt relativt godt – er mindre berørt av høyrepopulisme.

1960- og 70-tallets ungdomsradikalisme var i alle sine forvirrede varianter og uttrykksformer en eneste stor feiring av friheten. Den gikk til angrep på alle autoritetsforhold, eksperimenterte med ulike livsformer som i dag betraktes som en selvfølge, og bidro på det politiske plan til å svekke autoriteten til det etablerte politiske maktapparatet. Også 70- og 80-tallets høyrebølger spilte effektivt på frihetsverdiene. En viktig effekt for venstresida var at dette innevarslet en periode med svakere forbindelse mellom Arbeiderpartiet og arbeiderklassen. Forbindelsen mellom parti og sosialt grunnlag er alltid viktigere for arbeiderbevegelsen enn for høyresida, fordi den i utgangspunktet er en mobilisering mot kapitalismens nedbrytende

sosiale virkninger. Den økte individualismen rammet venstresida hardere enn høyresida. De følgende generasjoner «arvet» ungdomsopprørets frihetsverdier (om enn i modererte former) når de vokste opp i de neste tiårene. Ungdomskullene er stadig de mest utpregede dyrkerne av frihet og idealistiske holdninger, men ungdom er også det alderssegment som deltar minst i valg og har svak erfaring/kunnskap om politikk.

En ironisk side ved denne overgangen til økt individuell frihet og frihetsideologi var at den aldri ville ha kommet uten den sosialdemokratiske velferdsstaten. Friheten var arbeiderbevegelsens ektefødte barn. I særdeleshet et produkt av utdanningssystemet som sosialdemokratiet bygde opp etter krigen. Frihetens grunnlag var en sterk stat. Men dypest sett handlet det om at produktivitetsøkninga muliggjorde en radikal nedkorting av arbeidsdagen og dermed økt fritid. Rommet for frie handlinger økte. Det økte for enkeltindividet samtidig som en stadig større andel av den voksne befolkninga endte opp som lønnsarbeidere, jf kvinnes massive inntog i arbeidslivet. Betingelsene for at dette skulle være mulig – og at tilbakefall i en tilstand der den totale arbeidstida øker, ikke skal skje – er imidlertid en vellykket interessekamp fra arbeiderklassens side. Nedkorting av arbeidstida, med bibehold av eller økt levestandard, kom jo aldri som noen gave fra de herskende klassene.

Når store masser av ungdomskullet fikk gå på videregående skole og på høyskole/universitet, betydde ikke dette bare muligheten for sosialt opprykk. En større del av den totale livstid ble *fri tid*, unndratt kapitalforholdets disiplinering, herunder også den borgerlige ideologiproduksjon som spontant skjer innafor den private bedrift. Da den moderne arbeiderbevegelse ble dannet i Norge (1870-tallet) var arbeidstida vanligvis 10-11 timer. 6-7% av alle fabrikkarbeidere var barn under 15 år.⁵ Etter frihetsrevolusjonen ble avgjørende ungdomsår preget av utdanning, ikke lønnsarbeid. Velferdsstaten bygde på det faktum at produktivitetsøkningen tillot at en mindre del av livet til et individ var oppfylt av lønnsarbeid, samt også det maktpolitiske faktum at de lavere klasser og deres representanter var i stand til gjennom politisk mobilisering å sikre at en del av produktivitetsøkningen ble anvendt til fordel for de lavere klassene. Det siste var på ingen måte noen selvfølge.

Økt fri tid var arbeiderbevegelsens opprinnelige grunnkrav. Kravet om 8-timersdagen sveiset de ulike arbeiderbevegelsene sammen til en internasjonal bevegelse og samlet dem om en felles 1. mai-feiring i 1889. Før dette hadde Marx omtalt økt fri tid som betingelsen for et sosialistisk samfunn og noe som forvandler besitteren av *den frie tid* til «et annet subjekt».⁶ Ungdomsopprøret og utdanningsekspløsjonen innvarslet først og fremst en frigjøring og en endring til «et annet subjekt» for arbeiderklassens barn. Barn av de bedrestilte hadde allerede i høy grad den frihet det her er snakk om. Derfor kan vi si at frihetsrevolusjonen først og fremst handlet om arbeiderklasseindividet og utspilles i det 20. århundre, mens frigjøringa av det borgerlige

individet i forholdet til det før-kapitalistiske standssamfunnet hører det 19. århundre til. Liberalismens storhetstid er intimt forbundet med denne siste, borgerlige frigjøringsprosessen.

Det er et av sosialdemokratiets store svakheter at de ikke forsto følgene av de prosesser de sjøl utløste. I sosialdemokratiets storhetstid (1945-1965) var det de færreste som så at resultatet av den velferdsstatlige trygghet ville bli samfunnsmessig individualisering og oppløsning av den etablerte klasse-solidaritet. Denne oppløsninga av tradisjonell klassesolidaritet – liberaleren, den framtrepende Høire-politikeren C.J. Hambro omtalte den som et «hordeinstinkt»⁷ – kom særlig til å bli en utfordring for den politiske venstresida. Heller ikke seinere har sosialdemokratiet fullt ut forstått sammenhengen mellom individualisme og sosialstatlig ekspansjon. Altfor ofte er individualisme blitt stemplet som «borgerliggjøring» av arbeiderklassen – både fra sosialdemokratiet og ytterste venstre. Men det er umulig å forstå enkelt-individets frihet i dag uten å trekke inn de omfattende sosial kamper som startet med arbeiderklassens første framturen i det 19. århundre. Frihetens betingelser lå i erobring av stemmerett, organisasjonsfrihet, streikerett, fagorganisering og forhandlingsrett. Uten en mobilisering og organisering av arbeiderklassen ville disse seirene ikke vært vunnet. De rettighetene det her er snakk, om ville aldri ha blitt så forankret i det norske samfunnet som de faktisk er. Først når de mange som ikke har frihet, tar opp kampen for frihet, blir frihet for alle en mulighet. Da Einar Gerhardsen i 1978 så tilbake på hva som var vunnet i det 20. århundre, var konklusjonen at «det største er at arbeidsmannen ikke lenger trenger gå med lua i handa».⁸ Med andre ord: det største var at det hadde skjedd en historisk prosess som førte til at det enkelte arbeiderklasseindivid la vekk respekten og underdanigheten overfor autoritet-er av alle slag og krevde å bli behandlet med likeverd og respekt.

Klassekompromisset undergraves

Særlig styrket arbeiderbevegelsen sine posisjoner vis a vis kapitalmakta i epoken som startet etter Den andre verdenskrig. Denne epoken var kjenne-tegnet av et omfattende klassekompromiss både nasjonalt og internasjonalt. (Jf her Hans Ebbings artikkel i dette heftet.) Utfallet av krigen var et avgjørende globalhistorisk faktum som eliminerte fascismen som alternativ til demokratiet som kapitalismens politiske overbygning. Klassekompromisset førte til en nedtoning av samfunnets klassekarakter. Man «glemte» at de fundamentale konfliktene ikke var løst, men bare ordnet og kanalisert inn i visse statlig-administrative former på grunnlag av en midlertidig interesse-balanse og der det var uklart i hvilken retning denne interessebalansen i fram-tida kunne bli forrykket. Sosialdemokratiet så ikke at det var stadig mobili-sering av sitt eget sosiale grunnlag som var forutsetninga for videre politiske framskritt. Eller – alternativt – man så det, men maktet ikke å gjøre det, fordi

en økende andel av arbeiderklassens individer ikke så denne nødvendigheten. Uansett om også den siste forklaringsmåten er sann, så bidro sosialdemokratiet til denne utviklinga gjennom demobilisering av eget grunnplan.

Det er den politiske og ideologiske kapital som ble opparbeidet og investert i klassekompromisset (i Norge i perioden 1935-ca 1950), som dagens arbeiderbevegelse har tært på og som i dag langt på vei er oppbrukt. Behovet for fornyelse er akutt. Men «fornyelse» i politikken kan aldri bare handle om å tenke ut nye teorier. «Det er ikke nok at tankene trenger seg fram mot virkeliggjørelse – virkeligheten må sjøl trenge seg fram mot tankene.»⁹ Fornyelse betyr her at det finnes et bredt grunnplan som ønsker forandring, at det er mulig å organisere dette, at det finnes politiske partier og fagorganisasjoner som kan gjøre dette organisasjonsarbeidet, og at dette grunnplanet beveger seg noenlunde i takt mot noen klart formulerte målsettinger. 1930-tallets parole «Hele folket i arbeid!» mobiliserte bredt og førte Arbeiderpartiet til regjeringsmakta i 1935. Noe lignende er i dagens situasjon uhyre krevende, i realiteten umulig på kort sikt.

Det gamle klassekompromisset trues i vår tid av kapitalkreftenes ulike offensive framstøt, betegnet som nyliberalisme. På den ene sida er kapitalkreftenes styrke formidabel. På den andre sida representerer nyliberalismen en svært snever, økonomistisk tilnærming til samfunnsproblemene, som i stagnasjonsperioder må framkalle motstand fordi statlig styring da åpenbart er nødvendig. Nyliberalismen har ikke svar på grunnleggende problemer, verken de store politisk-økonomiske problemene eller det som gjelder private livsformer. Nyliberalisme kan knapt nok kalles en ideologi, den er en enkelt refleks av markedets logikk. Det private næringsliv i Norge utgjør ingen ideologisk hegemonisk klasse. Næringslivet utgjør en tung, økonomistisk interesseposisjon, men må stole på staten. Arbeidsgiverorganisasjonene NHO og Virke m.fl. kan ha en viss vetomakt og kan sabotere politiske utspill. Men som klasse fungerer ikke kapitalistene som et konstruktivt element med et perspektiv for samfunnsutviklinga som helhet. Det borgerlig-liberale hegemoni i Norge er helt avhengig av at sosialdemokratiet spiller på lag med høyrekreftene i en del saker som forholdet til arbeidsmarkedspolitikken (jf. EØS) og utenrikspolitikken (NATO).

Klassekompromisset og velferdsstatens logikk førte med seg en ideologisk terrengforskyvning som fikk betydning ikke bare for venstresida og sosialismen, men også for høyresida og liberalismen. Friheten, som tidligere var borgerskapets domene og hovedslagord, er etter hvert blitt noe alle forholder seg positiv til, som noe vi alle «har». Friheten oppleves som en selvfølge. I tillegg setter arbeiderne som stemmer på høyrepartiene, visse skranker for høyrepartienes angrep på velferdsstaten, som er den materielle forutsetninga for økt frihet. Innholdet i frihetsbegrepet blir i en slik situasjon enda mer utvannet enn det tidligere. «Kampen» mellom ulike posisjoner vil

definitivt ikke bestå i at ett parti forsvarer friheten, mens et annet parti vil avskaffe den. Debatten handler mer om hva vi forstår med frihet.

Frihetsdebattens irrganger – fra Førde til Civita

Frihetsdebatten har med ulik grad av intensitet alltid bølget fram og tilbake. På venstresida har den vært ført under slagordet om å «erobre tilbake friheten» fra de borgerlige. Både Arbeiderpartiet og SV har forsøkt dette. Einar Førde, den gang nestleder i Arbeiderpartiet, holdt i 1987 en landsmøtetale som åpnet for en omfattende frihetsdebatt. Førde var for øvrig kjent for utsagnet «Vi er alle sosialdemokrater». Dette slagordet fungerte vel mest som trøst og beroligelse om at det sosialdemokratiske hegemoniet fortsatt var uanfektet. I dag vil det være ytterst dristig å gjenta dette slagordet, og dagens partileder, Jonas Gahr Støre, gjør heller ikke det.¹⁰

Førdes landsmøtetale om frihet var en reaksjon på 80-tallets høyrebølge og på framgang for Høyre og Fremskrittspartiet. Arbeiderpartiets frihetsdebatt ble imidlertid mer en tilpasning til høyrebølgen og nyliberalismen enn en motvekt mot den.¹¹ Partiet var under Gro Harlem Brundtland etter hvert åpen for privatiseringer og avreguleringer som høyresida ropte på. Hovedproblemet i Førdes analyse den gangen og andre lignende utspill, var en defensiv holdning til den kritikk av sosialismen som en stadig mer aggressiv liberalisme utviklet under ulike høyrebølger i siste del av forrige århundre. En underliggende premiss i Førdes tale var at høyrekritikken mot Arbeiderpartiet på avgjørende punkter, slik som i synet på statlig reguleringer og på markedet, var riktig. «Vi må kvitte oss med skuldingane om at vi er markedsfiendtlige», var budskapet. Det var ingen klar linje i Førdes frihetsanalyse, kun en rekke forvirrende retrett-argumenter – talen etterlot et inntrykk av ideologisk oppløsning.¹² Først etter den økonomiske verdenskrise fra 2008, erkjente og uttrykte ledende arbeiderpartifolk at markedet må reguleres av staten dersom ikke kapitalismen skal gå til grunne i sitt eget anarki. Men fortsatt opplever vi at et parti som SV – i redsel for å bli stemplet som et «reguleringsparti» – velger å gå imot et generelt påbud av flytevestbruk i alle lystbåter. Påbudet skal kun gjelde barns bruk av redningsvest – her har man altså endelig trukket skillelinja mellom frihet og ufrihet. Begrunnelsen lyder nesten som et ekko av Førde: «SV vil kvitte seg med stemplet som forbudsparti.» (Intervju med Audun Lysbakken i Klassekampen 8.7.2014). Lysbakken sier riktig nok at det er på området arbeidsliv og økonomi at det er et særlig behov for reguleringer. I så fall bør SV på en kraftfull måte fornye kapitalismekritikken – og uten å la høyresida styre debatten. Men for å lykkes her trengs en prinsipiell kritikk av liberalismen og dens oppfatning av frihet. Venstresida må argumentere offensivt for at omfattende lovreguleringer i moderne samfunn er nødvendig for å sikre

friheten og at den enkeltes sikkerhet og sosial trygghet ikke står i konflikt med frihet for alle, men er en betingelse for en slik frihet.

Det er noe symptomatisk i at en debatt om flytevest-påbud skal profilere venstresida som frihetsvennlig. Saken er for liten. Hvorfor går man ikke tungt inn på det området som utgjør kjernen i borgerlig frihetstenkning, nemlig den økonomiske friheten, markedets frihet, arbeidslivets frihet? Frank Rossavik, i sin kommentar til Lysbakken i samme Klassekamp-utgave, påpeker at «høyresida slipper for lett i disse debattene». Uten tvil en riktig observasjon. Til tross for at det kapitalistiske system grundig har demonstrert både sin egen anarkistiske natur og sin manglende læringsevne, men bare kan endre seg dersom den blir møtt med makt, lever fortsatt forestillinga markedets frihet som frihetens kjerne. Jo mer markedets uregulerte konkurranse slippes løs, dess mer frihet. Men den som ikke har pengemakt, har heller ikke markedsmakt, som Max Weber kalte det, (se Sven Røgerbergs artikkel i dette heftet), og har dermed heller ikke frihet, uansett om markedets frihet er en realitet. Partiene på venstre side bør gjøre det helt klart at deres frihet er av en helt annen art enn markedets frihet. Især fordi store deler av arbeiderklassen faktisk tenker i maktkategorier og har forstått at markedets frihet ikke er annet enn den sterkeste rett.

Arbeiderpartiets frihetsdebatt i 1987 ble ingen suksess. Tida synes å være ute for de omfattende ideologiske debattene, igangsatt av de politiske partiene. I 2016 har vi for lengst beveget oss inn i tenketanken og PR-byråenes epoke, de siste fylt opp av forhenværende politikere. Tenketanker og konsulenter arbeider imidlertid opp mot selve det politiske systemet og dets rekrutteringsbasis, gjerne politiske ungdomsorganisasjoner og studenter. De henvender seg i mindre grad til det brede publikum slik partiene tross alt må gjøre. Også tenketanken inntog i offentligheten reflekterer avstanden og fremmedgjøringa mellom vanlige folk og det politiske systemet.

Vi har fått tenketanker eller tankesmier som Agenda og Civita som ivaretar «de store spørsmål». Visstnok skal de utgjøre motsatte poler, men de synes å ha problemer med å finne ut hva som egentlig skiller dem, slik også de politiske partiene har. I hvert fall lød Klassekampens oppslag om det første debattmøtet mellom Agenda og Civita: «Like om likhet». (8.10.2014).

Civita, som ifølge sin egenpresentasjon «skal bidra til økt forståelse og oppslutning om liberale verdier» og har en rekke fast ansatte, styre og råd preget av kjente navn fra næringsliv, statsadministrasjon og academia, forsvarer fortsatt den frie kapitalisme, om man enn også insisterer på, med Lars Fr. Svendsens ord, at liberalismen er «en ideologi som ønsker en sterk stat.»¹³ Skraper man litt på Civitas dannede fasade, finner man tradisjonell fagforeningsfiendtlighet, «oppmykning» av arbeidslivets regelverk og liberal imperialisme (humanitær intervensjoner under USAs ledelse). Liberalismens totale dominans har imidlertid blitt så sterk at ledende liberalister har begynt å ytre seg kritisk mot egen liberalisme. Ifølge kunnskapsminister Torbjørn

Røe Isaksen må ikke liberaliseringen «få kolonisere alle livets sfærer.» Norske konservatives «forsømmelse av kulturkritikken» har «banet veien for seksualisering, kommersialisering og markedstenking på områder hvor det ikke hører hjemme.» Han beklager at «den økonomiske liberalismen har blitt nær enerådende i vår verdensdel.» (Klassekampen 10.1.2015)

Riktignok har innspill av denne typen ennå ikke endret noen politikk. Røe Isaksen forsvarer i samme intervju humanitære intervensjoner. I 2016 legger forsvarers langtidspan opp til å gjøre Norge til en, om mulig, enda mer lydlig medspiller under USAs globale imperie-strategi. Men han røper en viss uro over at liberalismen er i ferd med å bli upopulær i folkedypet, til og med i Norge.

Den hegemoniske liberalismen – et moderne sjølbedrag

Den eneste liberalisme som kan ha håp om å møte forståelse i norsk offentlighet, er en modifisert og utvannet liberalisme, en liberalisme som i tillegg forsøker å framstille som liberalt det som i virkeligheten er demokratiske og sosiale framskritt som venstrekraftene i Norge har drevet fram. Et skoleeksempel på en slik utvanning er den nettopp siterte boka til Lars Fr. Svendsen, *Frihetens filosofi*.¹⁴ Svendsen, som både er ansatt i Civita og som professor i filosofi ved Universitetet i Bergen, er en av Civita-miljøets ledende teoretikere. *Frihetens filosofi* presenterer en utpreget akademisk liberalisme, den er saklig og argumenterende på sine premisser. Det er bare det at disse premissene inneholder uholdbare forutsetninger, åpenbare fordommer og kunnskapsmangel (det siste gjelder marxismen i særdeleshet). Svendsen forutsetter at det er innafor liberalismen og den liberale tradisjon at man finner svarene på alle grunnleggende politiske problemer. For han er det omtrent umulig å være for et samfunn med frihet dersom man ikke er liberalist. Liberalismen fungerer her, som forøvrig i norsk debatt, som en slags over-ideologi. Den er ikke kun et standpunkt blant andre standpunkter – i konkurranse med disse andre. Liberalismen opptrer med en ambisjon om å være standarden som andre ideologier måles etter og fordømmes eller godkjennes i forhold til. Andre ideologier inkluderes i det demokratiske fellesskap bare dersom de ikke bryter med grunnleggende liberale «verdier». De må til syvende og sist kunne fortolkes som varianter av liberalisme – enten de vet det eller ikke. Det liberale demokratiet i dag har et «filosofisk hegemoni»: «I realiteten finnes ikke filosofisk akseptable alternativer til det liberale demokratiet i dag.»¹⁵

Uttrykket liberalt demokrati inneholder en mystifikasjon. Det er en historisk etterpå-konstruksjon som visker ut konflikten mellom demokrati og liberalisme. Dersom vi overser denne konflikten, forstår vi ikke hvorfor og hvordan demokratiet oppsto. De som kjempet for demokratiske rettigheter – altså stemmerett, organisasjonsrett, yringsrett, streikerett osv – gjorde det i

en historisk kamp *mot* liberalismen og de sosiale gruppene som var knyttet til den, i Norge embedsmenn og borgerskap. Det er karakteristisk for Svendsens framstilling at de historiske sammenhengene og særlig aktørene, dvs. de undertrykte sosiale gruppene, som kjempet for demokratiske rettigheter og dermed for frihet, forsvinner ut av syne. Men det faktiske forhold var jo at kampen for demokrati og øvrige rettigheter som i dag (noe optimistisk) betraktes som en selvfølge, ble reist og kjempet fram av den tidlige arbeiderbevegelse gjennom en utenomparlamentarisk kamp. Marcus Thrane og hans bevegelse, som var «den første organiserte politiske bevegelse i landet overhodet»,¹⁶ reiste for første gang kravet om allmenn stemmerett i 1850. Allmenn stemmerett er ifølge Svendsen et hovedkriterium på det liberale demokrati. Men Thranes bevegelse ble slått brutalt ned, med særdeles aktiv deltagelse fra Stang og Schweigaard, som er de sentrale liberalere i det 19. århundres Norge og av Civita regnes inn i det som kalles den «liberale tradisjon». ¹⁷ Når den liberale tradisjoner på denne måten bekjempet dem som kjempet for demokrati og organisasjonsfrihet – og denne kampen fortsatt i ulike former også seinere – hva er da det faktiske grunnlaget for å si at den liberale tradisjonen har skapt demokratiet og et samfunn med de moderne friheter?

Den friheten den klassiske liberalismen først og fremst kjempet for, var den økonomiske friheten og et politisk system som sikret eiendomsbesitterenes eiendomsrett. Til dette hørte en ide om at de lavere klasser ikke burde ha fulle politiske rettigheter. Det er sjølsagt bra at liberalismen, etter at disse politiske rettighetene var kjempet gjennom, aksepterte dem. Men det er en tilsnikelse å omtale dem som liberale rettigheter. Likevel er det dette Svendsen gjør i kapitlet Liberale rettigheter i *Frihetens filosofi*. Han har en liste med det han regner som 11 fundamentale rettigheter som skal gjelde for myndige individer og som skal sikre deres frihet. Realiseringa av de aller fleste av disse 11 rettighetene kom først etter omfattende kamper fra de lavere klassenes side. Vi har nevnt stemmeretten. I Norge og andre framskredne industriland, ble allmenn stemmerett gjennomført i de første tiårene av det 20. århundre som en følge av den voksende arbeiderbevegelsens krav. Men heller ikke sikkerhet, rettstrygghet eller organisasjonsrett, som Svendsen nevner, var sikret før arbeiderbevegelsen hadde kjempet dem fram. Det blir derfor helt feil å kalle slike rettigheter «liberale» rettigheter. De bør heller kalles «demokratiske» rettigheter.

Det er imidlertid en viktig rettighet blant de 11 rettighetene som er knytta til den liberale tradisjonen, nemlig eiendomsretten. Ifølge liberalismen er formålet med en stat (civil society), «the preservation of property», slik John Locke sier det.¹⁸ Alle mennesker bør ha rett til eiendom. Men det er i spørsmålet om *hva slags eiendom* at sosialisme og liberalisme skiller lag. For sosialismen gjelder det retten til å eie de konsummidler (hus, mat, klær etc) som er nødvendig for et rimelig, anstendig liv med materiell trygghet. Men

uttrykket «rett til eiendom» tilslører skillet mellom konsumeierdom av denne typen og *kapitaleierdom*, dvs eiendom som erverves med sikte på produksjon for profitt og akkumulasjon av kapital. Kapitalisme kan ikke være en menneskerett, i så fall ville det være en rettighet kun et mindretall kunne realisere.

Sosialisme og liberalisme har ulike syn på hvilke friheter som skal beskyttes og bli rettigheter, hvilke som kun skal være tillatt og hvilke friheter (eller subjektive ønsker) som ikke bør være tillatte. Sosialismen anklages for å være tvang. Men dette er en form for overflatisk moralisme. Enhver politisk teori må forsvare visse former for tvang og frihetsbegrensning for overhodet å være en politisk teori. At vi lever i en individualistisk tidsalder under liberalismens hegemoni, viser seg her fra en problematisk side: den skaper en naiv frihetsillusjonisme som legger føringer på den offentlige samtale. Ifølge dette standpunktet blir tvang og makt i seg sjøl noe suspekt. Også på den politiske venstresida drømmer man seg ofte bort i luftige visjoner om en verden hvor det bare finnes gode mennesker som alle vil det samme og hvis frihet aldri kommer i konflikt med andres frihet. Liberalismen blir aldri helt enig med seg sjøl om den skal opptre med en frihetsidealisme som grenser til anarkisme, eller om den skal vedgå (hva som åpenbart er sannheten) at også det liberale samfunn nødvendigvis benytter tvang.

Den utvannede, akademiske liberalisme kan gå svært langt i å utslette ethvert substansielt innhold i sin liberalisme. Historikeren og Nobelkomitelederen Francis Sejersted omtalte en gang «grunnlaget for den liberal-konservative tradisjon» som «skepsis til utopien, til menneskenaturen, til makten og til politikken».¹⁹ Men dersom rett og slett skeptisisme skulle være grunnlaget for en politisk ideologi, til og med fornektelsen av makt, ville denne ideologien aldri ha fungert i virkelighetens verden. Her må vi heller snakke om et ideologisk sjølbedrag. Denne splittelsen mellom en realpolitisk liberalisme og liberalismen som utopi er et uløselig indre problem i moderne liberalisme. For øvrig minner dette litt om venstresidas sosialistiske politikere som helst ikke snakker om sosialismen. Det minner også om Einar Førde da han kom på defensiven i forhold til høyrebølgens statskritikk. Man kan dermed si at også høyresida har sin form for ideologisk opportuniste. Denne redselen for å stå for noe substansielt bidrar til å gi dagens norske debatt omkring frihet og liberalitet et skjær av uvirkelighet.

August 2016

NOTER

- 1) K. Marx: Bernadotte. *Marx-Engels-Werke*, (Berlin 1956ff) Bd 14, s 162
- 2) Sverre Steen: *Tusen års norsk historie. Artikler og avhandlinger*. Oslo 1958 s 168

- 3) A. Gramsci: *Selections from the prison Notebooks*, London 1973 s 376-377
- 4) Sosialdemokrati mellom stat og samfunn. *Vardøger* 18-1988, s 95. Dette Vardøgerheftet hadde rammetittelen "Arbeiderklasse og sosialdemokrati. Mot avvikling av et skjebnefellesskap?"
- 5) Edv. Bull: *Arbeiderklassen i norsk historie*. 2. utgave Oslo 1948, s 90
- 6) Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*. Berlin 1953, s 599.
- 7) C.J. Hambro: *Moderne mentalitet*. Oslo 1937 s. 30
- 8) E. Gerhardsen: *Mennesker og politikk. Erindringer 1965-78*. Oslo 1978, s 168. Sjøl om denne boka inneholder et avsnitt med overskrifta Sosialisme og frihet, finnes det her ingen henvisninger til den individualiseringsprosessen som samfunnet den gang gjennomgikk, heller ikke noen omtale av ungdomsopprøret. I det nevnte avsnittet forsvaret Gerhardsen offentlig drift på en rekke samfunnsområder og sier blant annet om Postsparebanken: «Jeg går ut fra at i dag vil selv ikke den blåeste høyremann drømme om å foreslå Postsparebanken nedlagt, eller solgt til private». (S. 170) Noen må likevel ha drømt slike drømmer, for i dag er Postsparebanken forlenget historie etter innlemmelse i DNB i 2010 under Jens Stoltenbergs andre regjering.
- 9) Karl Marx, *Zur Kritik der hegelschen Rechtsphilosophie*. Marx-Engels-Werke Bd 1, s 386.
- 10) Jonas Gahr Støre: *I bevegelse. Veivalg for det 21. århundre*. Oslo 2014 s 71
- 11) Jf min kritikk av Førde og Aps frihetsdebatt i artikkelen Frihet, orden og sosialisme. *Vardøger* 18-1988, s. 200-220. Sitater fra Førde er hentet fra denne artikkelen.
- 12) Frank Rossavik gir i sin biografi om Einar Førde, *Stikk i strid*, kap. 11 "Ideolog og stjerne", et godt innblikk i den ideologiske situasjonen i AP rundt landsmøtet 1987, Spartacus, Oslo 2007
- 13) Lars Fr Svendsen: *Frihetens filosofi*. Oslo 2013 s 21
- 14) For en mer omfattende kritikk av Svendsens bok se min artikkel Frihet, nødvendighet og sosial tvang. Kritiske kommentarer til Lars Fr Svendsen, *Frihetens filosofi*. Agora Nr 4/2015-Nr1/2016, s 226-251.
- 15) Svendsen op. cit, s 110
- 16) Edv. Bull op. cit. S 63
- 17) Se Øystein Sørensen, Lars Fr. Svendsen og Lars P. Nordbakken: *Tre essays om Liberalisme*, Oslo 2008, hvor det i en framstilling om liberalismens i Norge framgår at liberalismen hadde et «ideologisk hegemoni» (s 13), at Stang og Schweigaard var sentrale liberale statsmenn og tenkere (s.15) og at det regimet de ledet, var «moderniserende og reformerende...drevet av en effektiv, autoritær, men samtidig begrenset, statsmakt» (s 14). Vel og merke – denne statsmakt var likevel ikke så begrenset at den ikke med hard hånd slo ned Thranebevegelsen, under tilsidesettelse av de rettsstatlige prinsippene som den liberale tradisjonen har for vane å påberope seg. I disse Civita- essays nevnes overhodet ikke Thrane, frihetens faktiske forkjemper. Heller ikke at Schweigaard i 1851, som vel den eneste gjennom tidene, fra Stortingets talestol mente at en ubevæpnet opposisjonsbevegelse skulle møtes «med krudt og bly». (Historiker Ernst Sars (1913), se *Dovre faller*, forfatterkollektiv, Gyldendal, Oslo 2015, s.62.
- 18) Locke: *Two Treatises of Government*. Red. Goldie. London 1993 s 157
- 19) Sejersted: *Norsk idyll?* Oslo 2000 s 31

FEMINISME OG NYLIBERALISME

De fleste norske kvinner mener seg likestilte. Feminister ser det ikke slik. Selv om familiemønstrene er radikalt endret, er muligheter, lønn og omsorgsoppgaver ikke jevnt fordelt. I dette nesten likestilte landet er det politisk korrekt å være for likestilling og ganske kult å være feminist. Men det stilles også spørsmålsteget ved resultatene av den feministiske politikken. Kritikken kommer fra venstresiden og den kommer i takt med at nyliberalistisk politikk strammer sitt grep om folks hverdag.

Blant de som har fremmet slik kritikk, er den amerikanske feministen, professor i politisk filosofi, Nancy Fraser.¹ Hun hevder at den i sin tid venstreradikale kvinnebevegelsen mer eller mindre ubevisst har støttet opp under markedsøkonomiens fremmarsj, og at dette gjelder i hele den vestlige verden.² Riktignok tar hun forbehold når det gjelder Norge, som både har oljepenger og en sterk statsfeminisme, men hennes analyser gir innsikt og er tankevekkende.³ Spørsmålet trenger seg på også her. Linn Stalsberg har formulert det slik: «Bidrar feminismen, tross gode intensjoner, til en markedsøkonomi som verken er bra for medkvinner, menn eller barn, eller for jorden?»⁴

Begge omtaler feminismen og kvinnebevegelsen i bestemt form og begge tar utgangspunkt i den såkalte 70-tallsfeminismen. Tidligere tiders kvinnekamp vektlegges ikke. Antakelig derfor oppfattes den venstreradikale feminismen som den egentlige feminismen.

På den andre siden later det til å være en utbredt holdning at feminismen er klasseoverskridende, at alle kvinner grunnleggende har en felles kamp å føre. Det gjenspeiles i uttrykk som «søstersolidaritet» og som at 8. marskomiteer er åpne for alle kvinner. Den venstreradikale kvinnebevegelsen har i alle fall ikke prioritert kritikk av det kapitalistiske systemet de siste 30 årene, men derimot saker som har fått tilslutning fra svært ulike politiske leire.⁵ Tendensen ser ut til å være den samme i hele den vestlige verden.

Hvorfor ble det slik? Kanskje har forestillingen om felles kvinneinteresser skygget for andre og motstridende interesser. Kanskje har det relativt egalitære Norge, eller Norden, gjort klassekampen mindre påtrengende. Men ettersom samme bekymring for feminismens politiske retning gjør seg gjeldene også andre steder i den vestlige verden, er det neppe hele forklaringen.

I denne artikkelen vil jeg argumentere mot forståelsen av én feminisme og for at forestillingen om felles kamp i det minste er tids- og stedsbestemt. Det

gis et tilbakeblikk på norsk kvinnehistorie og deler av den politiske utviklingen fram til 1970, for deretter å belyse utviklingstrekk som 70-tallsfeministene ikke så komme. I den forbindelse løftes den nordiske velferdsstatsmodellen fram som helt essensiell for en effektiv likestillingspolitikk. Frasers analyser og sider av den venstreradikale kvinnebevegelsen drøftes. Hensikten er å forstå hvorfor og hvordan feminisme og nyliberalisme har fått gjennomslag side om side – eller snarere som symbiose.

Jeg vil påstå at den venstreradikale kvinnebevegelsen mister sitt frigjørende potensial når den forsømmer kritikken av den kapitalistiske økonomien. Slik jeg ser det, kan reell kvinnefrigjøring, eller likestilling for kvinner flest, ikke kombineres med økonomisk liberalisme. Avslutningsvis skisseres hva som kunne være venstresidens feministiske agenda i dag.

Historisk tilbakeblikk

Hovedperspektivet i dette avsnittet er det historiske forholdet mellom arbeiderbevegelsens kvinnebevegelse og de borgerlige feministene.⁶ Feminismens historie i Norge, kan deles i tre perioder.⁷ Den første er *Kvinnesakens tid*, cirka 1850 -1920, *Husmortida* cirka 1920 – 1970, og perioden fra cirka 1970 til cirka 2000, som jeg har kalt *Rødstrømper og Statsfeminister*.⁸ Det er først i denne siste perioden at skillelinjene mellom borgerlige og sosialistiske feminister blir utydelige.

Feministisk filosofi

De første helhetlige feministiske skriftene var inspirert av den franske revolusjonen. Franske Marie Gouze (1748–1793), bedre kjent som «Olympe de Gouges», forfattet og publiserte *Deklarasjon om kvinnenes rettigheter* i 1791 etter mønster av revolusjonens menneskerettighetserklæring. Britiske Mary Wollstonecrafts (1759–97) *A Vindication of the Rights of Woman (Et forsvar for kvinnens rettigheter)* fra 1792 var et krast oppgjør med Rousseaus mangel på respekt for kvinnekjønn.

Det er likevel rimelig å si at feministisk ideologi i all hovedsak ble formulert på 1800-tallet innenfor høyst ulike og filosofiske og politiske retninger. På det ene siden en liberal feminisme, med John Stuart Mill som den mest kjente, på den andre siden marxistisk feminisme, først formulert av Friedrich Engels. John Stuart Mill (1806–1873) utga i 1869 *Kvinneundertrykkelsen (The subjection of Women)*. Verket ble til i samarbeid med Harriet Taylor (1807–1858) som i 1851 utga *Enfranchisement of Women*. Mills likestillingsprosjekt var preget av klassiske liberalistiske ideer. For ham var likestilling ensbetydende med fravær av diskriminerende lover. Han hevdet i henhold til liberalistisk lykke- og nyttefilosofi at samfunnets totale «nytte» ikke kunne optimaliseres uten at også kvinnene var lykkelige, men han var overbevist om at kvinnene var lykkeligst i hjemmet. Mill og Taylor var

uenige om kvinners plass i yrkes- og samfunnslivet. I motsetning til Taylor mente Mill at både jobb og politikk burde forbeholdes ugifte kvinner,⁹ men stemmerett for kvinner var en hovedsak for dem begge.

I siste halvdel av 1800-tallet ble den økonomiske liberalismen utfordret av nye ideer. Karl Marx og kommunistene fryktet ikke statlig styring som liberalistene, men mente tvert om at staten var et redskap for så vel frigjøring som undertrykking – alt etter hvilke samfunnsklasser som hadde makten.

Kvinnefrigjøring ble derfor en naturlig del av den teoretiske marxismen, diskutert og utdypet av mange, som August Bebel (1840–1913), Clara Zetkin (1857–1933) og Aleksandra Kollontaj (1872–1952). Som for Engels hang kommunisme og kvinnefrigjøring uløselig sammen for dem. Zetkin formulerte dobbelttesen «Ingen kvinnefrigjøring uten sosialisme – ingen sosialisme uten kvinnefrigjøring.» De understreket alle viktigheten av økonomisk selvstendighet og yrkesdeltakelse. Kollontaj insisterte dessuten på sammenhengen mellom kvinnefrigjøring og kvinners stilling i ekteskapet. Hun så kollektiviseringen av husarbeidet som en kime til friere seksual- og kjærlighetsliv, slik at kvinnen kunne frigjøres fra slavebindingen til en mann. Få kommunister fulgte hennes krasse fordømmelse av den borgerlige familien. Hennes analyser inspirerte derimot 70-tallsfeminismen.

Tross bevisstheten om at kvinneundertrykking forekom i alle samfunnslag om enn på ulike måter, advarte kommunistene, også de kvinnelige, mot lefling med den borgerlige kvinnebevegelsen.¹⁰ Kvinnene måtte ikke la seg rive med i kjønnskamp, klassekampen var viktigere. Det fikk betydning for holdningene i den organiserte arbeiderbevegelsen i Norge. For den liberale feminismen fikk Mills syn på kvinners yrkesarbeid større gjennomslag enn Taylors, mens kommunistenes vektlegging av kvinners økonomiske uavhengighet gjennom yrkesdeltakelse, ikke appellerte til kvinner i arbeiderklassen i særlig grad slik lønns-, arbeids- og levekårene var på den tiden.

Kvinnesakspionerene

Vi regner at norske kvinners kamp for likestilling begynte med Camilla Collet og hennes roman *Amtmannens døtre* som utkom i 1854. Collett selv var ikke særlig opptatt av kvinners formelle rettigheter, eller mangel på slike. Hun var overbevist om at kvinne måtte frigjøre seg selv mentalt om de skulle ha håp om likestilling. Men romanen tok opp problemene som noen år senere preget Norsk Kvinnesaksforenings kamp for lovendringer.

Norsk Kvinnesaksforening ble stiftet i 1884. Foreningen organiserte borgerlige kvinner, i all hovedsak kvinner med tilhørighet til partiet Venstre, som ble stiftet omtrent samtidig. Den kanskje viktigste grunnen til opprettelsen av kvinnesaksforeningen i 1884 var behovet for videreutdanning og passende lønnet arbeid for ugifte, dannede kvinner. De var det blitt ganske mange av, blant annet på grunn av kvinneoverskudd i befolkningen, særlig i byene. Her var ugifte kvinner i de borgerlige miljøene blitt en økonomisk

byrde for familiene. I byhusholdninger og i embetsfamilier på landet kunne de ugifte kvinnene ikke bidra med sitt arbeid slik de kunne på en bondegård. Gutter og jenter fikk ulik opplæring og kvinner var utelukket fra høyere utdanning. Borgerskapets kvinner var dermed utelukket fra arbeid som svarte til deres stand. Krav om utdanning og arbeid kunne derfor støttes av mange innflytelsesrike menn, men var irrelevant for arbeiderkvinnene.¹¹ De hadde mer enn nok lønnet arbeid, regnet i timer, og utdanning hadde de ikke råd til, verken for sønner eller døtre.

Kvinnesakskvinnene kjempet også for status som myndig, for medbestemmelse i ekteskapet og rett til særreie.¹² De borgerlige kvinnene fant det urettferdig at mannen alene skulle bestemme over deres felles økonomi og endog midler hun brakte inn i boet. Slike problem ble påtrengende i denne perioden fordi liberalisering av den økonomiske lovgivningen ga muligheter for investeringer i ofte risikofylte prosjekter. En arbeiderkone kunne nok også ønske seg bedre kontroll med mannens økonomiske disposisjoner, men hvilken lov kunne hjelpe henne hvis mannen drakk opp lønna før han kom hjem? At voksne kvinner, enker unntatt, ikke hadde full råderett over penger de tjente selv, krevde de borgerlige kvinnene også slutt på. Det kunne gjelde ugifte kvinner, som ifølge loven måtte ha en verge, eller det kunne gjelde noen ganske få gifte kvinner, fortrinnsvis barnløse. Kanskje var det mest et prinsipielt spørsmål? Uansett var det lite interessant for en arbeiderkvinne. Det hun selv tjente, gikk med til familiens daglige opphold. Ingen protesterte på det, og de innkjøp hun gjorde, krevde ingen underskrifter.

Den liberale konteksten

De borgerlige kvinnes likestillingsprosjekt falt naturlig inn i det liberale Venstre – i motsetning til det konservative Høyre. Venstre framstod som moderne, fremtidsrettet og rettferdighetssøkende. Kjernen i den liberale ideologien var (og er) individuell frihet og alle menneskers likeverd. Det ideologiske grunnlaget var lagt av filosofer som John Locke (1632-1704) og Adam Smith (1723-1790). Liberalismens grunntanker ble altså utformet før industrialiseringen, som motstykke til eneveldets privilegiesamfunn. Etter to-tre hundre år med sterk statlig styring under eneveldet, var tiden kommet for å redusere statens makt. Næringsprivilegier og forskjellsbehandling ble i stor grad avvirket i løpet av 1800-tallet. Da Venstre ble til i opposisjon mot konservatismen i Norge i siste halvdel av 1800-tallet, var industrialiseringsprosessen i gang og økonomisk liberalisme hadde vist sin utilstrekkelighet i form av store fattigdomsproblemer og elendige arbeidsforhold.

Av de endrede samfunnsforholdene vokste arbeiderbevegelsen fram, tuftet på en ideologi som utfordret den private eiendomsretten og hevdet at borgerskapets rikdommer skyldtes utbytting av arbeidsfolk. Samfunnets egentlige verdiskapere var arbeiderklassen, som derfor måtte ta makta. I et slikt lys må også Venstre og utviklingen av en mer human liberalisme forstås.

Sosialliberalerne var ikke bare en progressiv kraft, men også en samfunnsbevarende motvekt til den framvoksende arbeiderbevegelsen. Mer enn noen andre stod Johan Castberg og Arbeiderdemokratene for en slik reformering av Venstres politikk.¹³

Stemmerettskampen

Motsetningene mellom kvinnesakskvinnene og arbeiderkvinnene viste seg i sak etter sak. Stemmerettskampen samlet kvinnene til slutt, om ikke organisatorisk, så i sak. Da mennene fikk allmenn stemmerett i 1898, hadde kvinnesakskvinnene kjempet uten arbeiderkvinnenes støtte, for kvinnestemmerett i nesten 15 år, uten resultater. Kvinnestemmerettsforeningen, som var stiftet og driftet av de borgerlige kvinnesakskvinnene, krevde lik stemmerett for kvinner og menn. Men det ville ikke gitt veldig mange kvinner stemmerett. Stemmeretten var begrenset til innehavere av eiendom og/eller embeter – etter hvert til skatteevne. Arbeiderkvinnenes håp om en bedre framtid lå ikke i noen få borgerlige kvinnestemmer. Den lå i *allmenn* stemmerett. Framfor urettferdige stemmerettsregler også for kvinner, prioriterte arbeiderkvinnene allmenn stemmerett for menn. For å demme opp mot den gryende arbeiderbevegelsen, kunne kvinnesakskvinnenes stemmerettskrav på lik linje med menns derimot komme godt med for de borgerlige partiene.

Først da (tilnærmet) alle menn hadde fått stemmerett, engasjerte arbeiderkvinnene seg med stor styrke i kampen for kvinnelig stemmerett. De kunne nå gjøre kvinnesakskvinnenes gamle krav til sitt: stemmerett for kvinner på samme vilkår som menn. Om arbeiderbevegelsen var ambivalent til likestilling mellom kjønnene, hadde de nå alt å vinne på allmenn stemmerett også for kvinner. I kvinnesakskretser derimot stod kravet om stemmerett for alle kvinner ikke like sterkt. Naturligvis var de borgerlige kvinnene og arbeiderkvinnene stort sett uenige om hva stemmeretten skulle brukes til. Arbeiderkvinnene var opptatt av levekår og velferd. De ville ha bedre bolig, mindre slitsomt og mindre helsefarlig arbeid, kortere arbeidstid, høyre lønn – ikke minst for menn, slik at gifte mødre kunne ta seg av barna. Det stod ikke på Kvinnesakens agenda. Arbeiderkvinnene kunne nok ønske seg bedre utdanningsmuligheter – for alle sine barn – men kvinnesakskvinnenes krav om adgang til universitetet, var de neppe opptatt av.

Seksualmoral og mødrehygiene

Mange av disse motsetningene virker rimelige og begripelige, men noen konfliktlinjer kan virke overraskende i ettertid. Man kunne for eksempel tenke seg at uenigheter om retten til selvbestemt abort og prevensjon gikk på kryss og tvers av klasseskiller. Ville ikke fødselskontroll være i alle kvinners interesse? Kvinnesakskvinnene så det ikke slik, de motarbeidet lenge rett til både selvbestemt abort og prevensjon. I 1880-åra ble det gjort forsøk på seksualopplysning.¹⁴ Mens tidligere tiders ekteskapsforberedende

opplysningsbøker kunne handle om seksuallivets finesser og gleder, handlet dette om prevensjon.¹⁵ Dessverre falt prosjektet i tid sammen med en heftig sedelighetsdebatt – «Den store nordiske krig om seksualmoralen».¹⁶ Striden handlet om utenomekteskapelig sex i alle former, der kvinnesakskvinnene havnet på moralistenes side. Bohemene var stort sett de eneste som argumenterte for bruk av prevensjon – og dem var det ikke så mange som ville identifiseres seg med. Moralistene vant fram. I 1891 ble opplysning om svangerskapsforebyggende midler forbudt. *Det* gikk mest ut over arbeiderkvinnene.

Historiens mange forsøk på å styre folks seksuelle aktiviteter har sjeldent lyktes – heller ikke denne gangen. Det ble ikke færre uønskede svangerskap, kanskje tvert om. I hvert fall ble fremprovoserte svangerskapsavbrudd et økende problem. Det var ikke bare ulovlig, det var livsfarlig. Av og til havnet unge jenter på sykehus etter å ha vært hos en kvakksalver eller klok kone med strikkepinner. Ofte kunne ikke sykehuset redde kvinnens liv. Det fikk godseierfruen Katti Anker Møller til å reagere. I 1913 skrev hun i et innlegg i avisa Socialdemokraten, der hun krevde avkriminalisering av abort. «Grundlaget for al frihet maa være rådighet over egen krop og hvad i den er», hevdet hun og gjorde det dermed klart at det handlet om kvinnesak. Kvinnesakskvinnene lot seg ikke påvirke. Noen resultater av sitt engasjement for selvbestemt abort fikk Katti Anker Møller ikke oppleve. Hun var langt forut for sin tid. Men det fantes andre måter å støtte kvinner som var «kommet i uløkk» på, og barna som var resultat av utenomekteskapelige forbindelser. Hun skal ha mye, antakelig det meste, av æren for de Castbergske barne-lovene som ble vedtatt i 1915 mot Høyres og deler av Venstres stemmer.

Lovene likestilte barn født i og utenfor ekteskap. Alle barn fikk rett til å bære fars navn og arve ham på lik linje med «ektefødte» barn. I tillegg ble fars økonomiske forpliktelser overfor «uekte» barn skjerpet. Man kunne tro at slike konsekvenser ville virke avskrekkende på menn og dermed i tråd med også kvinnesakskvinnenes ønsker. I stedet ble lovforslagene av mange oppfattet som en trussel mot familien og legitimering av utenomekteskapelige forbindelser. Kvinnesaksforeningen tok ikke stilling, holdningene blant kvinnesakskvinnene var delte. Å hindre eller regulere svangerskapene er jo å foretrekke framfor abort. Det neste Katti Anker Møller ga seg i kast med, var Mødrehygienekontorene. Det første ble etablert i Kristiania i 1924. Her ble det gitt veiledning og solgt prevensjonsmidler og babyutstyr. Kirken og de konservative var i harnisk. Igjen var det arbeiderbevegelsen Katti lente seg på, kvinnesakskvinnene var skeptiske. Hvorfor?

På 1920-tallet bidro de færreste barn utenfor jordbruket til familiens økonomi, de var snarere blitt en økonomisk byrde. Behovet for barnebegrensning og prevensjon kunne synes nokså uavhengig av klasse og sosial stand. Men i øvre og midlere lag av befolkningen var barneflokkene allerede fra rundt århundreskiftet blitt vesentlig mindre. Selv om det nok i noen grad

skyldtes tilgang til prevensjonsmidler, kunne middelklassefruer også utrykke bekymring for hvordan de skulle avvise ektemennenes seksuelle tilnærmelser uten å vise til fare for svangerskap. Fødslene truet i stadig mindre grad deres liv og helse, og økonomien kunne tåle noen flere barn enn de kanskje ønsket. Prevensjon var forbundet med frivolitet og utenomekteskapelige forbindelser, mens Bjørnsons hanskemoral, som krevde seksuell dydighet av både menn og kvinner, fortsatt stod høyt i kurs i kvinnesakskretser. I arbeiderklassen var situasjonen en annen. Gifte arbeiderkoner, som allerede hadde flere barn, utgjorde den største klientgruppen på mødrehygienekontorene.

Uoverkommelige motsetninger?

Som vi ser, arbeiderkvinnene hadde ikke mye bruk for Kvinnesaksforeningen. Motsetningene mellom arbeiderbevegelsens kvinner og de borgerlige var sterke og langvarige og viste seg i flere andre spørsmål også. For eksempel når det kom til forbud mot nattarbeid for kvinner. Kvinnesakskvinnene så på forslaget som diskriminerende, arbeiderbevegelsen så på det som et første skritt mot normalarbeidsdag. Arbeiderkvinnene hadde lange arbeidsdager. Mellom 10 og 14 timer var vanlig i industrien. Pause midt på dagen ga gjerne kvinnene anledning til å fare hjem og sørge for litt mat til familien. Men om kvelden kunne kvinnene pålegges overtid. Etter klokken åtte var det nattarbeid. Forbud mot nattarbeid ville i det minste gi kvinnene fri til å gå hjem da.¹⁷

Kvinnesakskvinnene fikk stoppet forslaget gang på gang – i 1909 og 1915. Så sent som i 1936 ble forslaget nedstemt i Stortinget. Norge og Danmark var da de eneste landene i den vestlige verden som ikke hadde kjønnsdefinerte regler for nattarbeid. Ikke engang kravet om likelønn samlet kvinnene på tvers av klasseskillene: Arbeiderkvinnene antok nok med rette at lave lønninger sikret dem arbeid. Kvinnene tjente normalt halv mannlønn, fordi man ikke regnet at de hadde forsørgeransvar.¹⁸ De ville gjerne slippe det tunge lønnsarbeidet og passe barn og stelle hjem i stedet, hvis det kunne la seg gjøre. Derfor støttet de prinsippet om forsørgerlønn for menn.

Rødstrømpene tar styringa

Slike motsetninger satte dype og varige spor. Kvinnesakspionere var borgerlige velstående kvinner – blåstrømper. De fleste tilhørte datidens øvre middelklasse. Så hvordan kunne det ha seg at 70-tallsfeminismen ble rød?

Det skjedde gradvis. Utover på 20- og 30-tallet ble de saklige motsetningene mindre. Med økonomiske nedgangstider, ny kunnskap, ny teknologi, konsolidering av nye bo- og familiestrukturer i kjernefamilienes tegn, og mange formelle rettigheter på plass, ble interessen vendt mot husmødrene i alle sosiale lag. Kvinnesaksforeningen var blant dem som drev husmorskoler. Skolering av husmødrene, gjerne omtalt som profesjonalisering av husmor-

yrket, kunne forstås som en oppvurdering av kvinnes ulønnede arbeid, men var samtidig en sentral del av arbeidet for bedre folkehelse.

Det som endret bildet fullstendig, var den sosiale og økonomiske utjamninga etter andre verdenskrig. På 50- og 60-tallet kunne mange familier leve på én inntekt. Vi fikk en ny type husmødre som bodde i relativt små lettstelte hus og leiligheter, hvor de stod for alt husarbeidet selv. Tekniske nyvinninger lettet og reduserte arbeidet i betydelig grad. På kjøkkenet tok ferdigmat og halvfabrikata stadig større plass. I klesskapet hang fabrikksydde klær. Og ikke minst: Velferdsstaten sørget for at mye av omsorgsarbeidet var løftet ut av familien. Det ble tid til overs. Kvinner som tradisjonelt sognet til arbeiderklassen, befant seg plutselig i en situasjon som kan sammenliknes med den de tidlige kvinnesaksjonere var i. De hadde fått den velstanden og velferden som skulle til for at krav om likestilling mellom kjønnene følte relevant. Behov for selvrealisering og aktiviteter utenfor hjemmet meldte seg.

70-tallsfeminismen som bevegelse var rød, men ikke «industriarbeider-rød», den var snarere «akademiker-rød». «Solidaritets-rød» er et mer sympatisk uttrykk. Poenget er at aktivistenes sosialistiske holdninger ikke primært skyldtes egen nød. Som på slutten av 1800-tallet bestod feminismens fortropper av kvinner med god ballast i form av økonomi og kunnskap. Men denne gangen hadde de ikke arbeiderklassens kvinner mot seg. Langt flere kvinner hadde interesse av de forandringer denne kvinnebevegelsen krevde.

Det som ofte ble omtalt som «den nye kvinnebevegelsen», var først og fremst ny i arbeidsmåter og i det at den var klart venstreorientert.¹⁹ De konkrete kravene bevegelsen stilte, var derimot ikke nye. Det handlet om retten til selvbestemt abort, seksualopplysning, barnehager, likelønn, innpass i alle yrker, kvinnerepresentasjon i alle samfunnsledd, deling av hus- og omsorgsarbeid og tilrettelegging for barn i det offentlige rom. Slike krav kunne få tilslutning langt utenfor venstreradikale miljøer.

«Hälften ut av alla som finns....»

Så sent som i 1974 kunne man i *Arbeiderkvinnen*, organ for Det norske Arbeiderpartis kvinnebevegelse, lese skepsis til feminisme som et borgerlig fenomen. Men tidene hadde forandret seg. I arbeiderbevegelsens rekke jobbet mange kvinner aktivt for likestilling. Gro Harlem Brundtland var en av dem. Hun var gift, hadde barn og hadde åpenbart ingen ambisjoner om å tilbringe resten av livet som hjemmевærende husmor. Bak all viraken den nye kvinnebevegelsen skapte, arbeidet Kvinnesaksforeningen videre med medlemmer fra et større politisk spekter enn før. Kvinnesaksforeningens leder, Kari Skjønnsbergs artikler ble publisert i Arbeiderbladet.²⁰ Norske kvinneliv var ikke så forskjellige som de hadde vært og kvinnes krav i ulike organisasjoner var heller ikke så forskjellige. Og i forlengelse av den sosiale utjamninga etter annen verdenskrig, kunne sosialpsykologen Berit Ås

identifisere en særskilt kvinnekultur. Basert på felles erfaringer, som ikke deltes av menn, hadde kvinner andre interesser, prioriteringer og forståelsesmåter enn menn, hevdet hun. En slik viktig erfaring var den av ulønnet arbeid – husmorrollen.²¹ Det kjønnsfellesskapet de fleste av oss på et eller annet vis stadig føler, hadde fått en tidsriktig, vitenskapelig forklaring. Det ga en viss mening å snakke om alle kvinners felles kamp. Men dette fellesskapet var langt på vei en teoretisk konstruksjon. Selv husmødrene levde ganske ulike liv. I dag er kvinnenenes erfaringer langt mer differensierte. Likevel snakkes det fortsatt om *kvinnebevegelsens* krav og holdninger. *Kvinnebevegelsen* i bestemt form entall roses og kritiseres.

Den feministiske arven

I artikkelen «How feminism became capitalism's handmaiden – and how to reclaim it» omtaler Fraser 70-tallsfeministene og deres arvtakere. Hun oppfatter bevegelsen som venstreradikal, og later til å plassere arvtakerne på venstresida. Overført til norske forhold burde en nok stilt spørsmålet om alle som påberoper seg arven, gjør det med rette.²² Men hva med de feministene i sosialistiske og venstreradikale organisasjoner her i Norge? Det kommer jeg tilbake til. La oss først se litt mer på den feministiske arven.

Fraser framholder at arven etter 70-tallsfeministene er dobbel.²³ På den ene side kvinnefrigjøring gjennom nærdemokrati, solidaritet og sosial utjamning, på den andre større individuell frihet, forstått som autonomi og valgfrihet, og kvinners muligheter til lederskap og karriere på linje med menn.²⁴ Fraser hevder at denne tosidigheten peker fram mot to mulige og ulike utviklinger – grovt sagt, liberalistisk versus sosialistisk. Det kan også hevdes at denne motsetningen har røtter i to ulike former for feminisme og tidligere klassesetninger. For 70-tallsfeministene var motsetningene åpenbart overkommelige. Mangfoldet var en del av bevegelsens styrke. I virkeligheten var nok ståstedene og ideologiene mer komplekse og sammensatt enn Frasers dualisme antyder, men Fraser peker på noe vesentlig.

Vi må huske at 70-tallsopprøret – også kvinneopprøret – rettet seg mot det kapitalistiske samfunnsystemet, slik de kjente det. I den vestlige verden var det den statsorganiserte kapitalismen som dominerte.²⁵ I Norge rettet kritikken seg ikke minst mot det statsbærende Arbeiderpartiet. Oppgjøret med kirke, konsumsamfunn og fremmedgjøring var i betydelig grad også et opprør mot konformitet, ensretting og formynderi, som var vesentlige momenter i høyresidens kritikk av den sosialdemokratiske orden. Dermed fløt samfunnskritikk fra høyre og venstre sammen i den mangfoldige bevegelsen 70-tallsfeministene utgjorde. Kvinner som betrakter seg selv som feministe – *hard core* eller bare sånn passe – har og har hatt, svært ulike holdninger både til såkalte kvinnespørsmål og til samfunnsspørsmål for øvrig. Det avspeiles i ulike feministiske retninger.

Feminisme, likestilling og kvinnefrigjøring

Anne-Hilde Nagel har vist hvordan interessemotsetningene har nedfelt seg i ulike feministiske ideologier gjennom hele kvinnesakens historie. Et hovedskille går mellom sosialister og borgerlige. Hun betegner retningene som henholdsvis velferdsfeminisme og likerettsfeminisme.²⁶ Mens de borgerlige kjempet for like rettigheter, kjempet arbeiderkvinnene for bedre levekår, slik jeg har skissert ovenfor.

Feminisme som samlebegrep er klasseløst. Det avspeiles i definisjonene. I *Store Norske Leksikon* heter det om feminisme: «et system av ideer om hva kvinnelighet/femininitet er, om hvordan seksualitet definerer kjønnsidentitet, og om hvordan dette endres.»²⁷ *Danske leksikon.org* er lettere å begripe: «Feminismen er betegnelsen for oprøret mod samfundets diskrimination og nedvurdering af kvinderne.» *Pax leksikon* gir en rimelig definisjon: «Feminisme er en fellesbetegnelse for flere retninger innen kvinnebevegelsen. Disse retningene er innbyrdes forskjellige, men de har det til felles at de forsøker å klargjøre og analysere hvordan kvinner blir undertrykt, samtidig som de bekjemper kvinneundertrykkinga.» Hva er da en feminist? Torild Skard har definert slik: «*feminist* – kvinnesaksforkjemper. En som erkjenner at kvinner er undertrykt på grunn av sitt kjønn og arbeider for å bedre kvinnes stilling».²⁸ Litt enklere kan vi si: *En feminist er en som i ord og handling prøver å bekjempe kvinne-diskriminering.*

Alle definisjonene er brede og rommer i prinsippet både likerettsfeminisme og ulike former for velferdsfeminisme. De brede definisjonene rommer også ulike syn på den ideelle kvinnerollen. Begrepet *livmorsfeminister* betegner den delen av den moderne kvinnebevegelsen som nektet å etterstrebe mannlig livsstil, men som derimot ville skape respekt for kvinners særlige naturgitte egenskaper.²⁹ Synsmåtene kan spores tilbake til en retning i den tidlige borgerlige kvinnebevegelsen som stod særlig sterkt i Tyskland, de såkalte *sosialfeministene*.³⁰ Etter de siste tiårs fokus på like rettigheter og like plikter for menn og kvinner, ser vi nå fornyet interesse for kjønnskomplementær arbeidsdeling i hjemmene. Travle hverdager for yrkesaktive foreldre har fått noen til å sette spørsmålsteget ved hvor kvinnefrigjørende toforsørgerfamilien egentlig er.³¹ De omtales gjerne som *omsorgsfeminister*. Barnas behov vektlegges mer enn kvinnelige egenskaper, men båndene mellom mor og barn later til å være forutsatt.

Motsatsen til disse retningene kan kalles *likestillingsfeminister*, men brukes både om feminister som fremhever lik kjønnspraksis, altså at alle oppgaver i hjem og samfunn skal utføres like naturlig av menn og kvinner, og om feminister som avviser enhver rettslig forskjellsbehandling. Termen *likestilling* benyttes i mange sammenhenger, blant annet om den politikken som myndighetene fører. Ikke sjelden brukes likestilling og kvinnefrigjøring om hverandre – av feminister et godt stykke ut på venstresiden. I den forbindelse kan det være betimelig å minne om at 70-tallsfeministene

slagordsmessig sa nei til likestilling og ja til kvinnefrigjøring. Med det ville de bryte med kvinnesakskvinnenes tradisjonelle likerettsfeminisme og kjempe for velferdstiltak spesielt rettet mot kvinner, så vel som såkalt positiv diskriminering, fortrinnsvis innenfor rammene av et samfunn uten lønnsloveri og annen undertrykking.³²

Velferdsstaten

Det kvinnepolitiske opprøret på 70-tallet må ses i sammenheng med bygging av velferdsstaten. Uten den ville ansvaret for barn og gamle helt og fullt hvilt på de nærmeste slektningene, at noen tar det praktiske omsorgsarbeidet mens andre tar det økonomiske ansvaret. Det tradisjonelle familiemønsteret med mannen som hovedforsørger og kona som hovedansvarlig for hus og hjem, ville levd videre.

I det offentlige ordskiftet brukes ofte begrepet *velferdssamfunn*, et diffust uttrykk som best viser til allmenn velstand, men som kan forveksles med velferdsstatsbegrepet. *Velferdsstaten* kjennetegnes ved at velferdsgodene er skattefinansiert gjennom progressiv beskatning og dessuten basert på prinsippet om *universelle rettigheter*. For å gjøre forvirringen komplett, brukes gjerne en videre velferdsstatsdefinisjon i samfunnsfaglitteraturen. Det sies for eksempel at velferdsstaten «kjennetegnes ved bruk av statsmakt og statlige midler for å sikre reproduksjonen av arbeidskraft og trygge tilværelsen for de samfunnsmedlemmer som står utenfor arbeidsmarkedet».³³ Uppreis begrepsbruk tilslører forskjellene mellom fundamentalt ulike politiske prosjekter.

For å forstå vår historie og hva som skjer nå, må vi skille mellom politikk som ble ført i Norge og flere andre vestlige land henholdsvis før og etter andre verdenskrig. Historiker Anne-Lise Seip har kalt perioden fra cirka 1870 til ca 1945 for *sosialhjelpstatens* tid.³⁴ Det tydeliggjør forskjellene og det meningsløse i å forstå sosialliberalismen som en type velferdsstat. I sosialhjelpstaten var all statlig omsorg rettet mot *de trengende*. Fattighjelpen skulle ikke lenger bygge på veldedighet, men organiseres gjennom statsstyrte tiltak, som også skulle *forhindre* fattigdom. De som trengte hjelp, skulle *forsikres*. Sosialforsikringsordningene var obligatoriske og lovfestede. Det fungerte gjerne slik at den enkelte, det offentlige og eventuelt arbeidsgiver spleiset på innskudd/premie til forsikringen.

Med klassekompromisset etter andre verdenskrig ble sosialhjelpstaten avviklet som strategi. I stedet for «hjelp til trengende» kom *fordelingspolitikk* og *rettighetstenkning* i fokus. Det offentlige tok ansvar for *alles* velferd. Mye av velferden ble gratis og tilgjengelig for alle: skole og utdanning, helsevesen, sykehus, eldreomsorg, sykelønn, alders- og uførepensjon. Ikke alt kom på en gang, og mye var påtenkt allerede i mellomkrigstida. Store deler av omsorgsarbeidet ble sosialisert, trukket ut av familien og utført av lønnet

personale. Folketrygden sikret alle alderspensjon. Tilgang til aldershjem gjorde de gamle uavhengige av familien. Hjemmeværende gratisarbeidende kvinner var ikke lenger alene om ansvar for barn, eldre og syke. Alt dette bidro til å redusere husmorarbeidet og til å øke både velferdsstatens egen etterspørsel etter arbeidskraft i omsorgsykker, altså kvinner, og i arbeidslivet forøvrig. Slik la den sosialdemokratiske velferdsstaten forholdene til rette for likestilling og kvinnefrigjøring uten at dette hadde vært klart tilsiktet.

Opprinnelig var den norske velferdsstaten tuftet på husmorideologi og en familiepolitikk som støttet opp under eneforsørgerfamilien.³⁵ Likestilling mellom kjønnene følger ikke automatisk med velferdsstat, sosialdemokrati eller sosialisme. Men likestilling i arbeidslivet og i økonomiske saker er etter mitt skjønn en nødvendig betingelse for en hver form for *reell* likestilling utover like formelle rettigheter. Det var lett å overse for 70-tallsfeminister, som gjorde opprør mot mannsdominansen nettopp i velferdsstatens velmaktsdager, et opprør som altså i stor grad rettet seg mot den bevegelsen som hadde lagt grunnlaget for velferdsstaten. For til velferdsstatsregimet forutsetninger hører også omfattende regulering av økonomisk virksomhet – et typisk «maskulint» politikkområde til da, med støtte i en tradisjonelt mannsdominert fagbevegelse og arbeiderpartier. *Næringslivet* skulle styres med lovgivning, konsesjoner, tollpolitikk og offentlig eierskap, *arbeidslivet* ble underlagt økt offentlig kontroll. Ny arbeidervernlov avløste den gamle fabrikktilsynsloven i 1936, som igjen ble erstattet av arbeidsmiljøloven i 1977. Den omfatter i dag de fleste arbeidsforhold, men blir nå utfordret på viktige områder av liberale krefter.³⁶

Den kvinnevennlige velferdsstaten

I løpet av 1970-tallet ble forbedring av kvinnes situasjon, både i arbeidslivet og på hjemmefronten en offentlig ambisjon. Det resulterte i en rad lovfestede velferdstiltak, ikke minst for enslige mødre og fikk Helga Hernes til å lansere begrepet *statsfeminisme*. Staten, som tidligere var sett på som en del av det patriarkalske undertrykkingsapparatet, ble anerkjent som en viktig medspiller for kvinnefrigjøring. I henhold til marxistisk tankegang kunne det forstås slik at det avgjørende var hvem som hadde makt i statsapparatet og hvilke interesser det styres etter. Uten særlig syn for kvinners ulike interesser og politiske preferanser, ble kvinnerepresentasjon i styrende organer og viktige posisjoner et mål *i seg selv*, også for venstresidens feminister.

Det hadde effekt. Sammen med våre naboland, ble Norge et likestillingsforegangsland på 1980- og 90-tallet. Gjennom statlige og kommunale tiltak ble kvinner stadig mer økonomisk uavhengige og menn ble gjort medansvarlige for hus- og omsorgsarbeid. I internasjonal kjønnsforskning omkring 2010 er «den kvinnevennlige nordiske velferdsstatsmodellen» holdt fram som ideal.³⁷ Det skjedde samtidig med at nedbygging av velferdsstaten alt hadde pågått en tid gjennom konkurranseutsetting, privatisering og

kommersialisering av et vidt spekter av offentlige tjenester, uten at denne motsetningen ble kommentert særskilt.³⁸ Det er et paradoks. Hverken blant forskere, politikere eller feministaktivister lot mange til å forstå hvilken betydning selve velferdsstatsmodellen med økonomisk utjamning og universelle velferdsordninger hadde for kvinners liv og likestilling i praksis. For eksempel i Wilkinson og Picketts i bok *The Spirit Level* nevnes knapt nok omfordelingens positive virkninger i et kjønnsperspektiv, og slett ikke med hensyn til hvordan forholdet mellom menn og kvinner leveres.³⁹

Stagnasjonen i økonomien fra omkring 1978 ble startpunktet for økonomisk liberalisering også i Norge, noen år etter andre vestlige land. Skattelette og reduksjon av statens utgifter kom på de fleste partiers agenda – i seg selv et alvorlig angrep på klassekompromisset. Så kom systemendringene. Willoch-regjeringene (1981-85) avregulerte flere viktige samfunnsinstitusjoner, hvorav det kanskje mest ødeleggende var at bankene selv fikk frihet til å bestemme rentenivå og utlånsbetingelser. Gro Harlem Brundtlands såkalte «kvinneregjering» fra 1986 var det fremste uttrykket for at økt kvinnerepresentasjon i seg selv var viktig og skjellsettende «kvinnepolitikk». Men politikken hennes regjering førte fulgte opp liberaliseringspolitikken fra Willoch-regjeringene, blant annet på boligpolitikken område.

Insentiver for utvidet kapitalisme

Mens Fraser i 2013 peker på kvinnepolitiske krav som absorberes i nyliberalismen, går hun senere lenger i å forklare at kvinnebevegelsen var nødvendig for kapitalismens videre utvikling i retning av global markedsliberalisme.⁴⁰ Spørsmålet Fraser stiller seg, er om feminismen har gitt mening til nyliberalismen på samme måte som Weber mente den protestantiske etikken la grunnen for den kapitalistiske utviklingen i tidlig moderne tid.⁴¹

Veiene til fornyet, forsterket og utvidet kapitalmakt kan være mange. Naomi Klein har vist hvordan kriser utnyttes til å introdusere lover og velferdskutt og baner vei for nyliberale reformer.⁴² Linn Stalsberg antyder at «kapitalismen har gjort feminismen til sin» og «tar likestillingsideologien i bruk for å oppnå enda mer vekst til egen fordel.» Hun peker på kvinnekravet om frihet til å arbeide i stedet for kritikk av arbeidslivet og lønnsloveriet.⁴³ Luc Boltanski (sosiolog) og Eve Chiapello (sosiolog/økonom) har vist hvordan kritikk kan fanges opp og snus for å legitimere nye former for kapitalisme. De viser hvordan 68-generasjonens opprør mot hierarki og byråkrati bidro til å skape nye økonomiske strukturer, basert på nettverk og fleksibilitet, og hvordan dette ga muligheter for økt utbytte.⁴⁴ Det fremheves ikke, men vi vet at det var nyfeministene og deres likesinnede som mer enn noen andre praktiserte nettverksorganisering og flat struktur.

Umiddelbart synes slike teorier kanskje vanskelig å inkorporere i en politisk strategi. Men skal vi lære av historien, må den forstås i sin fulle

bredde. Vi må tenke nøye gjennom hvilke krav vi stiller, hvilken kamper vi bør føre, og i hvilken sammenheng. Ta for eksempel 6-timersdagen. Dersom kravet vinner fram, kan det friste en del til å ta flere jobber? Vil det i så fall bidra til prisstigning i et uregulert boligmarked? Kan det ende med at vi må jobbe enda mer – altså i flere jobber – for å kunne bo akseptabelt?

Likestilling og markedsøkonomi

I 2002 redigerte jeg en artikkelsamling med tittelen *Likestilling og global markedsøkonomi – uforenlige prosjekter?*⁴⁵ En rekke artikler, blant andre av Berit Ås og Kari Wærnes, synliggjorde at markedsliberalismen kan gagne noen kvinner, men for kvinner flest er det en dårlig idé. Vi var mange som tidlig så problemene med å kombinere god likestillingspolitikk med den konkurransebaserte markedsøkonomien. Utviklingen har ikke gjort våre bekymringer til skamme. Velferden baseres stadig mer på egenandeler og private løsninger. Det rammer kvinner mest. For eksempel tar NAV betalt for å fastsette størrelsen på barnebidrag mellom ugifte/ikke samboende foreldre, en tjeneste som tidligere var gratis. Foreldrene presses dermed til å ordne opp seg i mellom – neppe til fordel for mødrene.

I den senere tid har hverdagslivet fått større oppmerksomhet enn de enkelte velferdsytelsene. Småbarnsfamilier med to yrkesaktive foreldre opplever hverdagen som stressende. Det har fått venstreradikale feminister til å stille spørsmålstegn ved hva vi – eller 70-tallsfeministene – egentlig har oppnådd. I sin bok om «...tanker omkring den såkalte tidsklemma, om likestilling og kvinnefrigjøring og om trender i arbeidslivet»⁴⁶ viser Linn Stalsberg hvordan dagens situasjon oppleves som lite frigjørende. Retten til lønnet arbeid for kvinner er ikke bare blitt et krav. I dagens boligmarked er det blitt en hard økonomisk nødvendighet for de fleste og en forventning.

Tidsklemma, møtes på ulikt vis. Løsningene er sosialt og økonomisk betinget. Noen kjøper seg hjelp til hus- og omsorgsarbeid. I slike familier kunne man forestille seg likestilling, men arbeidstidsundersøkelser tyder på at kvinnene likevel bruker mer tid på husarbeidet enn mennene.⁴⁷ Utgangspunktet deres er uansett å skape rom for to yrkeskarrierer. Derfor er det rimelig å påstå at moderne norske familier bidrar til å opprettholde lavtlønnede kvinneyrker i likestillingens tegn. Det er vanskelig å tenke seg at norske middelklassefamilier er villige til, eller har mulighet til, å lønne hushjelpen på linje med andre arbeidstakere. For mange vil det nok være et spørsmål om kona kan tjene mer enn hva det koster å ha hjelp i huset.

I verste fall bidrar norske likestilte kvinner og menn med sin etterspørsel etter å få utført det nødvendige husarbeidet av andre, til å gjenopprette løsarbeidersamfunnet. Hushjelpen er sjelden norsk. Foreløpig fyller utenlandske kvinner, som ofte har egne barn på den andre siden av kloden, størstedelen av dette arbeidskraftsbehovet. De jobber ofte på turistvisum og har ingen

rettigheter som arbeidstakere. Au Pair-ordningen har utviklet seg til en ordinær hushjelpjobb uten at lønna har fulgt med. De kalles gjerne praktikanter. Mange familier nøyer seg med hjelp til renhold. Slike tjenester kan nå kjøpes gjennom etablerte firmaer. Hvor stor del seriøse firmaer med fast ansatte renholdere utgjør av dette markedet, vites ikke, men markedet vokser med tilbydere av alle slag.

Andre velger redusert arbeidstid. 80-prosentstilling tilsvarer sekstimersdag eller 30 timers uke. Langt flere kvinner enn menn tar sekstimersdagen for egen regning.⁴⁸ Dette ser ut til å være vanligst i akademikerfamilier, der de voksne i stor grad finner selve arbeidet givende. Samtidig oppgir akademikere at 60 timers arbeidsuke ikke er uvanlig.⁴⁹ Det innebærer at redusert stilling slett ikke utgjør så korte arbeidsdager. Stor grad av fleksibilitet er antakelig medvirkende årsak til at de likevel får hverdagen til å gå rundt med barn og to krevende jobber – uten hjelp i huset. Noen kvinner velger rett og slett husmortilværelsen. Med dagens boligpriser er det ikke et alternativ for veldig mange, men jeg mistenker at de er flere enn det sosiolog ved Høyskolen i Oslo og Akershus, Helene Aarseths forskning tilsier. Hun har forsket på finanselitens familiekultur og -mønstre og finner at hjemmeverende mødre ser ut til å være normen.⁵⁰

De økonomiske og sosiale forskjellene springer en i øynene. Men det er ikke økonomien alene som bestemmer hvordan familien innretter seg, eller *ønsker* å innrette seg. Kari Stefansen viser at arbeiderklassefamilier ofte ønsker å vente lenger med å sende barna i barnehage enn middelklassen.⁵¹

Det brutaliserte arbeidslivet

Det finansfrueene og arbeiderkonene har felles, er at de begrunner sine preferanser med ønsket om å skjerme barna mot en røff verden de senere skal klare seg best mulig i.⁵² Den virkeligheten handler blant annet om en konkurransepreget hverdag for både barn og voksne. Det har skapt et arbeidsliv som på ulikt vis for ulike sosiale grupper krever mye av de fleste og gjør yrkeslivet usikkert for svært mange.⁵³ Krav til økt effektivitet, stadige omstillinger, nedlegginger, utflagginger og omstruktureringer møter de fleste arbeidstakere. I tillegg møtes mange med forventninger og økende krav til individuelle karriereløp.

Man kan vanskelig se bort fra sammenhengen mellom tidsklemma og det brutaliserte arbeidslivet. Mange finner det stadig mer krevende å kombinere foreldrerollene med full jobb. Også omsorgen for barna er mer tidkrevende enn før. Mens barn tidligere passet seg selv store deler av fritiden, skal de nå kjøres eller følges til organiserte aktiviteter som foreldrene også må være med på å organisere. I tillegg krever skolen mer aktiv oppfølging fra foreldrene. Tida strekker ikke til. Likevel er flertallet av de norske småbarnsforeldrene i full, eller tilnærmet full, jobb. Stadig færre kvinner ser på seg selv som husmødre.⁵⁴ Men er det selvvalgt? Det forventes at også småbarns-

mødrene er yrkesaktive. Mange forventer det nok også selv. I realiteten er de fleste nødt til å ha to inntekter for å ha en noenlunde alminnelig levestandard. Da blir tidsklemma et vanskelig problem å løse, dersom det ikke kan gjøres noe med arbeidsforholdene. I den situasjonen kan kvinner lett føle seg temmelig ufrie, slik Linn Stalsberg viser.

Den individualiserte likestillingen

«Likestilling er blitt et moralsk spørsmål og individuelt ansvar» sier Helene Aarseth.⁵⁵ Lykkens smed er feminisert. Men hvor finnes lykken? Aarseth skriver videre: «Her er det lett å gå i fellen: Å jobbe deltid er galt, men det er også galt å jobbe for mye. Ikke følge opp barnas hverdag er galt, men det er også galt å gå fra jobben klokken fire for å hente barn...»⁵⁶ Resultatet kan bli slik Katrine Sele beskriver den mislykkede feministen i *Syn og Segn*: «Ho stryk skjortene til mannen sin. Ho ryddar langt meir enn ho vil innrømme. Alt saman i skjul: ingen må få vite det.»⁵⁷ Lever vi under et sosialt press om å leve opp til umulige idealer? Er den høyt skattede valgfriheten i den vestlige verden for de fleste en illusjon? Enhver kritikk av egen livssituasjon kan pareres med «du har valgt det selv». De større perspektivene forsvinner.

Flere eksempler kunne vært nevnt. Ofte rettes kritikken mot feminismen, det være seg dagens likestillingspolitikk eller 70-tallsfeministenes prosjekt. Men det er de strukturelle endringene i samfunnet og den økonomiske politikken som undergraver det likestillingsprosjektet som familien med to likestilte forsørgere kunne være.

Hvem kan klandres?

Nancy Frasers påstand er altså at venstreradikale feminister må bære sin del av ansvaret for utviklingen. Det er neppe konstruktivt å fordele skyld, men det er vanskelig å avvise tanken helt. Venstreradikale feminister etter cirka 1980 har for det meste fokusert på vold, kropp og sex og de har sjeldent evnet å stå opp mot nyliberale reformer som alltid er sentrert rundt økonomi med sikte på å kommersialisere mest mulig av alle livets forhold. Kamp for isolerte rettigheter og enkeltsaker har som regel trumfet systemkritikken.⁵⁸

Fraser peker konkret på tre feministiske «bidrag til nyliberalismen».⁵⁹ Først kritikken av forsørgerlønnen, eller «family-wage». Kravet om likelønn er tett forbundet med kritikk av den tradisjonelle familiemodellen, med utearbeidende mann og hjemmearbeidende kone. Denne kritikken mener Fraser legitimerer en kapitalisme som hviler tungt på kvinners lønnete arbeid, særlig i lavlønnsyrker. Med feministenes velsignelse er toforsørgerfamilien blitt norm, og familien avhengig av to inntekter. Altså har reallønna sunket.

For det andre krevde feministene rettmessig at politikken skulle utvides til også å gjelde ikke-økonomiske forhold, som for eksempel vold i hjemmet. Resultatet ble ikke en utvidelse av feministenes politiske agenda til å omfatte

både kultur og økonomi, men en ensidig fokusering på kjønnsidentitet, hevder hun. Det er helt i samsvar med liberalismens tradisjonelle fokusering på individet og tjener dagens nyliberalisme godt å få oppmerksomheten vekk fra økonomi og sosial ulikhet.

Det tredje bidraget var ifølge Fraser kritikken av velferdsstatens paternalisme, som snart smeltet sammen med nyliberalistenes krig mot formynderstat, som i neste omgang legitimerte kyniske omfavnelser av sivile organisasjoner som alternativ til statlige og lovregulerte forhold og rettigheter. Fraser nevner mikrokredittprogrammene som et eksempel. De ble presentert som et feministisk alternativ nedenfra for å bekjempe fattigdom samtidig med at statene gikk bort fra makrostrukturelle grep for å bekjempe fattigdom. Prosjektet, som fikk Nobels fredspris, fremmer et marked som erstatter statens ansvar.

Mye kan sies om disse eksemplene. Særlig det første, om likelønn contra forsørgerlønn, er vanskelig å forholde seg til. Kunne det vært gjort annerledes? Det berører familiestrukturer så vel som næringsliv og sosiale ytelser. Kan kvinners økonomiske uavhengighet oppnås på andre måter enn yrkesdeltakelse? Er det rettferdig at barnløse par skal tjene to «forsørgerlønner», men barnefamiliene må klare seg med én? Slike spørsmål balet man med allerede på 1930-tallet.⁶⁰

Om Frasers eksempler ikke oppleves som helt liketil eller relevante, må vi like fullt drøfte seriøst om venstreradikale feminister bidrar, eller har bidratt, til å styrke den nyliberale turbokapitalismen.⁶¹ La oss vende blikket hjemover. Kampen om pensjonsreformen rundt 2005, framstår som et grelt eksempel. Folketrygdens pensjonsordning av 1967 var ytelsesbasert, i motsetning til innskuddsbasert, omfordelende og finansiert via statens løpende skatteinntekter. Ambisjonen var å sikre alle en verdig alderdom, også de som hadde hatt lav eller ingen inntekt gjennom livet. Det innebar at både hjemmeværende husmødre og kvinner med lav deltid fikk pensjon og ble minstepensjonister.

Det var tidlig klart at pensjonsreformen på 2000-tallet skulle bygges opp rundt forsikringsprinsipper, helt i tråd med tidlige tiders liberale sosialpolitikk.⁶² Individuell premieinnbetaling basert på inntekten, betyr at kvinner, som gjennomsnittlig har betydelig lavere lønn enn menn, kommer dårlig ut sammenliknet med mennene. Levealderjustering gir også kvinner lavere pensjon enn menn, siden kvinner i gjennomsnitt lever lenger. Feminister på venstresiden, som Henriette Westhrin og Charlotte Koren, var lite opptatt av systemskiftet.⁶³ I stedet la de vekt på at reformen ville avskaffe den såkalte minstepensjonsfella, som særlig rammet deltidsarbeidende kvinner. Folketrygdens omfordelende pensjonssystem innebar at først et visst antall år med fulltidsarbeid eller høy deltidsbrøk, ga pensjonsrettigheter ut over minstepensjon. Mange kvinner fant det høyst urettferdig. Et slikt feministfokus, som fikk oppmerksomhet i mediene, gjorde det vanskelig for andre venstre-

radikale feminister å samle en bred front mot reformens hovedinnretning.⁶⁴ Kvinnefronten fattet et systemkritisk vedtak om pensjonsreformen først på landsmøtet i 2005. Det var i seneste laget.⁶⁵

Kvinneorganisasjonene protesterte ikke tydelig mot deregulering av boligmarkedet, noe som fikk boligprisene til å skyte i været – den viktigste grunnen til at to inntekter i dag er nødvendig for å forsørge en familie. Eller mot innføring av bestiller-utfører-modellen i helsevesenet, som får kronene til å rulle over kontorpulter uten at kvaliteten på tjenestene blir bedre. Eller mot adgang til å etablere kommersielle privatskoler og barnehager, som får oss til betale for at våre barn skal få det beste «tilbudet» på bekostning av andres tilgang til det samme «tilbudet». De fleste nyliberale reformer rammer kvinner mer enn menn fordi et individbasert konkurransesamfunn alltid er til fordel for de som har mest fra før. Noen kvinner og kvinneorganisasjoner har tidvis forsøkt å gjøre oppmerksom på det, men en samlet kvinnelig front mot den økonomiske utviklingen eller nedbygging av velferdsstaten, har vi ikke sett. I all hovedsak er det bare kutt direkte rettet mot kvinner, som generer protester fra kvinneorganisasjonene.⁶⁶

Men hvilken effekt ville en kvinnepolitisk protestbevegelse mot nyliberalismen hatt? Kunne det svekket all feminisme, uten å få særlig gjennomslag for en annen økonomisk utvikling? Det blir kontrafaktiske hypoteser og temmelig spekulativt, men jeg vil ikke se bort fra at det *kunne* blitt resultatet. Eller ville de venstreradikale kvinnene framstått som antifeministiske, mens mer og mindre «upolitiske» kvinneorganisasjoner hadde videreført kampen for reformer av den typen vi har sett? Er det overhodet mulig å tenke seg at venstreradikale feminister skulle kunne løfte kampen mot nyliberalismen nærmest alene i en tid da så mange andre sviktet? Store deler av venstresiden støttet nyliberale reformer – de kalte det «modernisering». De som prøvde å rope opp i SV, ble kalt museumsvoktere (noe *Vardøgers* lesere sikkert husker). Arbeiderpartiets glideflukt mot høyre gjorde også noe med det politiske klimaet.

La oss likevel erkjenne at den venstreradikale kvinnebevegelsen har forsømt kritikken av kapitalismen og glemt visjonene om et annet samfunn. Hvis vi også legger til grunn at alt har sin tid, at det er både klokt og legitimt å tilpasse den politiske agendaen etter situasjonen, er det rimelig å etterlyse det tidspunktet da sex, vold og kropp burde veket for kamp mot nyliberalismen. Rundt år 2000 fikk feminisme en ny oppblomstring, båret frem av en generasjon som vokste opp i den tro at kvinner og menn hadde samme muligheter, men som oppdaget at det nok ikke var helt slik likevel. Kunne den såkalte Fittstim-generasjonen blitt mer politisk bevisst og aktivisert? På tampen av årtusenet var det i alle fall blitt tydelig at samfunnet var i dramatisk endring på en måte som ville endre grunnlaget for all kvinnekamp. Om ikke før burde venstreradikale feminister endret fokus da.

Oppsummering: En feministisk agenda for venstresiden

Dagens virkelighet preges i denne sammenheng av to forhold. For det første: Vi er kommet langt på veien mot likestilling mellom kjønnene, hva enten vi sammenlikner oss med vår egen fortid eller med andre land. I så måte har vi ikke bare en offensiv kamp å kjempe, men også noe å forsvare. For det andre: Vi er dessverre også kommet langt på veien mot oppløsning av velferdsstaten. Det vil få store konsekvenser for likestillingspolitikken og velferdsordninger som sikter mot utjamning mellom kjønnene. De økende økonomiske og sosiale forskjellene i samfunnet vil også få konsekvenser for kvinneorganisasjonene og viljen til å kjempe for likestilling.

Det historiske tilbakeblikket ovenfor viste at velferd har hatt første prioritert. Den tidlige arbeiderkvinnebevegelsen spilte ikke på lag med de borgerlige kvinnesakskvinnene. Likestilling mellom kjønnene ble først relevant og interessant når et visst materielt nivå var nådd. Slik vil det nok også være i fremtiden. Kvinnesak er et velstandsfenomen, kan man si.

Årsaken til vår relativt vellykkede likestillingspolitikk er å finne i velferdsstaten, som er tuftet på klassekompromissets grunn. Men for sosialister og kommunister er klassekompromisset utilstrekkelig. Målet er et annet samfunn. Men sett fra et rent kvinnepolitisk ståsted, kan klassekompromisset og velferdsstaten være godt nok. Men systemet har vist seg skjørt. Kampen mot kapitalkreftene må føres kontinuerlig. Skal kvinner og menn i fremtiden ha samme muligheter og likeverd, er utjamning av levekår og en sosialdemokratisk velferdsstat svaret. Et slikt mål bør kunne samle bredt blant norske kvinner. Venstreradikale feminister må føre an i forsvaret av klassekompromisset uten nødvendigvis å sette opp krav om andre mål for et framtidig samfunn som en betingelse for dette. Partier og andre organisasjoner må forsvare den sosialdemokratiske orden og det kompromisset som det i utgangspunktet er.

NOTER

- 1) Fraser er professor II ved Senter for tverrfaglig kjønnsforskning, UiO
- 2) Nancy Fraser, «How feminism became capitalism's handmaiden – and how to reclaim it» *The Guardian*, 14. okt 2013. (lest på nett)
- 3) Ida Irene Bergstrøm, «Mener feminismen spiller på lag med nyliberalismen» i *kilden.forskningraadet.no*, 1. juni 2015
- 4) Linn Stalsberg, *Er jeg fri nå? Tidsklemte damer i verdens beste land*, Aschehoug, Oslo 2013, s. 90
- 5) Til den venstreradikale kvinnebevegelsen regner jeg både organisasjoner som Kvinnefronten og Ottar og 8. marskomiteer, men også kvinner og kvinneutvalg i f.eks Rødt, SV og IS
- 6) Her siktes først og fremst til Norsk kvinnesaksforening.
- 7) Med feminisme forstås her alle former for kvinnekamp.

- 8) I kvinnepolitikken regner en gjerne med feministiske bølger, hvorav 1970-tallet gjerne regnes som den andre bølgen, slik også Fraser gjør (Fraser, «How feminism became capitalism's handmaiden – and how to reclaim it», op.cit.) Om andre bølger og bølgetopper, se f eks Anne-Hilde Nagel, «Politiseringen av kjønn – et historisk perspektiv» i Nina C. Raaum (red.), *Kjønn og politikk*, TANO Aschehoug, Oslo 1995, s
- 9) Nagel, «Politiseringen av kjønn – et historisk perspektiv», op.cit., s.42
- 10) Særlig Zetkin fremholdt det .
- 11) Arbeiderkvinnene = arbeiderbevegelsens kvinner så vel som kvinner i arbeiderklassen
- 12) Kvinnesakskvinnene = borgerlige kvinnesakskvinner fortrinnsvis i Norsk Kvinnesaksforening
- 13) Arbeiderdemokratene gikk i 1900 til valg som eget parti, men mistet velgerne til Arbeiderpartiet allerede valget etter. Jostein Nerbøvik, *Norsk historie 1870-1905*, Det norske samlaget,Oslo 1973, s. 186.
- 14) Bodil Stenseth, *Ekteseng og bordell. Om 1790-årenes seksualopplysning*, Aschehoug, Oslo 1997
- 15) Gro Hageman, «De stummes leir? 1800-1900» i Ida Blom og Sølvi Sogner (red.), *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Cappelen Akademisk forlag, Oslo 2006, s. 173
- 16) Se Elias Bredsdorff, *Den store nordiske krig om seksualmoralen. En dokumentarisk fremstilling af sedelighedsdebatten i nordisk litteratur i 1880'erne*, Gyldendal norsk forlag, Oslo 1973, eller Nils Johan Ringdal, *Verdens vanskeligste yrke: de prostituertes verdenshistorie*, Cappelen, Oslo 1997
- 17) Edv. Bull, *Arbeidervern gjennom 60 år*, Tiden, Oslo 1953, s.121
- 18) Hagemann, op.cit., s, 210
- 19) Bevegelsen – eller bevegelsene - rommet både anarkister, sosialister og kommunister og en god del udefinerbare systemkritikere..
- 20) Elisabeth Lønnå, *Stolthet og kvinnekamp*, Gyldendal norsk forlag, Oslo 1996, s 247
- 21) Se Berit Ås, *Kvinner i alle land. Håndbok i frigjøring*, Aschehoug, Oslo 2008,, s. 23
- 22) Se Cathrine Holst, «Egalias døtre». Det er vanskelig å se at hun viderefører de politiske holdningene som dominerte 70-tallsfeminismen.
- 23) Nancy Fraser, «Feminisms two Legacies: A tale of Ambivalence», i: *South Atlantic Quarterly*, Vol.114(4) 2015, p.699
- 24) Frasers begreper er ikke direkte oversatt her, men dels forklart, dels relatert til den norske kvinnebevegelsens historie
- 25) Den statsorganiserte kapitalismen var en mer utviklet blandingsøkonomi i Norden og omtales i det følgende som den sosialdemokratiske orden, i motsetning til sosialdemokrati som ideologi, parti og bevegelse.
- 26) Nagel, op.cit., s.42-43
- 27) (nettversjon mai 2012)
- 28) Ordlista i Torld Skard, *Halve jorden. Innføring i kvinnepolitikk*, Sosialistisk opplysningsforbund, Oslo 1977
- 29) I *Feminisjon* tilskrives det den svenske feministen Nina Björk

- 30) PaxLex Kvinnefrigjøring
- 31) Stalsberg, op.cit.
- 32) Begrepet viser i sær til kvoteringsregler
- 33) Arnlaug Leira, «Fra statsfeminisme til statsfamilisme? Om mor, far, stat og marked i 1990-åra» i: Berit Brandt og Kari Moxnes, *Familie for tiden*, Tano Aschehoug, Oslo 1996, s .212. Hun referer ulike definisjoner og bruk av begrepet.
- 34) Anne-Lise Seip, *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*, Gyldendal norsk, Fakkell, Oslo 1984. Mellomkrigsårene kan ses på som brytningstid.
- 35) Inger Elisabeth Haavet, «Milk, mothers and marriage» i: N.F. Christansen, *The Nordic Model of Welfare*, Tuskulanum, København 2006, s. 198f
- 36) Med virkning fra 1. juli 2015 er arbeidsmiljøloven «myket opp». 70-årsgrensen for oppsigelsesvern er hevet til 72 år, adgangen til søndagsarbeid og «frivillig» overtid utvidet, og lengre arbeidsdager tillates mot fri på andre tidspunkter. Dessuten er retten til kollektive søksmål fjernet, samt sentrale fagforeningers «vetoret» for alternative turnuser fjernet. (Kilde: Stortinget.no)
- 37) Se Kristin Engh Førde, «Drømmer om velferdsstaten», Kilden Informasjonssenter for kjønnsforskning, forskning.no, 2012, skrevet i forbindelse med lansering av boka Elisabeth Addis (et al), *Gender and Well-being. The role of Institutions*, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) eller Diane Perrons artikkel med samme tittel i *Feminist Economics*, 11/20/2014, pp.1-4
- 39) Norsk utgave: Richard Wilkinson og Kate Pickett, *Ulikhetens pris. Hvorfor likere fordeling er bedre for alle*, Res Publica, Oslo 2011.
- 40) Fraser, op.cit
- 41) Fraser, «Feminisms two Legacies: A tale of Ambivalence», s. 708
- 42) Naomi Klein, *Sjokkdoktrinen*, Oktober forlag, Oslo 2007.
- 43) Stalsberg, op.cit., s. 264
- 44) Boltanski, Luc ; Chiapello, Eve, *The New Spirit of Capitalism* (Verso, London 2007)
- 45) Utgitt av Oslo SV 8. mars 2002. Lå i mange år på SVs nettsider, men er nå vanskelig å få tak i.
- 46) Stalsberg, op.cit., 2013, s. 8
- 47) SSB skiller ikke mellom familier med og uten hushjelp.
- 48) SSB, AKU (2015?): 42 menn mot 123 kvinner pr 1000, jobber 30-36 timer pr uke. Tabell 09302,
<https://www.ssb.no/statistikkbanken/SelectVarVal/Define.asp?MainTable=SysseArbtid11&KortNavnWeb=aku&PLanguage=0&checked=true>
- 49) Heidi Elisabeth Sandnes, «Hjemneværende elitemødre produserer samfunnets vinnere», Kilde forskningsrådet.no, 4. sept 2014. Intervju med Helene Aarseth.
- 50) Helene Aarseth, «Finanskapitalismens kjønnsromantikk: Næringslivselitens kjønnskomentære familiekultur», *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 3-2014
- 51) Heidi Elisabeth Sandnes, op.cit. Aarseth viser til Kari Stefansens forskning
- 52) Ibid

- 53) Se Wahl, *Velferdsstatens vekst - og fall!?*, kap 6, eller Linn Stalsberg, op.cit, kap «Brutalisering av arbeidslivet?», s116-120
- 54) Hilde Danielsen, *Husmorhistorier. Norske husmødre om menn, barn og arbeid*, Spartacus, Oslo 2002, s.
- 55) Helene Aarseth, «Kjønnsdelte drømmer må tas alvorlig», kronikk i *Aftenposten* 19.sept 2014
- 56) Ibid
- 57) Katrine Sele, «Den mislykka feministen», *Syn og Segn*, 4-2015
- 58) F.eks motstand mot innføring av gebyr på fastsettelse av barnebidragets størrelse rundt 2001
- 59) Fraser, «How feminism became ... ».
- 60) Les bl. a. om Margarete Bonnevie (1884-1970) som i en offentlig utredning om barnetrygd forslø et lønnsystem som innebar at barneforeldre skulle få et lønns-tilskudd pr barn i: Elisabeth Lønnå, *Stolthet og Kvinnekamp. Norsk Kvinnesaksforenings historie fra 1913*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1996, s 99ff. Morslønn ble også diskutert.
- 61) Valg av term kan diskuteres. Linn Herning har tatt til orde for at termen nyliberalisme er misvisende, da det kun er resirkulering av gamle ideer.
- 62) Foreløpig rapport fra Pensjonskommissjonen NOU 2004. Ved å plassere innskuddene i den globale spekulasjonsøkonomien, sa politikerne fra seg den demokratiske kontrollen med folkets sparepenger. Vel så viktig ut fra et likestillingssynspunkt er bruddet med velferdsstatens omfordelingspolitikk.
- 63) Westhrin var SVs representant i Pensjonskommissjonen. Koren er sosialøkonom og har blant annet skrevet *Kvinnenes rolle i norsk økonomi*, (Universitetsforlaget, Oslo 2012)
- 64) Systemkritisk motstand ble fremmet gjennom den årlige, landsomfattende konferansen for kvinner i fagbevegelsen og venstreradikale kvinneorganisasjoner, Kvinner på tvers, ledet av Siri Jensen.
- 65) Kvinnefrontens arkiv fra 2001 befinner seg på deres kontor og later til å være ufullstendige. Landsmøtet i 2003 hadde seminar som saken. En gjennomgang av Kvinnefrontens blad *Kvinnejournalen 1/2000-2/2004* innholder kun to artikler om emnet, i -03 og -04, begge skrevet av Siri Jensen. *Fett*, som overtok etter *Kvinnejournalen* i 2004, ser ikke ut til å ha pensjonsstoff fram mot 2005. Saken ser ikke ut til å ha vært høyt prioritert i Kvinnefronten.
- 66) F. eks. da overgangsstøtten for enslige foreldre ble redusert fra 10 til 3 år

SOSIALDEMOKRATIET OG SOLIDARITETEN – FRA MARX TIL STØRE

Solidaritet er et av arbeiderbevegelsens og venstresidens politiske nøkkelbegreper.¹ I denne artikkelen skal jeg beskrive utviklingen av begrepet i Arbeiderpartiets programmer.² Jeg skriver altså om språkbruk og ideologi og ikke om handling eller solidaritet i praksis. I tråd med begrepshistorikeren Reinhardt Koselleck skal jeg skille mellom *ideen* eller *begrepet* om solidaritet, som kan uttrykkes gjennom ulike termer, og *termen* «solidaritet», som kan ha ulikt innhold.³

Solidaritet har minst fire ulike aspekter: Solidaritetens grunnlag: Bygger den på opplevelse av likhet, felles økonomiske eller sosiale interesser eller på gjensidig avhengighet, etikk, empatisk evne? Solidaritetens grenser: Hvem skal vi være solidarisk med: Familien, klassen vi tilhører, alle innenfor nasjonens grenser – eller de som er annerledes enn oss selv, marginaliserte, fremmede, undertrykte i andre land? Forholdet mellom kollektivitet og individet: I hvilken grad forutsetter det at individet underordner seg kollektive interesser? Et fjerde aspekt, som jeg av plasshensyn kan vie liten oppmerksomhet, er solidaritetens mål. Ulike mål kan være å styrke kampkraften til en klasse eller gruppe for å realisere økonomiske og sosiale interesser, skape sosial utjamning, gjennomføre revolusjon, hjelpe andre, eller styrke samfunnsmessig harmoni eller integrasjon.

Klassesolidaritet

Under den franske revolusjon etablerte de revolusjonære begrepet brorskap som et av tre nøkkelbegreper ved siden av likhet og frihet. De revolusjonære brukte av og til termen «solidaritet» i stedet for «brorskap». I de første tiårene av 1800-tallet begynte også de første arbeiderorganisasjonene å ta termen «solidaritet» i bruk. Det uttrykte idéen om at arbeidere hadde samme interesser og at de burde utvikle en klassebevissthet om sine felles interesser.⁴ I Tyskland gjorde Ferdinand Lassalle (1825-64) *solidaritet* til et tema i sine skrifter på 1850-tallet. Han skilte mellom yrkesmessig eller korporativ solidaritet og menneskelig solidaritet. Yrkessolidariteten var begrenset og burde utvides, bli universell og omfatte mennesker uavhengig av deres yrkesmessige stilling.⁵

Marx beskrev hvordan den framvoksende kapitalismen på den ene siden brøt ned eksisterende sosiale bånd og relasjoner og på den andre siden skapte nye forhold som brakte arbeiderne nærmere hverandre. Arbeiderne ble

konsentrert i store fabrikker i byene, og denne fysiske nærheten styrket båndene dem imellom. Den kapitalistiske produksjonen disiplinerte, forenet og organisert arbeiderne fordi den konfronterte dem med framtidsutsikter som ikke ga håp om individuelle løsninger. Moderne kommunikasjonsmidler åpnet for sterkere kontakt arbeiderne imellom og gjorde agitasjon og organisering mulig på tvers av nasjonale grenser. Alt dette skapte forutsetninger for solidaritet i arbeiderklassen.

Det nye ved Marx' bidrag var at idéen skulle være et redskap til å forene arbeiderklassen og konstituere den som et subjekt som sto i konflikt med en motstander – borgerskapet. Solidaritet forutsatte at den enkelte underordnet seg fellesskapets interesser som arbeiderne inngikk i som klasseindivider. Først under kommunismen, der klassene var avskaffet, ville de kunne danne fellesskap som gjorde det mulig å realisere deres fulle individuelle realisering av sine talenter.⁶ Termen «solidaritet» var ikke integrert i hans vokabular, og han uttrykte solidaritets-ideen gjennom flere ulike termer og mer eller mindre ekvivalente begreper som fellesskap (*Gemeinschaft* og *Gemeinwesen*), «forening», «enhet» eller «aksjonsfellesskap». Han brukte «brorskap» av og til, men kom til at det var så generelt at det kunne dekke over klasse-motsetninger.⁷ Termen solidaritet viste seg imidlertid nyttig i arbeiderbevegelsens agitasjon, og i siste del av 1800-tallet tok arbeiderbevegelsen i ulike land den i bruk. Karl Kautsky, som da ble regnet som den sentrale fortolker av marxismen, drøftet begrepet teoretisk i 1892, og det gjaldt også senere revolusjonære knyttet til ulike politiske retninger som anarkisten Mikhail Bakunin og leninisten Georg Lukács.

Bernsteins sosialdemokratisk begrep

Eduard Bernstein blir betraktet som den fremste av marxismens revisjonister. Hans *Sosialismens forutsetninger* (1899) var den første utførlige framstilling av en sosialdemokratisk teori om samfunnet og politikken. Bernstein pekte på at Marx' spådommer ikke hadde slått til: Småborgerskapet og middelklassen var ikke blitt proletarisert; et nytt funksjonærskjikt var i vekst; og arbeiderklassen hadde ikke vokst til å utgjøre flertallet i samfunnet. Kapitalismen hadde overlevd økonomiske kriser, og arbeiderne hadde fått høyere lønninger og bedre arbeidsforhold. Arbeiderklassen burde alliere seg med andre grupper for å sikre flertall i valg og gjennomføre reformer.⁸ I *Die Arbeiterbewegung* (1910) viet han begrepet *rettigheter* og arbeiderbevegelsens etikk et helt kapittel – temaer som marxistisk teori hadde viet liten oppmerksomhet. I følge Bernstein besto sosialistisk etikk av tre sentrale ideer – ideen om likhet, om fellesskap eller solidaritet og om frihet eller autonomi. Problemet var at disse verdiene måtte balanseres i forhold til hverandre. Solidaritet måtte balanseres mot frihet/autonomi, og likhet måtte balanseres mot individuell frihet. Ubegrenset solidaritet er ikke mulig hvis en ønsker å

ha stor individuell frihet, og det er ikke mulig å skape likhet hvis en samtidig skal ha ubegrenset individuell frihet.⁹

Solidaritet, mente han, er en etisk forpliktelse som kommer til uttrykk når arbeiderne forstår at de blir mindre avhengig av arbeidsgiverne hvis de forener seg i fagforeninger. Solidaritetsfølelsen er sterkere i arbeiderbevegelsen enn i alle andre grupper, og ingen idé i arbeiderbevegelsen er mer integrerende enn innsikten om at det er nødvendig å vise solidaritet.

Også andre nøkkelpersoner i det som etter hvert skulle bli de sosialdemokratiske partiene var opptatt av liknende idéer og resonnementer. Nestoren i *Svenska Arbetarpartiet* – Ernst Wigforss – skrev samme år som Bernstein publiserte *Arbeiderbevegelsen*, artikkelen «Socialism och moral». Der kritiserte han marxismen for å være motvillig mot å inkludere moral og etisk tenkning.¹⁰ Wigforss mente at sosialismens idéer burde bygge på tre typer grunnlag – etikk, sosial indignasjon og vitenskapelig analyse av samfunnet. Arbeiderklassens solidaritet bygde for Wigforss på både rasjonell egeninteresse og instinktiv altruisme. Som Lassalle ønsket han å utvikle en moral som overskred ideen om klassesolidaritet og omfattet hele samfunnet. Bernstein og Wigforss la det teoretiske grunnlaget for det som senere skulle bli de sosialdemokratiske partienes solidaritetsbegrep. Alle sosialistiske partier adopterte etter hvert et slikt begrep, men på ulikt tidspunkt, måte og med innhold som ble preget av nasjonale særtrekk og kontekster. I det følgende skal det altså dreie seg om Det norske arbeiderpartiet, DNA.

Et bredere solidaritetsbegrep

Det norske arbeiderparti ble dannet i 1887. Det erklærte i sitt korte program at det var behov for et parti som hadde plikt til å «tilse samt utøve den nødvendige ledelse, for at byernes og landets arbeidere kan bli solidariske med hverandre og organiserte saaledes, at de kan optræde som et bestemt parti for at vareta hinandens fællesinteresser.»¹¹ Dette var sannsynligvis første gang solidaritetsideen ble uttrykt gjennom termen solidaritet i programmet til et vest-europeisk parti som senere utviklet seg til et stort sosialdemokratisk parti.¹² Andre sosialistiske partier foretrakk å uttrykke behovet for enhet eller fellesskap mellom arbeiderne.

Da Arbeiderpartiet vedtok nytt program fire år senere, var dette et fullt utviklet politisk program med et klarere marxistisk preg og med «Arbeidernes sammenslutning og solidaritet» som det første punkt. Her het det at arbeiderne hadde de samme interesser i alle land med kapitalistisk produksjonsmåte, og at DNA erklærte seg som ett med klassebevisste arbeidere i alle andre land. Det ville kjempe for like rettigheter og plikter for alle uten hensyn til kjønn og for å oppheve alle klasseforskjeller. «I denne kamp staar det som representant ikke blot for lønsarbeidere, men for alle

undertrykte, for alle fordringer, som er egnet til at forbedre folkets stilling i almindelighet og arbeidernes i særdeleshed.»¹³

Et slikt marxistisk solidaritetsbegrep kom til å overleve mindre enn to tiår i DNA – fra 1891 til 1909. Etter århundreskiftet økte tilstrømningen av velgere og medlemmer til Arbeiderpartiet samtidig som oppslutningen om fagforeningene økte. Partiets organisasjon ble styrket og programmene ble mer konkrete, rettet inn mot umiddelbare forbedringer av den økonomiske og sosiale situasjonen. Det ble reflektert i 1909-programmet, der solidaritetsbegrepet ble utvidet. Termene «arbeidernes sammenslutning og solidaritet» ble brukt igjen, men nå ble begrepet utvidet og understrekte de felles interessene mellom arbeidere, «mindre bemidlede handelsfolk, industri-drivende og jordbrukere».¹⁴ Liknende uttalelser fantes i de kommende parti-programmene fram til 1921. Det innebar ikke nødvendigvis noe svekkelse av klasseinnholdet og foregrep et resonnement som blant annet Antonio Gramsci senere formulerte i sin analyse av Italia med begrepet *sosial blokk* – en allianse mellom arbeiderklassen og jordbrukerne som utvikler innsikt om felles interesser ut over de økonomiske og sikter mot å bli kulturelt og ideologisk hegemoniske.¹⁵

Denne i internasjonale sammenheng tidlige utvidelse av solidaritetsbegrepet reflekterte de spesielle trekkene ved klassestrukturen i Norge. Norge var mindre urbanisert enn mange andre land i Vest-Europa. Det fantes ikke et sterkt byproletariat. Forskjellen mellom arbeidere, håndverkere, fiskere og småbrukere var mindre. Klassestrukturen var mer egalitær enn i andre land, og det bidro til at likhetsidéen sto sterkere. Mange DNA-ledere hadde slektsrøtter på landsbygda. Forestillingen om en solidaritet som strakk seg ut over arbeiderklassen, kunne lettere slå rot. Valgtaktiske hensyn kan også ha bidratt til det etter hvert som partiet fikk større muligheter til valgframgang. DNAs første stortingsrepresentant, Alfred Eriksen, ble valgt med støtte fra fiskere i Troms i 1903.¹⁶

Mellomspill

I 1919 vant den revolusjonære venstresiden flertallet og makten i DNA. Partiet sluttet seg til Komintern, vedtok i 1924 at målet var «en kommunistisk samfundshusholdning» og at dagsoppgaven var «forberede en det fremtidige kommunistiske samfund».¹⁷ Samtidig forsvant både termen og solidaritetsideen fra programmene. Men på slutten av 1920-tallet og på 1930-tallet fikk den økonomiske krisa DNA til å utvikle et mer konkret program for å bedre situasjonen for dem som ble rammet. Sosialdemokratisk ideologi erstattet nå gradvis den marxistiske språkbruken i programmene, og etter hvert dukket solidaritetsideen opp igjen. I 1933-programmet het det at partiet ville «av all kraft arbeide for en internasjonale arbeidersamling på klassekampens

grunn». ¹⁸ Tre år senere understrekte det at «for arbeiderklassen er internasjonal samling likeså nødvendig som nasjonal samling». ¹⁹

I 1935 inngikk arbeiderbevegelsen to klassekompromisser. Gjennom Hovedavtalen mellom LO og arbeidsgiverne oppnådde fagbevegelsen å bli akseptert og fikk rett til forhandlinger, mens arbeidsgiverne fikk aksept for sine styringsrett og for at streikeretten ble begrenset av nye spilleregler. Samme år inngikk DNA og Bondepartiet et kriseforlik om et program for økt sysselsetting og støtte til landbruket. (Se Hans Ebbings artikkel).

Klasse og nasjon

En sentral person i utviklingen av et sosialdemokratisk solidaritetsbegrep var Halvdan Koht – venstrehistorikeren som sluttet seg til DNA. Koht hadde i «Kommunisme og nasjonaltanke» i 1923 presentert sin store tanke om hvordan arbeiderklassen kunne bli integrert i nasjonsbyggingen. ²⁰ Økende integrasjon var en universell historisk lov, argumenterte han. Stadig flere mennesker og nasjoner ble dratt inn i samarbeid med hverandre. Men på samme tid fører en annen lov til økt splittelse. Med økende differensiering i yrker og roller blir hvert menneske et individ. Dette var et ekko av Emile Durkheims beskrivelse fra 1893 av hvordan den økte arbeidsdelingen i samfunnet førte til det han betegnet som en organisk solidaritet. ²¹ Koht omtolket Marx' berømte utsagn om at arbeidere ikke har et fedreland til å dreie seg om en beklagelse over at kapitalismen hadde frarøvet dem fedrelandet. Men kommunisme og nasjonalfølelse er ikke motsetninger, mente Koht. Alle klasseopprør bygger på ønsket om å forene alle klasser på nasjonalt grunnlag. Et «kommunistisk» samfunn vil være et samfunn uten klassekamp og med et sterkt samarbeid mellom alle klasser. En «levande samfundskjensle» og «samkjensle» vil vokse ut av kampen og utvides til nasjonalfølelse. ²²

Kohts solidaritetsidé skilte seg fra marxismens på flere måter. For det første forskjøv han solidaritetens grunnlag fra interesse til etikken – og til og med til religionen. Som Bernstein og Wigforss viste han til etikken som sosialismens grunnlag, men i motsetning til dem uttrykte han også en positiv holdning til religionen. For det andre gjaldt det å fravriste fascistene og høyresiden deres monopol på nasjonale verdier og symboler. Arbeiderbevegelsen burde erobre nasjonale verdier og trekke nye velgergrupper til DNA. Dermed utformet han en solidaritetsidé som var videre enn den marxistiske. Det inkluderte ikke bare andre folkelige grupper, men åpnet også for et samarbeid mellom arbeiderklassens organisasjoner og dens historiske motpart – arbeidskjøperne og deres organisasjoner.

Mens DNAs program i 1933 fortsatt inneholdt en del elementer fra marxistisk teori og begrepsbruk, er 1939-programmet blitt mer sosialdemokratisk – selv om sosialismen fortsatt er målet. Referanser til

marxismen som partiets grunnlag var borte. Termen «solidaritet» dukket opp igjen for første gang siden 1921, men den begrepsmessige konteksten var endret. Klassekampen er erstattet av behovet for et «energisk samfunnsinitiativ for en omfattende arbeidsreiseing og mer effektiv utnyttning av landets arbeidskraft og produksjonsevne». Det viste til «utjamning av klasse-skilnaden og de sosiale motsetningene og styrke den sosiale og nasjonale samkjensla i folket» – et klart ekko av ekko av Kohts tanker. Samtidig førte programmet videre ideen om solidaritet med nasjoner og folkeslag «som i dag fører kampen for fred, frihet og folkestyre».²³

Etter krigen: solidaritet i produksjonen

Etter den annen verdenskrig ble hovedoppgaven for de sosialdemokratiske partiene gjenoppbygging og økonomisk vekst. De vanskelige kårene under krigen og fellesskapet i motstanden mot tyskerne hadde svekket motsetningene mellom de politiske partiene. Ønsket om at alle klasser og sosiale sjikt skulle delta i gjenoppbyggingen, var utbredt. En ny følelse av solidaritet hadde vokst fram. Det ble reflektert i solidaritetsbegrepet. DNA-programmet ved valget i 1945 la enda sterkere vekt på produktiviteten enn programmet i 1939. Nå skulle solidaritet dreie seg om «økonomisk solidaritet mellom alle grener av arbeids- og næringslivet».²⁴ Konflikten mellom arbeid og kapital hadde forsvunnet, og solidaritet dreide seg om fellesskap på tvers av tidligere motsetninger mellom de to. Dette ble ført videre i *Grunnsyn og retningslinjer* i 1949 – som ifølge historikeren Even Lange – gjorde DNA til «et av de minst dogmatiske sosialdemokratiske partiene» i Europa.²⁵ Målet var fortsatt et sosialistisk samfunn, men valg av midler skulle være et pragmatisk spørsmål. «Et slikt samfunn vil stille store krav om solidaritet og ansvarskjensle hos den enkelte. Enhver må ha plikt til å yte det bidrag han evner til beste for samfunnet.» På den andre side skulle samfunnet ha ansvar for alle og trygge folks rettigheter på alle samfunnsområder, uavhengig av rase, religion, kjønn og inntekt. Solidariteten skulle komme til uttrykk gjennom en gjensidig kontrakt: Alle skal gjøre sin plikt og arbeide, og regjeringa skal ha ansvaret for et offentlig sosialt sikkerhetsnett.²⁶

DNAs moderniseringsstrategi var basert på industrialisering, produktivtetsvekst og sosial trygghet. Denne sterke koblingen mellom produktivtetsvekst og solidaritet var et fellestrekk mellom de skandinaviske sosialdemokratiske partiene, men representerte et særtrekk i forhold til andre sosialdemokratiske partier i Vest-Europa. Disse var som DNA opptatt av økonomisk vekst, men koblet det ikke i samme grad sammen med et slikt solidaritetsbegrep. Nå var grunnlaget lagt for en lang periode med våpenhvile og samarbeid mellom DNA-regjeringene og det private næringsliv.

I 1953-programmet forlot DNA det produksjonsorienterte solidaritetsbegrepet og tok opp igjen et tema i programmene før krigen og erklærte at det

var nødvendig med solidaritet mellom folk i byene og bønder, småbrukere og fiskere. Dette var samtidig kanskje det første sosialdemokratiske programmet som eksplisitt brukte «internasjonal solidaritet» om forholdet til de fattige og underutviklede landene, argumenterte for økonomisk støtte som skulle legge «forholdene til rette for nasjonal frigjøring i kolonilandene – en frigjøring som den sosialistiske bevegelsen alltid har gått inn for.»²⁷ Det siste var neppe en riktig beskrivelse av de sosialdemokratiske partienes manglende eller lunkne standpunkt til kolonimaktens undertrykking og kriger i Afrika og Asia.

Samme år oppnevnte DNA Helge Sivertsen til å lede en komité som skulle lage et kulturpolitisk program. I 1959 vedtok landsmøtet programmet. Det skilte mellom kristendommen som religion og Kirken som institusjon.²⁸ Mens Kirken hadde plassert seg nært de borgerlige partiene, var kristendommens budskap ikke så ulikt arbeiderbevegelsens verdier. Sivertsen tok opp tråden fra Koht og sa at arbeiderbevegelsen burde overføre den kristne idéen om brorskap til praktisk politikk. Solidaritet må bygge på nestekjærlighet og ikke på klassehat.²⁹ Tre år tidligere – i 1956 – hadde det tyske sosialdemokratiske parti – SPD – vedtatt sitt *Bad Godesberg-program*, som regnes som partiets farvel til marxismen, med positive formuleringer om de kristne verdier. DNA gikk i sitt kulturprogram et hakk lenger. Solidaritetsideen ble nå forankret ikke bare i sekulær, men også i kristen etikk, mens *interesser* var skjøvet i bakgrunnen.

Økonomisk og retorisk «modernisering»

Studentopprøret i 1968 var også et opprør rettet mot sosialdemokratiet. I Norge kom det til å gli over i kampen mot norsk medlemskap i EF, der DNA allierte seg med Høyre og arbeidsgiverne. Studentopprøret fikk få følger for DNAs politikk, men bidro til at partiets språk og verdier ble formulert på en ny måte. Etter valgnederlaget i 1973 erkjente partiets ledere at det måtte fornye sin profil for å styrke sin kontakt med de store årskullene som var i ferd med å bli en del av velgermassen. Partiets leder og statsminister 1971–1976 Trygve Bratteli og en gruppe partimedlemmer reiste til andre land i Europa for å studere og diskutere ideologi og politikk. Fra 1968 til 1981 ble et moderne sosialdemokratisk solidaritetsbegrep gradvis institusjonalisert. Begrepet fikk en større plass, ble oftere nevnt og ble utvidet til å omfatte nye grupper. Samtidig ble det gradvis forankret i en mer veldefinert og stabil begrepsmessig kontekst og knyttet sammen med *frihet*, *likhet* vekslende med *likestilling* eller *likeverd*. En ny komité ledet av Sivertsen og med teologen Tor Aukrust og biskop Alex Johnson som medlemmer leverte en innstilling som konkluderte med at «den demokratiske sosialismen» var i tråd med det kristne budskapet og likestilte solidaritet med nestekjærlighet.³⁰ Forskyvningen av solidaritetens grunnlag fra felles sosiale og økonomiske interesser til

etikk skjedde også i andre sosialdemokratiske partier, men denne «teologisering» av solidaritetstanken var sterkere i DNA enn i europeisk søsterpartier. Det bidro til å gjøre *solidaritet* til et mer upresist begrep, løsrevet fra klasse og klasseallianser, men bidro kanskje på lengre sikt til å utvide partiets velgerappell til grupper som ikke tradisjonelt hadde identifisert seg med arbeiderbevegelsen.

I 1977–78 erkjente regjeringa Nordli at det økonomiske tilbakeslaget som fulgte i kjølvannet av oljekrisa i 1973, ikke kunne møtes med keynesiansk motkonjunkturpolitikk og forhåndsbruk av oljeinntekter. Subsidiene til verksindustrien ble avvirket, inntektspolitikken ble strammet inn, og dermed økte arbeidsløsheten. Så nådde den internasjonale høyrebølgen Norge.

Partiet møtte denne situasjonen med en tosidig strategi – en steg til høyre i politikken og en økt vekt på solidaritet i ideologien. Prinsipp-programmet i 1981 var på mange måter en norsk versjon av *Bad Godesberg*-programmet – en tilpasning til markedsideologien kombinert med et mer veldefinert sosialdemokratisk idégrunnlag. Einar Førde, som nå var nestleder og ledet programarbeidet, sa til landsmøtet at «vi må bli kvitt alle påstander om at vi er fiendtlige overfor markedet».³¹ Offentlige monopoler skulle avskaffes; offentlig sektor moderniseres og effektiviseres.³²

Dette steget til høyre ble fulgt av den mest omfattende framstilling av det sosialdemokratiske solidaritetsbegrepet som fins i den norske arbeiderbevegelsens programmer.³³ Førde pekte på at de svake og underprivilegerte ikke lenger utgjorde flertallet i befolkningen, men bare en liten minoritet. Da ville solidaritet nå medføre større kostnader for partiet fordi det ikke lenger ville gi flere stemmer. Utfordringen nå var å gjenopplive solidaritetsideen ved å overbevise velgerne om at solidaritet er i alles interesse.³⁴ Ifølge programmet bygger solidaritet for det første på evnen til innlevelse og medfølelse med de svake. For det andre ble «interesse» introdusert på ny som solidaritetens grunnlag: Solidaritet bygger på at alle har interesse av kollektive ordninger ved sykdom eller alderdom, ulykker eller arbeidsløshet, og solidaritet er fortsatt arbeiderklassens viktigste våpen. For det tredje bygger det på den innsikt at fellesskapets beste ikke automatisk følger av at den enkelte handler til eget beste. Det forutsetter at en må legge begrensninger på egen handlefrihet. Til tross for den sentrale rolle solidaritetsbegrepet fikk i prinsipp-programmet, så likevel mange medlemmer programmet som en kapitulasjon for markedskreftene.³⁵

Tabell 1 oppsummerer forskjellene mellom det marxistiske og det moderne sosialdemokratiske solidaritetsbegrepet. DNA tapte valget i 1981 og Willoch ble statsminister for en høyreregjering. Etter valgnederlaget tonet DNA ned solidaritetspråket i sine programmer og ble i økende grad opptatt av individuell frihet. I valgkampen i 1985 reiste ledelsen en debatt om «handlingsfrihet» blant medlemmene. På landsmøte i 1987 ble staten og byråkratiet presentert som et problem for sosialdemokratiet.³⁶ Programmet i 1989

erklærte at folk burde få større frihet til å velge mellom fritid, arbeid og familieliv, og senere programmer har vært opptatt av forholdet mellom individet og samfunnet. Denne utviklingen var en defensiv respons på nyliberalismens økte innflytelse i denne perioden. På 1990-tallet signaliserte programmene en fornyet interesse for solidaritet, som ble erklært som en grunnleggende verdi sammen med frihet og likhet. Disse programmene gjorde solidaritetsbegrepet stadig videre og inkluderte flere grupper i det. Det skjedde samtidig som programmene ble mer opptatt av individets valgfrihet og selvrealisering.

Tabell 1: Det marxistiske og det moderne sosialdemokratiske solidaritetsbegrepet

	Grunnlag	Mål/funksjon	Inkluderer	Kollektiv orientering
Klassisk marxistisk solidaritet	Klasse-interesse Anerkjennelse av likhet	Realisere klassens interesser Revolusjon Sosialisme	Begrenset: Bare arbeiderklassen, men i alle nasjoner	Sterk: individet oppgir autonomi for å realisere interesser Selvrealisering bare mulig under kommunismen
Moderne sosialdemokratisk solidaritet	Gjensidig avhengighet Akseptering av ulikhet Empati Medfølelse Etikk og moral Interesse?	Skape følelse av fellesskap Sosial integrasjon Dele risiko Egeninteresse?	Meget bred: Hele nasjonen Den tredje verden Kvinner Minoriteter	Medium til svak? Individets frihet er en verdi som begrenser solidaritetens kollektive orientering. Økende vekt på individets frihet til å velge

Et annet retorisk grep var *Solidaritetsalternativet* – det navn som tidligere finansminister Per Kleppe ga det inntektspolitiske samarbeidet mellom fagbevegelsen, NHO og staten i 1992. Arbeidsløsheten hadde økt fra midt på 1980-tallet og utviklet seg til en sysselsettingskrise. Ved inntektsoppgjøret i 1987 sa Gro Harlem Brundtland, som da var statsminister, at hun så bare to veier ut av krisa: enten samarbeid om moderate inntektsoppgjør eller økonomiske innstramminger som ville øke arbeidsløsheten ytterligere.³⁷ *Sysselsettingsutvalget*, eller «Kleppetvalget», foreslo at konkurranseevnen skulle styrkes ved at fagbevegelsen stilte forsiktige krav ved inntektsoppgjørene. Staten skulle til gjengjeld øke bevilgningene til vedlikehold i kommunene og styrke arbeidsmarkedstiltakene med 10 000 plasser. Offentlige utgifter skulle reduseres ved å minske veksten i

uføretrygden. Videre skulle «rammebetingelsene for arbeidsmarkeds-, kapital-, vare og tjenestemarkedenes funksjonsmåte» gjennomgås.³⁸

I de kommende årene la LO og regjeringa utvalgets forslag til grunn for sin politikk. Inflasjonen sank, og sysselsettingen økte igjen, men det samme gjorde inntektene til kapitaleierne, direktører og andre privilegerte.³⁹ Det som skulle være solidaritet med de arbeidsløse, ble i praksis også solidaritet med kapitaleiernes rett til en større andel av overskuddet. Misnøyen i fagbevegelsen økte og førte til opprør mot LO-ledelsen ved tariffoppgjøret i 2000.⁴⁰ Inntektspolitisk samarbeid forble et virkemiddel i sysselsettingspolitikken, varierende med konjunktorene og situasjonen i arbeidsmarkedet.

2001 – 2013: Varierende holdninger til markedet og fellesskapet

På 2000-tallet har vært det både kontinuitet og endringer i hvordan Arbeiderpartiets programmer formulerer sine ideer og verdier. Ved både valget i 2001 og i 2005 understreker programmene som vanlig frihet, likhet og solidaritet. Men i programmet «Ny solidaritet» i 2005 defineres disse grunnverdiene mer presist og legger mer tydelig vekt på fordelingspolitikk. Det uttrykker en mer uttalt kritisk holdning til markedet og signaliserer en noe større vilje til å begrense markedet enn det foregående programmet – med utsagn som at «Menneskelige relasjoner ikke må gjøres til markeder» og «offentlig ansvar og finansiering av fellesoppgaver». Det betoner også solidaritetens grunnlag i felles interesser sterkere, mens 2001-programmet legger mest vekt på menneskets sosiale karakter og avhengighet av andre – som for øvrig betones i kristendemokratiske partiers programmer.

Bakgrunnen for dette forsiktige steget til venstre var valgnederlaget i 2001. Jens Stoltenbergs regjering hadde blant annet solgt en del av statens aksjer i Statoil og Telenor, organisert sykehusene som foretak og forsøkt å endre sykelønnsordningen imot LOs vilje. DNAs landsstyre oppsummerte nederlaget ved å vise til at det «ble reist tvil om hvorvidt Arbeiderpartiet fortsatt er partiet for de som er svakest stilt». Partiet skulle nå «bruke tiden framover til å bygge opp tilliten til vårt parti og våre hovedsaker fundert på sosialdemokratiske verdier».⁴¹ Programmet i 2005 var et resultat av den prosessen som valgnederlaget utløste – og kanskje også av at partiet nå var i ferd med å gå til valg på regjeringssamarbeid med Sp og SV.

Programmet for 2013 – 2017 formulerer i hovedsak det samme verdi-grunnlaget som i 2005-programmet. De «grunnleggende verdiene» er frihet, solidaritet og like muligheter. Solidaritet i et moderne samfunn kommer til uttrykk gjennom fellesskapsløsninger som sikrer trygghet og frihet; skatteutt og avhengighet av markedet svekker fellesskapets interesser. «Rettferdig fordeling» er nå blitt til «rettferdig deling». Begrepet «et samfunn i økologisk balanse» er nå også blitt en del av verdigrunnlaget.⁴²

Tabell 2: Arbeiderpartiets erklærte grunnverdier ved valgene i 2001 og 2005

	2001-2005	2005-2009
Frihet	Fra undertrykking og nød Til å gjøre egne valg og forme sine liv Til å uttrykke meninger og påvirke livsbetingelser	Den enkeltes mulighet til å velge annerledes enn andre Toleranse for ulikhet
Forutsetter	Rettferdig fordeling, ikke store forskjeller	Rettferdighet, ikke store forskjeller og negativ sosial arv Rettigheter for alle, men balansert mot plikter
Likhet	Alle mennesker har samme verdi, muligheter og rettigheter	Like verdier og like muligheter Like reelle muligheter, om nødvendig med mer støtte til de svake enn andre
Solidaritet	Vilje til å fordele slik at det oppnås frihet og likeverd for alle Evne og vilje til ansvar for fellesskapet og ta vare på hverandre	Vilje til samhold og uttrykk for ansvarsfølelse overfor andre Ta vare på de som er av hjelp for å klare seg Offentlig ansvar og felles finansiering Solidarisk fordelingspolitikk Menneskelige relasjoner må ikke gjøres til markeder
Bygger på	Mennesket er et sosialt vesen som trenger samhørighet med andre Avhengig av andre, hverandres innsats, støtte og anerkjennelse	Ingen kan klare seg alene Selv de sterkeste kan bli svake
Mål	Mangfold og sterke fellesskap, der mennesker kan påvirke sine liv	Mindretallet må få det bedre Et bedre samfunn for kommende generasjoner
Omfatter	Alle mennesker Alle folk og land Kommende generasjoner Naturen	Mindretallet i Norge Yrkesaktive med eldre Eldre med barn, unge og barnefamilier Grenseløs Nålevende og kommende generasjoner Naturen

Avslutning: Et fleksibelt og etter sin art omstridt begrep

Som vist i det foregående er den politiske solidaritets*ideens* og solidaritets*termens* historie ikke det samme. Ideen om klassesolidaritet i kampen ble formulert av Marx, selv om han bare sjeldent brukte termen. Men gradvis fortrente «solidaritet» andre termer for samme idé i arbeiderbevegelsen og

det skjedde tidligere i Arbeiderpartiet enn i de fleste andre arbeiderklassepartier i Vest-Europa.

Arbeiderpartiets solidaritetsbegrep har altså gjennomgått en rekke endringer, betinget av de politiske og ideologiske konjunktorene. Det marxistiske begrepet – solidaritet basert på felles klasseinteresser i kamp mot borgerskapet – forsvant naturligvis ettersom partiet ble sosialdemokratisk. Det ble i tida rett før og etter krigen tidvis brukt om det motsatte av marxistiske begrepet – økonomisk samarbeid med den historiske motparten – arbeidsgiverne. Etter studentopprøret inngikk begrepet i partiets forsøk på å fornye sin sosialdemokratiske ideologi. Da partiet ble drevet på defensiven av den internasjonale høyrebølgen og nyliberalismen, tilpasset det sin retorikk med større vekt på markedet, individets selvrealisering og valgfrihet. Da ble *solidaritet* et signal om at partiet holdt fast ved sin identitet og tradisjon.

Begrepets avhengighet av de politiske konjunktorene forsterkes naturligvis av partiprogrammers karakter: De er et uttrykk for institusjonalisert ideologi, sanksjonert gjennom interne prosesser, med formuleringer som er knadd av komiteer og redaksjonskomiteer, ofte under ledelse av sentrale politikere med tillit i ledelsen. De skal på den ene siden forsikre medlemmer og trofaste tilhengere om kontinuitet og at grunnleggende verdier står ved lag. På den andre siden skal de bidra til å vinne nye velgere som står fjernere fra partiet og tilhører andre sosiale sjikt enn kjernevelgerne for å skaffe regjeringsmakt. Særlig i siste del av det forrige århundre dreide deg seg om den voksende gruppe av funksjonærer og andre sosiale mellomlag med utdanning. Begrepene i programmene skal legitimere den politikk som partiet fører i regjering, samtidig som de skal peke framover mot de endringer som partiet ønsker å gjennomføre.

I den prosessen som er blitt beskrevet her, er solidaritetens innhold blitt uklar. Begrepets sårbarhet for politisk drift har økt fordi det i langt på vei er blitt løst fra sin klasse- og interessebasis og primært blitt forankret i etikk, empati og opplevelse av gjensidig avhengighet. Dets kollektive orientering er blitt svekket av økende vekt på individets valgfrihet.

Solidaritet er som andre politiske nøkkelbegreper et begrep som i sin art er omstridt (*essentially contested*).⁴³ De noe ulike utdypingene av solidaritetsbegrepet i Arbeiderpartiets siste programmer viser at et sosialdemokratisk solidaritetsbegrep kan gi rom for ulike og til dels motstridende politisk konkretiseringer. Det kan innebære ulike grader av vilje til å begrense privatisering og forsvare kollektive løsninger, men også tillate en politikk som privatiserer offentlig eiendom, svekker felles løsninger og styrker kapitalkreftene ved å privatisere kollektive løsninger. Det forhindrer heller ikke Arbeiderpartiets nåværende leder i å støtte EU når det tvinger den greske Syriza-regjeringa til å fortsette å kutte i sosiale ytelser og privatisere offentlig eiendom.⁴⁴

Andre sosialdemokratiske partier i Europa har et solidaritetsbegrep med en enda mindre uttalt kritisk holdning til å la markedet ekspandere gjennom privatisering av offentlige tjenester og med en mer porøs skillelinje overfor solidaritetsbegreper lengre til høyre. Også EU har erklært *solidaritet* som en grunnverdi, inspirert primært av en annen politisk hovedretning i europeisk politikk – den kristendemokratiske. Både EU og *European People's Party* – fellesorganisasjonen for de kristendemokratiske og konservative partiene – erklærer solidaritet, frihet og rettferdighet som grunnverdier. Deres solidaritetsbegrep er kombinert med den tyske ordoliberalismens krav om balanserte budsjetter, som ikke gir rom for tradisjonell keynesiansk motkonjunkturpolitikk, men innebærer rasing av helse- og sosiale tjenester.⁴⁵ Når de sosialdemokratiske partiene i EU aksepterer denne formen for liberalisme, viskes forskjellene mellom et sosialdemokratisk og et kristendemokratisk solidaritetsbegrep ut. Videre utfordres solidaritet fra ytre høyre – en gruppe av voksende partier som vil at solidariteten skal bygges på nasjonal og etnisk grunn og reserveres for dem som er som oss.

Fra venstre er utfordringene svakere, men et sterkere og bredere solidaritetsbegrep blir representert av små venstresosialistiske partier og større masseorganisasjoner som det spanske *Podemos* – samt et mylder av organisasjoner i sivilsamfunnet som spontant engasjerer seg for flyktninger, mot kutt i velferdsytelser og for en omfordeling i samfunnet.

NOTER

- 1) Takk til Hans Ebbing, Per Haave og en anonym fagfelle for hjelpsomme kommentarer – også for enkelte forslag som den begrensede plassen ikke har tillatt å følge opp.
- 2) Programmene er hentet fra partidokumentarkivet til Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste, www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/. For en diskusjon av partiprogrammer som kilde se Steinar Stjernø, *Solidarity in Europe. The History of an Idea*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- 3) Otto Brunner, Werner Conze, and Reinhart Koselleck, eds., *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon Zur Politisch-Sozialen Sprache in Deutschland*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1972.
- 4) Ibid.
- 5) Rainer Zoll, *Was Ist Solidarität Heute?* Frankfurt, Suhrkamp Verlag, 2000.
- 6) *The German Ideology. Part One with Selections from Parts Two and Three Together with Marx's 'Introduction to a Critique of Political Economy'*, C. J. Arthur (red.), London, ElecBook, 1998 [1846].
- 7) Karl Marx, *The Class Struggle in France*, I C. J. Arthur (red.), London: ElecBook, 1998 [1895].
- 8) Eduard Bernstein, *Sosialismens Forutsetninger*, Oslo, Pax Forlag, 1973 [1899].
- 9) Eduard Bernstein, *Die Arbeiterbewegung*, Frankfurt am Main, Literarische Anstalt Rütten & Loening, 1910.

- 10) Ernst Wigforss, «Socialism och Moral», i: Ernst Wigforss (red.), *Från Klasskamp Til Samverkan*, Stockholm, Tidens Förlag, 1941 [1910].
- 11) DNA, «1ste Landsmøte i Arendal 21. og 22. august 1987»
- 12) For en analyse av slike partier i Sverige, Danmark, Tyskland, Frankrike, Storbritannia, Italia og Spania, se Stjernø, op. cit
- 13) DNA, «5te landsmøte i Kristiania 1. og 2. august 1891».
- 14) NA, «Det Prinsipielle Program1909»
- 15) Stjernø, op. cit., *Solidarity in Europe*, s. 56.
- 16) Senere ledere som Tranmæl, Hornsrud og Nygaardsvold hadde røtter på landsbygda.
- 17) «Det norske arbeiderpartis program 1924».
- 18) «Det Norske Arbeiderpartis prinsipielle program» 1933.
- 19) «Det Norske Arbeiderpartis prinsipielle program» 1936.
- 20) Halvdan Koht, «Kommunisme og nasjonaltanke» i: *Norsk Vilje.*, Halvdan Koht (red.), Oslo, Noregs boklag, 1977 [1923].
- 21) Emile Durkheim, *The Division of Labour in Societ*, London: Macmillan, 1984 [1893].
- 22) Koht, «Kommunisme og nasjonaltanke», op. cit.
- 23) DNA, «Det Norske Arbeiderpartis Prinsipielle Program 1939».
- 24) DNA, «Retningslinjer for Det Norske Arbeiderpartis Program», 1945.
- 25) Even Lange, *Samling om felles mål 1935–1970*, vol. 10, Aschehous Norges historie, Oslo: Aschehoug, 1994.
- 26) DNA, «Grunnsyn Og Retningslinjer», 1949.
- 27) DNA, «Arbeidsprogram 1953-1957». Tilsvarende utsagt fantes på dette tidspunkt ikke i programmene til de sosialdemokratiske partiene i Norden, Tyskland, Frankrike, Italia og Storbritannia.
- 28) Jørund Midttun, «Sosialdemokrati og folkekirke. En undersøkelse av bakgrunnen og følgene av forandringen i Arbeiderpartiets offisielle holdning til kirke og kristendom på partilandsmøtet i 1975». Hovedoppgave i kristendom, Universitet i Oslo, 1994.
- 29) Trond Bergh, *Storhetstid (1945-1965)*, Vol. 5 *Arbeiderbevegelsens historie*, Arne Kokkvoll og Jacob Sverdrup (red.), vol. 4., Oslo, Tiden Norsk Forlag, 1987.
- 30) Se Stjernø, op. cit. *Solidarity in Europe*, s. 124-125
- 31) Jf. Rune Slagstad, *De nasjonale strateger*, Oslo, Pax Forlag, 1998.
- 32) DNA «Prinsippprogrammet», 1981. Arbeidsgruppen som forberedte denne teksten ble ledet av Gudmund Hernes. Programmet erklærte som tidligere programmet at det bygde på den «demokratiske sosialismens prinsipper», men i de kommende årene forsvant termen «sosialisme» gradvis ut av programmene og fantes for siste gang i 1997.
- 33) For en bredere beskrivelse av den økonomiske og politiske konteksten for DNA i denne perioden, se Hans Ebbing «Er Det norske arbeiderparti et sosialdemokratisk parti?», *Vardøger* 18 1988, s. 153-179.
- 34) Einar Førde, «Prinsippprogrammet. Foredrag I Oslo Arbeiderpartis representantskap 2. september 1980», i: *Vi er alle sosialdemokratar. Åtte foredrag*, Einar Førde (red.), Oslo: tiden, 1981.

- 35) Jostein Nyhamar, *Nye utfordringer (1965-1990), Vol. 6 Arbeiderbevegelsens historie*, Arne Kokkvoll og Jacob Sverdrup (red.), vol. 4, Oslo, Tiden Norsk Forlag, 1990.
- 36) Edgar Benum, *Overflod og fremtidsfrykt 1970–1998*, vol. 12, Aschehoug Norges historie, Oslo: Aschehoug, 1998.
- 37) Gro Harlem Brundtland, *Dramatiske år. 1986-1996*. Oslo: Gyldendal, 1998.
- 38) NOU 1992: 26, *En nasjonal strategi for økt sysselsetting i 1990-årene. En utredning fra et utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon* 4. oktober 1991. Avgitt til Finansdepartementet 18. august 1992.
- 39) Økonomen Roar Eilertsen – leder i De Facto – mener at det var endringer i internasjonal økonomi og ikke fagbevegelsens tilbakeholdenhet i tariffoppgjørene – som bidro til veksten i sysselsettingen på slutten av 1990-tallet. Se <http://e24.no/makro-og-politikk/solidaritetsalternativet-en-oppskrift-paa-at-eierne-skal-faa-mer/3363049>. Lest 12.05 2016.
- 40) Se Trond Bergh, *Kollektiv fornuft. LOs historie 1969-2009*. Oslo: Pax, 2009.
- 41) DNA, «Utalelse Fra Arbeiderpartiets Landsstyre 20.-21.09 2001»
- 42) Arbeiderpartiet, «Arbeiderpartiets Program. Vedtatt på landsmøtet Arbeiderpartiet 21. April 2013»
- 43) W. B. Gallie, «Essentially Contested Concepts», *Meeting of the Aristotelian Society*, no. March 12 (1956).
- 44) Jf. uttalelse i *Klassekampen* 15.7 2015
- 45) Steinar Stjernø, op. cit. *Solidarity in Europe*, og «Solidarity Beyond Europe?», i Janusz Salomon (red.) *Solidarity Beyond Borders*, London, Bloomsbury, 2015, s. 1–20.

LIBERALISERINGEN AV NORGE – «DEN NORSKE MODELLEN» OG DENS FORUTSETNINGER

Klassekamp, kompromiss og nasjonalstat

I debatten på venstresida i Norge på det turbulente 1970-tallet stod motsetningen mellom klassekamp og classesamarbeid sentralt i enkelte kretser for å forklare maktforholdene i samtiden og sosialismens vilkår, og da særlig sosialdemokratiets utvikling. Denne oppstillingen var selvsagt for enkel, til dels dogmatisk villedende. I stedet ble begrepet *klassekompromiss* lagt til grunn.¹ Maktforholdene mellom ulike klasser og interessegrupper kan ta ulike former, med åpne konflikter («klassekamper») i snevrere forstand) som det ene ytterpunktet, eller som mer eller mindre stabile, institusjonalserte forhold, der de tar karakter av et omfattende kompromiss med langsiktig innvirkning på hvordan samfunnet utvikler seg og danner nye institusjonalserte relasjoner og stadige omorganiseringer i statsforvaltningen. Klassekamp og classesamarbeid er derfor ikke to absolutte, uforenlige motsetninger. Classesamarbeidet er noe som foregår *i* klassekampen, ikke utenfor den. I en slik sammenheng kan korporatismen – det institusjonalserte samarbeidet mellom fagbevegelse, stat og arbeidskjøperne med Det norske arbeiderparti (DNA) som politisk formidler – betraktes som klassekompromissets organiserte form. Det særegne ved klassekompromisset i Norge er ikke bare at det hadde en reell massebasis gjennom fagbevegelsen og den store tilslutningen til sosialdemokratiet ved valgene til Stortinget og til kommune-styrene. Dette var også tilfelle i land som Danmark og ikke minst Sverige med «folkhemmet». Det norske kompromisset favnet i tillegg om de sysselsatte i primærnæringene og la grunnlag for en egen politisk økonomi i disse. Også på arbeidsgiversiden hadde kompromisset bred oppslutning. Alt dette bidro lenge til å holde de liberalistiske tendensene i norsk politikk i sjakk.

Artikkelen «Klassekompromiss i krise – en periode tar slutt» fra *Vardøger 11* (1981) mente å kunne påvise at det klassekompromisset som DNA i tett samhandling med LO hadde ledet utviklingen av, var begynt å smuldre opp. Prosessen tok til under Odvar Nordlis regjering 1976-81, med en begynnende liberalisering av kreditt- og boligpolitikken og en skattepolitikk som gradvis økte inntektsforskjellene i et slikt omfang at tariffoppgjørene under parolen om en «solidarisk lønnspolitikk» ikke lenger maktet å kompensere for dette. - I samme hefte skrev Ådne Cappelen følgende konklusjon på artikkelen om «Inntektspolitikken i Norge i etterkrigstiden»:

For LO's vedkommende har inntektspolitikken, eller retter sagt den solidariske lønnspolitikken stått sentralt i begrunnelsen av sentralisering og statlig innblanding i inntektsoppgjørene. Til tross for tjue år med solidarisk lønnspolitikk må vi si at inntektsforskjellene bare i liten grad har blitt fjernet via tariff tilleggene. *Skattesystemet spiller en mye større rolle i denne forbindelse.* Imidlertid synes ikke DNA's skattepolitikk for tiden å være innrettet på å minske inntektsforskjellene før skatt ytterligere, snarere tvert om. *Merkelig nok synes det å bli overlatt til partene ved (lønns-)oppjøret og markedet selv å rette på skjevheter som statens politikk skaper.* Vi tenker da spesielt på det skatteforslaget som (av DNA-regjeringen) ble presentert i nasjonalbudsjettet for 1981. *Men dette faller naturlig sammen med den ny-liberale vendingen i økonomisk politikk vi har fått de siste årene hvor markedets «velsignelser» synes å ha blitt så store.* Unntaket er imidlertid arbeidsmarkedet hvor noen liberalisme ikke blir betraktet som «adekvat». ²

En liberalisering av arbeidsmarkedet var i 1980 altså ikke «adekvat» ifølge DNAs nasjonalbudsjett, ikke ennå. Ved stortingsvalget i 1977 hadde SV mistet 14 av sine 16 plasser fra valget i 1973. SV – «trusselen fra venstre» – var nøytralisert etter DNAs traume fra kampen om norsk medlemskap i EEC/EF. DNA hadde nå ryggen fri for en mer selvstendig politikk, men møtte snart presset fra en gryende høyrebølge det selv hadde åpnet for. Det sosialdemokratiske DNA nærmet seg vippepunktet mot en sosialliberal, etter hvert liberalistisk utvikling som modnet seg i løpet av 1980-årene (se Steinar Stjernøs og Arne Overreins artikler i dette heftet), og klargjorde det for en ny runde med søknad om medlemskap i det EF som var blitt EU i 1994.

Denne overgangen omkring 1980 skjedde i en periode da rekrutteringen til viktige tillitsverv i partiet lenge var blitt dreid bort fra læreprosessene og erfaringene fra arbeidet med fagorganisering. Kampene om posisjoner i forvaltningen lokalt og sentralt, forankringen i lønte stillinger i politikken og i de korporative relasjonene som følge av politikkenes profesjonalisering og økende korporatisme ble stadig viktigere som politisk formende erfaringer. Ikke minst styrket DNAs yrkespolitikere sine posisjoner jo mer partiet ble sugd opp av statsfunksjoner i Stortinget, i regjeringen, som ansatte i partiorganisasjonen og i de korporative kanalene. Industriarbeiderklassens innslag i partiorganisasjonen ble gradvis og tydelig *minkende* fra 1951 til 1971 – mens industriens andel av alle sysselsatte faktisk var *økende*. ³ Når innslaget av de erfaringer som springer ut av industriens mer kollektive arbeidsliv og konflikter reduseres, øker innslaget av erfaringer fra et mer karriereorientert og individualisert arbeidsliv. Så alt før det politiske omslaget i DNA var blitt manifest i den etterfølgende perioden under Gro Harlem Brundtlands regjeringer, var de personalmessige, sosiale betingelsene i partiorganisasjonen for den ny-liberale dreiningen godt forberedt. Det liberale hegemoniet hadde i 1980 ennå ikke vist seg som lysende, dominant fenomen på den

ideologiske himmelen internasjonalt. Det skjedde for alvor først under Margaret Thatchers regime i Storbritannia etter en «prøveperiode» i Chile under Augusto Pinochets militærdiktatur der Milton Friedmans og Chicago-skolens versjon av liberalisme kunne bli praktisk politikk som følge av at fagbevegelsen var knust. For både fascisme og liberalisme forutsetter i praktisk politikk at fagbevegelsen – som organisert klassekraft – blir fjernet eller i det minste svekket for at deres (ellers ulike) utopier skal virkeliggjøres. Kapitalismen trives godt under begge disse to formene for politikk.

All historisk erfaring til nå viser at bare den form for politisk makt som kan organiseres innfor nasjonalstater, har maktet å balansere ulike klasseinteresser i varige kompromisser og derigjennom samordne utviklingen av «maktbalansemodellen» i kombinasjon med et parlamentarisk demokrati. Utviklingen av EU-prosessen illustrerer problemet: Med avnasjonaliseringen av den økonomiske politikken, hele tiden med støtte av sosialdemokratiene i alle EU-land, innsnevres mulighetene for breie politiske mobiliseringer til forsvar for velferdsstaten og dens økonomiske grunnlag i disse landene. Avnasjonalisering har vært *de facto* avdemokratisering. Fra omkring 1970 har nasjonalstatene i de fleste høyt utviklede kapitalistiske land gradvis mistet denne evnen til å organisere «sine» velferdsstater på en tilstrekkelig demokratisk måte. (Se Sven Røgerbergs artikkel). Det har forårsaket en økende legitimeringskrise med sviktende tillit til normalpolitikken. Krisetendensene i kapitalismen på 1970-tallet viste seg dessuten å bli mye mer langvarige enn det de fleste regjeringene og akademiske fagøkonomer var i stand til å forstå – eller ønsket å forstå. Ingen ansvarlig regjering eller mainstream fagøkonomi ved universitetene våget for alvor å forfølge tanken om at krisen kunne ha sine årsaker dypere ned i systemet, ikke bare i konjunkturerne, i «feilslått politikk» eller i «eksterne sjokk» som oljekrisen i 1973-74 i kjølvannet av Yuom Kippur-krigen. Gullalderen var uansett definitivt forbi og sosialdemokratiske regjeringer kom i økende grad i villrede. Deres politiske og ideologiske usikkerhet forplantet seg samtidig i fagbevegelsen gjennom den tette forbindelsen ledelsen i denne hadde til det ledende sjiktet i de sosialdemokratiske (regjerings-)partiene. Dette ble på sin side i økende grad ble rekruttert fra grupper med utdanning fra universitetene økonomiske og statsvitenskapelige institutter. Det åpnet terrenget for en mer liberalistisk politikk, «akademisk og vitenskapelig» begrunnet. Endringene i styrkeforholdene i samfunnet generelt får konsekvenser for hva som får status som sannheter i vitenskapene *om* dette samfunnet.

«Den norske modellen» og dobbeltkompromisset

Det historiske opphavet for det norske klassekompromisset ble til under DNA-regjeringen ledet av Johan Nygaardsvold. Hans regjeringspolitikk skapte et *dobbeltkompromiss* fra 1935, et mellom «arbeid og kapital» og

samtidig et mellom «by og land». Denne *kombinasjonen* var, og er, unik i europeisk sammenheng. Det første kompromisset kom til uttrykk gjennom etablering av *hovedavtalen*. Det knesatte en alminnelig anerkjennelse av fagbevegelsens samfunnsmessig rolle – om enn motvillig i en del kretser.

De landsomfattende tariffavtalene om lønn og arbeidsvilkår fra begynnelsen på 1900-tallet var viktige forløpere til hovedavtalen. Det spesielle med denne type hovedavtale, etter hvert omfattende også offentlig sektor og supplert med særavtaler tilpasset ulike sektorer av arbeidsmarkedet, er at den instituerer et nytt nivå i det sivile samfunn og vever det tettere sammen, (jf. Gramsci). Det har hatt store samfunnsmessige konsekvenser og virkninger inn i det lovverket som Stortinget vedtar, særlig innenfor arbeids- og sosialrett. Hovedavtalen blir en egen «lov» utenfor lovverket i staten. Den har – med den sosialdemokratiske regjeringens velsignelse og tilskyndelse gjennom DNA som masseparti – mandat til å regulere spillereglene i klassekampen mellom arbeid og kapital på landsomfattende nivå, primært om lønnstariffene, seinere i samspill med arbeidsmiljøloven (1977) om teknologiske endringer (jf. avtalene om innføring av datateknologi) og informasjon, drøftings- og forhandlingsrett (medbestemmelse). Og når staten selv blir en arbeidsgiverpart i hovedavtalesystemet, binder den seg til spillereglene og «lover» i det sivile samfunn, som er kommet til «utenfor» parlamentets mandatområde som lovgivende makt. Disse spillereglene kan ikke endres ensidig av Stortinget eller regjeringen uten å utfordre «logikken» i hovedavtalen. Hovedavtalesystemet bidrar til å styrke fagorganisasjonens stilling innenfor den korporative trekanten mellom arbeid, kapital og stat. Det danner en buffer mot *parlamentarisk vilkårlighet*, en viss treghet mot virkningene av skiftende politiske konjunkturer og parlamentariske konstallasjoner. Da Thatchers regime hadde knust den britiske fagbevegelsen, var det fritt fram for parlamentet å vedta i lovs form spillereglene for når og hvordan streikevåpenet kan brukes «lovlig» i arbeidskonflikter og en rekke andre interne forhold i fagforeningene. Disse lovene er ført videre i det store og hele av New Labour. Denne type parlamentarisk liberalisme som overkjører fagorganiserings autonomi og streikeretten som en demokratisk rett, kan fra fagorganisasjonens ståsted oppleves som grove overgrep arbeiderdemokratiet. Fraværet av en landsomfattende balanserende makt mellom britisk arbeid og kapital har svekket britisk arbeiderklasse vesentlig. Denne svekkelsen har utvidet spillerommet for liberal forakt for arbeiderklassen, slik de liberale reaksjonene mot Brexit tyder på.

Det andre elementet i 1935-kompromisset bestod først i saneringen av ødeleggende gjeldsforhold i landbruket, *kriseforliket* med bøndene gjennom forhandlingene med Bondepartiet. Det sikret bedre lønnsomhet i jordbruket og skjerming av jordbruket med statens forpliktelse til kjøp av norsk korn og innføring av korntrygd. Under slagordet «by og land, hand i hand» bidro det til avdempning av tradisjonelle motsetninger mellom bønder og arbeidere.

Det demmet opp mot en norsk fascisme før verdenskrigen. En sosial og økonomisk effekt av dette elementet i kompromisset var, som Ottar Brox har pekt på seinst i boka *På vei mot et postindustrielt klassesamfunn?* (2016), at veksten i tallet på småbruk, en prosess som hadde røtter tilbake til 1870-tallet, ble økende også etter 1945 – dels ved hjelp av nye, statlige støtteordninger til bygdene – helt fram til 1959 ennå mens industrialiseringen av Norge gikk for fullt. Det gjorde store deler av arbeidsmarkedet til en symbiose av sjølsysselsetting i jordbruk og lønnsarbeid. Dette er et særnorsk fenomen og understreker den *sosiale karakteren* til denne *blokken*, dens politiske økonomi – med motstandskraft mot *den liberale utopi*. Den var fundamentet i sosialdemokratiets storhetstid og kom til syne ved folkeavstemningenes Nei til EF/EU i 1972 og 1994, i strid med det som i mellomtiden var blitt sosialdemokratiets offisielle, stadig mer fremmedgjorte politikk.

Dobbeltkompromisset er et nærmest eksemplarisk tilfelle av *gramsciansk* alliansepolitikk ennå mens denne var under utredning i Mussolinis fengsel. Den la grunnlag for en *progressiv* sosial blokk med sosialistiske tendenser. Kompromisset med sin før-krigsforankring ble i neste omgang en del av grunnlaget for et nytt, utvidet kompromiss i 1945 på bakgrunn av de nasjonale krigserfaringene. Det kom til uttrykk i Fellesprogrammet sommeren 1945 (som i realiteten var formulert av DNA) og som for en stund omfattet (tilsynelatende) alle klasser og partier i Norge som en ideologisk *flying start* for gjenreisningspolitikken. Selv om Fellesprogrammet og bevegelsen rundt det var avgrenset til sentrale kretser i det politiske miljøet i den nære tid etter den frigjøringen og bare ble en episode inntil den parlamentariske normale fraksjonspolitikken overtok igjen, hadde det likevel mer langsiktig ideologiske ettervirkninger rundt fenomenet *samfunns-solidaritet*, nå under gjenreisningens fane. Solidaritetstanken ble en viktig ideologisk forutsetning for dannelsen av en velferdsstat med universelle ytelser i lang tid framover.

Dobbeltkompromisset suppleres – Trekk ved kompromissets politiske økonomi

Den strategiske betydningen av den spesielle karakteren til det norske klassekompromisset som dobbeltkompromiss er stor. Selv om de fagorganisertes andel av arbeidsstokken samlet har vært høy i Norge sammenliknet med Europa ellers i lang tid, har den i perioden 1992 - 2015 vært lavere her enn i de andre nordiske land. Men forsvaret av det som først var «den *nordiske* modellen» med sin velferdsstat, har vært mer vellykket i Norge siden 1992 enn i noen av de øvrige nordiske landene, slik at denne nå er skrumpet inn til «den *norske* modellen». En av grunnene til det er primærnæringenes rolle i klassekompromisset som helhet. En annen grunn er selvsagt særtrekkene ved

den politiske økonomien i Norge etter framveksten av olje- og gasssektoren, som nedenfor bare skal antydes.

Kompromisset mellom arbeid og kapital ble (og blir fortsatt) institusjonalisert gjennom avtalesystemet med revisjon av hovedtariffavtalene hvert annet år (med streikerett) og justeringer i mellomliggende år (uten streikerett) som et hovedmønster. Kompromisset med bøndene ble (blir) institusjonalisert gjennom de årlige landbruksforhandlingene opp mot Stortingets vedtak av statsbudsjettet. Gjennom disse praksisene flettes de to kompromissene sammen i en helhet. Men nettopp institusjonaliseringen av forhandlingsprosessene gjør deltakerne i dem til «parter» i det som media framstilles som et felles «spill» – noe som svekker inntrykket av at det her ligger klasseinteresser under og slik bidrar til å anonymisere de drivkrefter i politikken som ligger innbakt i disse. Klassebegrepet – men ikke klassene – glir ut av politikken og offentligheten til fordel for «partene» i arbeidslivet og i jordbruksoppgjørene. Det svekker den politiske tenkningen.

Alt i 1938 ble det doble kompromisset fra 1935 utvidet ved at deler av fiskeribefolkningen fikk en reell innflytelse på prisdannelsen på torsk ved råfiskloven for torskefiske. Råfiskloven hadde sin historiske forgjenger i sildeloven fra 1929 som ga fiskerne en kontroll med prisdannelsen i sesongfiskeriene på sild. I 1951 ble suppleringen av kompromisset ytterligere forsterket da en ny, utvidet råfisklov ble vedtatt for å regulere førstehåndsomsetningen av *all* fisk, reker og småhval. Den sikret fiskerne god kontroll med prisene i *førsteleddet* gjennom deres egne salgslag, altså ved kooperasjon, i strid med «fri» prisdannelse fra første stund. Det bidro ikke bare til å jevne ut konsekvensene av sesongsvingningene i næringen og dermed til å stabilisere bosettingsmønsteret. Det innebar primært en viss konsolidering av maktforholdene i næringen.⁴ Fiskeribefolkningen fikk beholde en del av fiskerienes grunnrente. Denne renten er forankret i det «monopol» som kystbefolkningen hadde (og fortsatt ennå i noen grad har) i kraft av sin bosetting og nærhet til *kystallmenningens* ressurser og dermed til de rettigheter som er blitt institusjonalisert gjennom historisk sedvane. Renten bidrar i sin tur til å opprettholde denne bosettingen, som så blir en forutsetning for at disse resursrettighetene fortsatt kan forsvares mot fullstendig liberalisering og privatisering, og slik at de kystnære farvann kan overleve som en allmenning i en stadig mer privatisert samfunns kropp. Seinere er deltakerloven kommet til. Intensjonen i den er å sikre at rettighetene til allmenningen fortsatt blir liggende hos aktive fiskere. Men begrepet *aktiv fisker* er tøyelig. Det har skapt uklarhet og strid om fortolkningen og praktiseringen av loven. Uten politiske inngrep av denne type ville kystallmenningen og fisken i de nære havområder for lengst ha vært overlatt til et internasjonalt marked og den marine grunnrenten blitt gjenstand for spekulasjon på London-børsen. Fisk ville da ikke kunnet bli et sterkt forhandlingskort om medlemskap i EF 1972, om EØS-avtalen i 1992 eller i

EU-forhandlingen i 1994. Uten den norske måten å organisere fiskeriene på hadde Norge etter all sannsynlighet vært medlem av EU. Hva hadde vi da hatt igjen av «den norske modellen»? ⁵

Et særtrekk ved «den norske modellen» er altså den tyngde primærnæringene har i denne og som har vært avgjørende for motstanden mot den liberale utopi i Norge gjennom medlemskap i EU.⁶ Men fiskerienes plass i «den norske modellen» blir nå utfordret, særlig gjennom liberaliseringen med fri omsetning av fiskekvoter (innenfor rammen av de regulerte kvanta fisk som kan tas opp av havet). Men det fiskeripolitiske regimet hindrer fortsatt at herredømmet over disse kvotene havner på Aker Brygge i stedet for i Gamvik, Svolve eller Austevoll. Sjømatindustriutvalgets innstilling (NOU 2914:16), nedsatt av den dobbeltblå regjeringen, vil oppheve deltakerlovens begrensninger på at bare aktive fiskere kan få «erhvervstillatelse» til å drive fiske og dermed kunne eie fartøy. Det vil at fiskekvoter skal kunne omsettes i et «fritt» marked. Dette, og andre liberaliseringsforslag fra utvalget, som oppheving av leveringsplikten og at fiskernes kontroll med prisene i førstehåndsomsetningen erstattes med en «nøytral» instans, er i første omgang (våren 2016) avvist av et flertall i Stortinget. – Lakseoppdrett, som i dag utgjør mer enn halvparten av eksportverdien av all fisk fra Norge, har i løpet av de ca 40 årene den har eksistert, *de facto* privatisert stadig større deler av kyst- og fjordallmenningen i økende konflikt med tradisjonelle fiskerier. Næringen nyter retten til fri omsetning av oppdrettskonsesjoner som den først mottok gratis fra staten. Seinere har den fått konsesjonene tildelt til priser langt under markedspris for denne «varen». Miljøkonsekvensene av dette er store – og uten at samfunnet får tilbake noe av den grunnrenten som næringen håver inn og som gjør den til den mest profitable industri i Norge etter krakket i oljemarkedet. En vesentlig forutsetning for denne lønnsomheten skyldes grunnrenteeffekten av næringens «naturlige konkurransefortrinn» i norske fjorder og vikene med «riktig» temperatur i vannet. Denne fordelene betaler næringen ingen ting for i form av arealavgift. Til forskjell fra oljebransjen går grunnrenteeffekten i sin helhet rett i eiernes lommer. Ulikt oljenæringen bidrar denne eksportnæringen derfor lite til klassekompromissets politiske økonomi.⁷

Kompromissets nye politiske økonomi – en revidert plass i den internasjonale arbeidsdelingen

Den politiske økonomi som lå til grunn for det doble kompromisset i 1935 var bestemt av «det nye», industrielle Norges plassering i den internasjonale arbeidsdelingen ved overgangen til det 20. århundre. Venstre-statens konsesjonslover tidlig på 1900-tallet sikret staten en del av grunnrenten fra vannkraftbasert tungindustri og hjemfallsrett. Disse lovene utgjorde den politiske og rettslige ryggraden i industrialiseringen av Norge og dannet

seinere et mønster for den politikken som sikret at den nye olje-/gassøkonomi fra 1970-tallet kom under nasjonal kontroll. Selv om også «det nye» Norge etter 1970 fortsatt preges av å være en leverandør av råvarer og halvfabrikata til verdensmarkedet, sikret den historiske etterverkingen av Venstre-statens lovgivning – men nå under sosialdemokratisk ledelse – Norge en vesentlig bedre statsøkonomi enn andre land i Europas periferier med en svak industriell utvikling. Den nasjonale organiseringen av olje-/gassektoren gjorde det mulig på proteksjonistisk vis å reservere 75 prosent av alle arbeidsoppgavene ved prosjektering og bygging av oljeplattformer, spesialskip og boreteknologi for norsk verftsindustri. Det la sterke føringer for utviklingen av kunnskapsgrunnlaget for norsk offshoreindustri. I løpet av en 25-års periode hadde den nådd et verdensledende nivå. Først når kompetansenivået var etablert nasjonalt, var denne industrien blitt tilstrekkelig konkurransesterk til å åpne seg for «fri» konkurranse gjennom en EØS-avtale fra 1994. Proteksjonisme er en forutsetning for «vellykket» liberalisme seinere. Tenker vi oss en EØS-avtale skrudd tilbake i tid til 1973, ville det ha vært umulig å integrere olje-/gassektoren med øvrig norsk industri og næringsliv på samme nivå som i dag. Nasjonaløkonomisk ville Norge vært et annet land.

Kampen om fortolkningen av «den norske modellen»

Kjernen i «den norske modellen», slik den oppleves i det daglige av folk flest, består selvsagt av velferdsstaten med sine universelle ytelser. Den er et sosialistisk innslag i norsk kapitalisme. Fra fagbevegelsens ståsted består kjernen i modellen av den varige maktbalansen mellom stat, arbeidskjøperne og fagorganisasjonen med relativt fortsatt små inntektsforskjeller både når det gjelder lønninger og arbeidsfrie inntekter, sammenliknet med andre høykapitalistiske land. Men intet av dette er hugget i stein. Modellen må betraktes som en prosess over lang tid som nettopp derfor kan gi et overdrevet inntrykk av stabilitet og varig trygget.

«Den norske modellen» er likevel utenkelig som resultat av liberalistisk politikk, men må like fullt erkjennes som faktum også av liberalerne. Tenketanken Civita forsøker som en slags ideologisk kompensasjon å gi inntrykk av at mange av velferdsreformene i kjølvannet av klassekompromisset har vært hevet over partipolitikken.⁸ Stjerneeksemplet er vedtak av lov om folketrygden i 1966 som *obligatorisk* trygdesystem, i strid med liberalistisk, «frivillig», markedsbasert forsikring, lagt fram for Stortinget av den første, varige borgerlige regjeringen etter 1945. Men arbeidet med denne i sin kjerne *sosialistiske* reformen ble satt i gang av den forutgående DNA-regjeringen.

At det var en borgerlig regjering, der Høyre var med, som i 1967 fikk æren av å legge saken fram for Stortinget og få det enstemmig vedtatt, er en god illustrasjon på Gramscis hegemonibegrep: Når politiske motstandere av

et klasseparti (eller blokk) ikke bare har godtatt dette partiets (blokkens) politikk, men også *de ideologiske premissene for den*. Det var ikke bare slik at det ville ha vært taktisk uklokt for Høyre å gå i mot Folketrygden i 1966. Det var *utenkelig* for de *ansvarlige* høyrepolitikkerne selv. Sosialismen i folketrygden konverteres til felleseie hevet over klassene, slik at liberalerne i Civita kan leve videre *i god tro* om at folketrygden like mye var et produkt av liberal, borgerlig ideologi som av sosialdemokratiets sosialisme.

Den historiske glemsel og arbeidets velferd

Institusjonaliseringen av klassekompromisset med innføringen av folketrygden med sine «universelle ordninger» som høydepunktet, innebærer som antydnet, at de opprinnelige klassebegrepene og de maktforhold som ligger innebygget i kompromisset, blir kollektivt «glemt» og dermed ideologisk fortrent. De *universelle* ordningenes *klassemessige, spesifikke* bakgrunn viskes ut. Vedlikeholdet av klassekompromisset skjer likevel ved en minste vekselvirkning mellom parlamentarisk politikk og de «opprinnelige» klassekamper – tariffoppgjørene, kampene for kortere normalarbeidsdag, klassemobiliseringer opp mot Storting og regjering for sosiale krav, mot sosial dumping og lignende. Konfliktene i landbruksoppgjørene og partenes kamp i offentligheten om sympati for sine krav, eller fiskeribefolkningens forsvar for kystallmenningen, trekker i samme retning.

Et eksempel som illustrerer denne institusjonaliserte balansegangen, er LOs forsvar i 2006 av arbeidsskjøpernes (NHO-medlemmers) skattefordeler ved videreføringen av ordningen med avtalefestet pensjon (AFP) i privat sektor. Dette var i strid med Stoltenberg-regjeringens budsjettforslag for 2007 som ville fjerne denne fordelene. Grunnen til at LO forsvarte arbeidsskjøperne, var at en fjerning av skattefordelen ville svekke AFP *generelt*. Ordningen var jo i seg selv et kompromiss mellom NHO og LO. Et avvik fra denne forutsetningen ville være et avtalebrudd i triangelet mellom arbeid, kapital og stat og dermed svekke kjernen i «den norske modellen». Regjeringens forslag var også et anslag mot den *forhandlingskultur* som etter 1935 sier at «en avtale er en avtale inntil en ny avtale blir inngått», noe som har vært en «moralisk» forutsetning for fornyelse av hovedavtalesystemet og klassekompromisset gjennom 70 år.

Forut for striden omkring finansieringen av AFP i forslaget til statsbudsjett 2007 hadde LOs leder, Gerd-Liv Valla frontet LOs kritikk av den rødgrønne regjeringen på en del områder. Ved regjeringens første budsjettforslag høsten 2005 gikk LO hardt ut mot regjeringens skatteprofil. Deretter tvang LO regjeringen til retrett i utnevningen av bergenskapitalisten Johan Fredrik Odffjell som ny styreleder i Statoil våren 2006. Det hele ble toppet med bråket omkring sykelønn sommeren og høsten 2006, da LO allierte seg med NHO og presset regjeringen vekk fra forslaget om at

arbeidsgiverne skal betale mer av sykefraværet, og staten mindre. LOs opposisjon mot DNA etter Jens Stoltenbergs første, mer liberalistiske regjering i 2000-2001 var en avgjørende forutsetning for dannelsen av den rødgrønne regjeringen slik at deler av Nei-alliansen fra EU-striden i 1994, der LO var med, kom til regjeringsmakt sammen med Ja-sidens største parti. I europeisk sammenheng var denne venstredreiningen av norsk fagbevegelse unik. Men allerede etter halvannet år med rødgrønn regjering var det blitt påtrengende for de liberale krefter i DNA å sette dette «nye» LO, ut av spill. Den *politiske* dynamikken i personalkonflikten i LO-sekretariatet mellom Valla og den kvinnelige, nyfeministiske lederen av LOs internasjonale avdeling, Ingunn Yssen, må for ettertidens mer distanserte blikk forstås på denne bakgrunnen. At Vallas avgang banet vei for en sterkere LOjalitet overfor DNA, kan ingen benekte.

Episoden ble en påminning ikke bare om medias og DNA-liberalernes makt i et «tett sammenvevd sivilsamfunn» (Gramsci), men også om at ethvert lite skritt til venstre i norsk politikk – eller effektivt forsvar av velferdsstatens sosialisme – ikke er mulig uten forankring i den fagforeningsmakt som den moderne, breie og sammensatte lønnsarbeiderklasse i Norge utøver. Linjekampene i LO har nasjonale konsekvenser. Problemet er at når prosessopphavet til de progressive reformene blir «glemte» og ideologisk fortrent, framstår de etter hvert som gitte selvfølgeligheter som kan utlegges som resultat av en liberal fornuft. Det samme gjelder kvinnekampens framganger. Som Bodil Chr. Erichsen viser i sin artikkel er dagens historieløse feministere i stor grad blitt ny-liberalismens ideologisk allierte. Den ny-feministiske kritikken av Valla var blind for at LOs standpunkt i de bakenforliggende konfliktsakene hadde en sosial profil som kom *særlig* kvinner i *slitsomme* yrker med ingen eller bare små «karrieremuligheter» til gode.

Liberalisme som gevinst av kollektiv glemsel

Den liberale fornuft er altså fundert i en kollektiv forglemning av samfunnets motsetninger. Korporatismen kan betraktes som en institusjonalisering av denne forglemningsprosessen. Også den måten som det faglig-politiske samarbeidet mellom LO og AP har vært praktisert på «ovenfra-og-ned», har virket med. Dette samarbeidet har derfor vært tvetydig så lenge det ga resultater. Men over tid fungerte det demobiliserende.

Den kollektive fortregning av demokratiets og velferdsstatens grunnlag i klassekampene, har selvsagt også å gjøre med generasjonsskiftene innenfor en stadig voksende og mer differensiert lønnsarbeiderklasse der *industri*-arbeiderklassen absolutte størrelse og relative andel har vært sterkt minkende i Norge etter 1975. De vertikale erfaringsoverføringene fra den ene generasjonen til den neste skjer indirekte og svekkes med tiden. Ved stadige nye differensieringer i bl.a. et typisk «kvinnelig» og et «maskulint» arbeids-

marked, mellom offentlig og privat sektor og innover i disse og i ulike bransjer blir erfaringene i samtiden oppsplittet, de horisontale formidlingene tilfeldige og hindrer dem i å bli felleseie for lønnsarbeiderklassen som helhet. Slike blokkeringer har hemmet kvinners kamp for «lik lønn for likt arbeid» med menn for lønnsutjevning gjennom tariffoppgjørene.

Den kollektive glemsel blottstiller seg for det liberale hegemoniet som fyller opp det tomrommet som glemselen konstituerer. Hegemoni er internalisering av motpartens ideologiske mønster som så avgjør hvilke argumenter som er «fornuftige», hvilke som er «sanne» og gjelder i den aktuelle situasjon, hvilke som er «falske» og derfor ikke gjelder, er *ugyldige*, i situasjonen. Vi har alt nevnt eksemplet med folketrygden. Et annet med omvendt fortegn kan hentes fra det norske sosialdemokratiets nære historie:

Vi har sett at omkring 1980 avviste DNA å liberalisere arbeidsmarkedet. Liberalisering var ikke da «adekvat» ifølge regjeringens nasjonalbudsjett. Men i år 2000 fikk Jens Stoltenbergs første regjering gjennomslag for at statens monopol på alminnelig arbeidsformidling skulle oppheves for å erstattes av private bemannings-/vikarbyråer, dels med LOs støtte, særlig fra Handel og Kontor og i samsvar med EØS-avtalen. Da DNA som regjeringsparti i 2011 måtte justere implementeringen av EUs nye vikarbyrådirektiv restriktivt i forhold til arbeidstakernes rettigheter etter Arbeidsmiljøloven, skjedd dette etter press fra LO. LO var da blitt konfrontert med konsekvensene av et «nytt», liberalisert arbeidsmarked basert på privat, kommersiell arbeidsformidling med tiltakende sosial dumping og lønnspress, men våget ikke å bryte med DNAs liberalisme slik denne er forankret i EØS-avtalen. Den form for liberalisme i arbeidsmarkedet som i 1980 ikke ble ansett som «adekvat» av sosialdemokratiet, hadde i 2011 alt vært «adekvat» DNA-politikk i elleve år! Med den svekkelse av fagorganiseringen som følger systemet med bemanningsbyråer i ly av EØS, kan «den norske modellen» smuldre opp nedenfra via liberale initiativ ovenfra.

Det nye presset mot fagbevegelsen⁹

Vi står i 2016 overfor en arbeidskjøperside som er langt mer pågående i sine anslag mot fagbevegelsen og velferdsstaten enn da LO forsvarte NHO mot den rødgrønne regjeringens budsjettforslag i 2006-07. NHO og Virke er nå i mot at tariffavtaler allmenngjøres, det vil si at de blir bestemmende for lønnsnivået også for lønnsinntakere uten tariffavtaler og dermed beskytter dem mot lønnsnedslag og sosial dumping. De vil nå heller ha en lovbestemt minstelønn der Stortinget erstatter forhandlingene og dermed skyver fagbevegelsen ut på sidelinja av lønnsdannelsen. I dagens ordning er de landsomfattende lønnsstariffene i seg selv «minstelønnstariffer». Det har alltid vært tillatt gjennom lokale forhandlinger å avtale høyere lønn som *et tillegg* til det som allerede er avtalt i bindende tariffen sentralt. Det var retten til

lokale forhandlinger på den enkelte arbeidsplass *i tillegg til* hovedtariff-forhandlingene som streiken i hotell- og restaurantbransjen våren 2016 dreide seg om.

Parlamentariske fanatikere i for eksempel Venstre oppfatter Stortingets mulige inn gripen som en demokratisering fordi den svekker fagforeningsmakten. Fra de fagorganisertes ståsted fortøner det seg tvert om som avdemokratisering av lønnsdannelsen. I enkelte bransjer vil arbeidsskjøper-siden ha en ordning der de kollektive, landsomfattende tariffene helt kan fravikes og erstattes av lokale avtaler – altså et forhandlingssystem der fagforeningene vil stå vesentlig svakere. I streikesituasjoner går NHO og Virke ikke av veien for å organisere streikebryteri, slik som tilfellet var med streiken innenfor hotell- og restaurant våren 2016. I transportsektoren motarbeider NHO den bryggesjauertariffen de selv har undertegnet – noe som har utløst en av de aller lengste (lovlig!) arbeidskonflikter i norsk arbeidsliv i moderne tid. Den begynte 1. november 2013 og er medio 2016 ennå ikke avsluttet. NHO støtter aktivt regjeringens angrep på arbeidsmiljø-loven ved å utvide bruken av midlertidige ansettelser.

Liberal dominans: «en nasjonal trussel» med «arbeidslivskriminalitet»

Nei-flertallet i de to folkeavstemningene om EU-medlemskap stadfestet de grunnleggende koalisjonsforhold mellom «by og land», arbeiderklasse, sysselsatte i primærnæringene og «de byradikale» som har bidradd til å utvikle og forsvare «den norske modellen». Men det solide flertallet i Stortinget for EU-medlemskap gjorde det mulig for den politiske eliten å holde den kontinuerlige EU-prosessen utenfor valgkampene til nasjonal-forsamlingen. I dette spørsmålet har parlamentarismen hatt en avdemokratiserende funksjon.

DNA sverger i likhet med den borgerlige regjeringen til EØS-avtalen som regulerer forholdet til europeisk kapitalisme. En eventuell tilslutning til TISA og TTIP,¹⁰ (det siste vil EØS-tilknytningen nærmest automatisk dra med seg for Norge), vil forsterke denne trenden. Tilpasningen av det norske samfunnet til EUs grunnlovsfestete ny-liberalisme har gjort de EU-vennlige partiene i Norge politisk og ideologisk kynisk immune overfor den EU-genererte krisa i Hellas, Portugal og Spania og støtter opp om EUs destruktive utpressings-politikk overfor disse landene.

Men det viktigste, strategiske enkelttiltaket for å bryte ned «kostnads-nivået» (= lønnsnivået) i det innenlandske arbeidsmarkedet og slik styrke kapitalsiden, har vært frisleppet av bemanningsbyråer ved å oppheve det statlige monopolet på alminnelig arbeidsformidling og tillate utleie av arbeidskraft i år 2000 under Stoltenbergs første regjering. Seinere er stortingsvedtakene om å implementere EUs tjenstedirektiv (2009) og

vikarbyrådirektiv (2012) kommet til under Stoltenbergs andre, rødgrønne regjering. Den blåblå regjeringen gikk i 2013 til duk og dekket bord.

Disse tilpasningene har til sammen åpnet døren på vidt gap for nye mekanismer i den norske delen av det europeiske arbeidsmarkedet. I tiårsperioden 2002 - 2012 hadde innslaget av arbeidsinnvandrere fra de nye EU-landene i øst økt fra ca 7 200 til 89 500,¹¹ en stor del av disse formidlet via bemanningsbyråer. Byråenes kjøp og videresalg av arbeidskraft går lett utenom alle tariffavtaler og gjør fagorganiseringen av lønnsarbeiderne svært vanskelig, om ikke umulig. Det dreier seg om en liberal form for menneskehandel: Kjøpe arbeidskraft billigst mulig i masseomfang og selge den videre, gjerne gruppevis. Denne *engroshandelen* med arbeidskraft bryter ned arbeiderens status som en *person* med en viss selvstendighet i markedet, uten at *det* sjenerer Civita-ideologenes bekymring for individets selvbestemmelsesrett. Bemanningsbyråer produserer ingen nye verdier. De driver ingen opplæring eller kvalifisering av den arbeidskraften de selger videre, men snylter på de kvalifikasjoner som arbeideren som person og samfunnsmedlem allerede er bærer av, i stor grad bekostet av velferdsstatens offentlige utdanningssystem. Ordningen genererer stadig mer uregulerte arbeidsforhold med kraftig framvekst av organisert arbeidsmarkeds-kriminalitet med omgørelser av lovverket med skatteunndragelser, svart arbeid, sosial dumping m.m.. Økokrim omtaler situasjonen som en «*nasjonal trussel*».¹² Riksrevisjonen følger opp og peker på at utvidelsen av EU og Schengensamarbeidet «har ført til stadig *grovere arbeidslivskriminalitet*. Sosial dumping er én av hovedutfordringene i arbeidslivet ... der kriminelle aktører også kan utkonkurrere lovlig drevne virksomheter».¹³ Liberalisme og mafia er i denne sammenhengen to sider av samme sak. – Konsekvensene av disse reformene skaper et «nytt» arbeidsmarked med følgende lagdeling:

- Fagorganiserte med tariffavtale og «ordnede forhold».
- De som jobber på minstelønn.
- De som jobber under minstelønn.
- Mer svart arbeid og mer organisert arbeidsmarkeds-kriminalitet.
- Mer bruk av enkeltmannsforetak.

Denne lagdelingen innebærer at innslaget av innvandret arbeidskraft er størst og øker mest i de tre lagene i midten. Den første kategoriens andel av markedet er minkende. 77 prosent av de tilsatte i bedrifter som er medlemmer av arbeidsgiverorganisasjoner, var i 2015 omfattet av en tariffavtale mot 83 prosent i 2003 – altså en klar tilbakegang i den perioden det nye arbeidsmarkedet har fungert. I dag er organisasjonsgraden i Norge 52,1 prosent mot 58,1 prosent i 1992.¹⁴ 25 prosent av lønnsstakerne er med andre ord «gratispassasjerer» på fagbevegelsens tariffarbeid i dag.

Til tross for dette har fagbevegelsen greid å forsvare sine lønnsstariffer relativt bra, slik hovedtariffoppgjøret i LO-NHO-området våren 2016 viste med en del bruk av streikevåpenet. Det er også her de organisatoriske og

ideologiske forutsetningene for bruk av streikeretten er de beste. Men fagbevegelsen måtte samtidig gi etter for NHOs krav om at den daglige *tidsrammen* som normalarbeidsdagen på 7,5 timer skal ligge innenfor, utvides med to timer, kombinert med en bestemmelse om at «partene lokalt (kan) avtale fleksibel arbeidstid for alle ansatte eller for grupper av ansatte i bedriften».¹⁵ Når den daglige tidsrammen som normalarbeidsdagen på 7,5 timer normalt skal foregå innenfor, utvides, svekkes først grunnlaget for kompensasjon for ubekvem arbeidstid. På sikt svekker det praktisering av normalarbeidsdagen som følge av svakere fagorganisering i de enkelte bedriftene og dermed av lokal forhandlingskraft i det daglige.

De fire laveste nivåene i arbeidsmarkedet utvides både absolutt og som andel av markedet samlet. Særlig er byggeindustrien og hotell, restaurant og reiseliv utsatt. Et illustrerende eksempel er situasjonen i byggebransjen i Oslo-området våren 2016. Ansatte fagarbeidere hos de 6 største entreprenørene er halvert på 8 år og har seks ganger så mange innleide som egne, fast ansatte, de fleste innvandret. Under 10 prosent av de innvandrete arbeiderne i bransjen er fagorganisert. Arbeidstidsbestemmelser brytes lett ved uttrakt bruk av skiftarbeid og arbeid på lørdager og helgedager uten kompensasjon. Bransjen preges også i større grad av enkeltmannsforetak. Disse er attraktive for oppdragsgiverne fordi disse slipper å betale arbeidsgiveravgift for bruk av arbeidskraft organisert på denne måten. En variant er enkeltmannsforetak som likevel ansetter og lønner arbeidere «svart», særlig innen bygningsdrift, renhold m.v.. Ellers består denne delen av arbeidsmarkedet av såkalte frie yrker, forfattere, musikere, konsulenter, enkelte høyt etterspurte fagarbeidergrupper som heller vil drive for seg selv.

Med den rødgrønne regjeringen fikk Norge i 2005 den mest radikale regjering i Europa siden 1980. Likevel slo resultatet av de nevnte endringene i forholdet mellom arbeid og kapital for alvor inn nettopp med denne radikale regjeringens medvirkning. En bedre illustrasjon av liberalismens hegemoni i Norge er vanskelig å forestille seg.

Liberalisme i et lite land i en stor verden

Den reelt eksisterende kapitalismen – verdensøkonomien – er differensiert i en rekke nasjonaløkonomier og i ujevnheter som setter dem i ulike konkurranse- og motsetningsforhold økonomisk, institusjonelt, politisk, diplomatisk og ideologisk. Selv om finanskrisa i 2008 i liten grad berørte Norge sammenliknet med alle andre europeiske land, fikk den en indirekte betydning for «den norske modellen» gjennom krisas dramatiske virkninger i det felleseuropeiske arbeidsmarkedet. Arbeidsinnvandringen til Norge økte i hele perioden etter 2004, men særlig etter 2008. I fjerde kvartal i 2002 var tallet samlet 140 000, altså en økning på ca 100 prosent på 13 år. I fjerde kvartal 2015 registrerte Statistisk sentralbyrå 380 000 utenlandske arbeidere i

Norge, hvorav 114 000 fra Øst-Europa og 75 000 på korttidskontrakter under 6 måneder. I tillegg kommer økningen i de uregistrerte, «svarte» arbeidsforholdene i perioden, jf. den «nasjonale trusselen» i Økokrims diagnose.

Virkningene av dette i arbeidsmarkedet ble motvirket av den særnorske konjunkturen med grunnlag i olje- og gassektoren med høye energipriser og fortsatt relativt stramt arbeidsmarked helt fram til oljeprisfallet i 2014/15. I løpet perioden januar 2015 til medio 2016 økte den registrerte arbeidsledigheten fra 2,5 til 5 prosent (SSB), altså en fordobling. I perioden for DNAs «gullalder» 1952 – 1979 var det bare i to år at arbeidsledigheten oversteg 2 prosent, 1958 og 1959 med henholdsvis 2,2 og 2,1 prosent.¹⁶ En ledighet på 5 prosent ville i den perioden ha utløst et politisk ramaskrik. I dag vekker 5 prosent rett nok bekymring, men ingen storm fra det offisielle sosialdemokratiets side, og i 2014 var 2,5 prosent ledighet helt akseptabelt. Strategene i DNA vet at hvis de kommer til regjeringsmakt i 2017, har de få virkemidler for å halvere ledigheten ned til «akseptable» 2,5 prosent. Det legger en naturlig demper på indignasjonen over dette fenomenet.

Norges evne til å «kompensere» for finanskrisa før oljeprisfallet var, og er, betinget av «den norske utakt», det vil si av landets spesielle plassering i den internasjonale arbeidsdelingen. Den har hatt til resultat både langvarig overskudd i handelsbalansen med utlandet og i statsfinansene. Gjennom oljefondet (Statens pensjonsfond utland, SPU) er den norske stat blitt en kreditor med et enormt netto tilgodehavende overfor utlandet. Ved utgangen av 2015 var markedsverdien av fondet 7.471 milliarder kroner.

Det er denne *rentenistfunksjon* som sikrer «den norske modellen» en økonomisk garanti i bunn ved bruk av handlingsregelen. Den tillater staten å bruke inntil 4 prosent hvert år av fondskapitalen i SPU til å dekke underskuddet i statsbudsjettet. Siden det bare er den forventede realavkastningen av fondet som kan brukes på denne måten, vil fondskapitalen «under ellers like vilkår» ikke tappes over tid. Men det innebærer at fondets portefølje ikke utsettes for store «sjokk».

Den renten vi her snakker om, er den grunnrenten som springer ut av *prisdannelsen* på olje og gass i verdensmarkedet overfor land som må importere disse varene for sin egen energiproduksjon og som råstoff for sine industrier. Grunnrenten er altså *ikke* et resultat av selve verdiskapingen i olje- og gassproduksjonen, men av et *statlig eiendomsforhold* til olje- og gasskildene, altså av statens markedsrett som eier av sokkelens olje- og gassreservoar. Det betyr at handlingsregelen som garanti for finansiering av velferdsstaten i «den norske modellen» finansieres av forbrukere i de olje- og gass-importerende land.

Ringvirkningene av den norske olje-/gass-sektoren for leverandør- og tjenesteindustriene langs kysten sikret fram til det plutselige oljeprisfallet (nok et «sjokk» for økonomene) en høy sysselsetting og høy tilførsel av kapital til oljefondet – slik at det også ble rom for skattelettelser særlig for de

rikeste gruppene. Det økte de interne inntekts- og formuesforskjellene – for øvrig helt i samsvar med liberalismens ABC om en «dynamisk skattepolitikk». Den norske økonomien kunne på en og samme tid lenge garantere både reallønnsøkninger for folk flest og skattelettelser for de rikeste, med andre ord sikre at de sosiale forskjellene øker på en «tolerabel» måte.

Situasjonen har skapt en *liberalistisk dobbelteffekt*: Liberaliseringen av kredittmarkedet i kombinasjon med økende reallønnsnivå og nye skattelettelser fra midten av 1990-tallet har gjort «oss alle» til «liberale låntakere» som lovpriser det utvidete privatøkonomiske handlingsrommet – noe som gir sterke utslag i boligmarkedet, der meklerbransjen med sin «verdiskapende eiendomsmekling» pusher boligprisene og gjør boligmarkedet mer usosialt for hver dag som går.¹⁷ Og jo lavere rentenivået blir, desto mer avhengig blir dette *kollektivet av konsumenter og boligeiere* av en privatøkonomi på liberalismens premisser for å kunne føre videre de konsum- og livsformer det (vi) har vent seg (oss) til, fanget av *den liberale utopi som livsstil*. Einar Førdes berømte slagord på DNAs landsmøte i 1987 om at «*vi er alle sosialdemokratar*» da partiets frihetsdebatt endelig løftet det ut av den gammeldagse, sosialdemokratiske tradisjonen, burde den høyttenkende Jonas Gahr Støre i dag kunne bytte ut med at «*vi er alle liberalere*», noe hans fagligpolitiske spesialrådgiver, Jonas Bals, trolig vil fraråde ham å gjøre.¹⁸

NOTER

- 1) *Vardøger 11* (1981). *Sosialdemokrati ved veis ende? Arbeiderbevegelse, stat og økonomi etter 1945*.
- 2) Samme s. 208. Kursiv og parenteser lagt inn her.
- 3) Datagrunnlag for dette var hentet fra den første *Maktutredningen*, nedsatt av Bratteli-regjeringen 1973-77. Også data i Knut Heidars artikkel «Partielite og politikk», *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1974 stod sentralt.
- 4) Disse momentene i utviklingen av «den norske modellen» er særlig framhevet gjennom forskningen til Ottar Brox og politisk forsvart av ham i konfrontasjon med sosialdemokratiets teknokratisk motiverte strukturrasjonaliseringspolitikk som i dag har slått over i et økende liberalistisk press mot fiskeriene. Se også Bjorn Hersoug, *Norwegian Fisheries from Open Access to Private Property*, Eburon Publishers, Delft 2005.
- 5) Både i 1972 og 1994 var det den frie tilgangen til norsk fiskerisone som var viktig for EF/EU. Da var det lettere for EF/EU å godta det særnorske regimet for landbrukspolitikk, ettersom det norske markedet for landbruksvarer i den store sammenhengen er uinteressant for EU. «Norsk» fisk derimot har en helt annen betydning i det globale proteinmarkedet.
- 6) Se Andres Todal Jenssen og Henry Valen (red.), *Brussel midt i mot. Folkeavstemningen om EU*. Gyldendal, Oslo 1995, s 207, der allianseforholdene i de to EU-stridene oppsummeres slik: «EU-saken representerer snarere en kontinuerlig linje enn et brudd i norsk politisk historie. Den heterogene alliansen på nei-siden av bønder, fiskere, motkulturer og byradikale går tilbake til striden om parlamentarisme, allmenn stemmerett og unionsoppløsningen med Sverige. Til tross

for endringene i næringsstruktur og bosettingsmønster ble dette mønsteret ikke svekket mellom 1972 og 1994. Nei-sidens argumenter avspeiler denne historiske bakgrunnen.»

- 7) Skattene fra næringen som helhet er for 2016 anslått til 5,8 mrd. kroner, eller 0,47 prosent av statens samlede inntekter på 1 242 mrd. kroner i forhold til 2015-nivået. Næringen utgjør ca én prosent av BNP, men yter knapt en halv prosent av statens skatteinntekter. Se <http://ilaks.no/?s=5%2C8+milliarder> (lest 28.08.2016).
- 8) Se kronikken *Om borgerlige partier og velferd*, 16.05. 2011 og flere andre innlegg i samme serie på Civita's hjemmeside, avsnittet om HISTORIEN.
- 9) Disse momentene er i hovedsak hentet fra Roy Pedersens innledning på Vardøger-seminaret på Sørmarka 6.-7. mai 2016. Innledningen hadde tittelen *Østinnvandringa og håndtering av tariffavtalene*. Pedersen er leder av LO i Oslo. En særlig takk også til forbundssekretær i Fellesforbundet, Rose Maiken Flatmo, for innsiktsfulle bidrag til diskusjonene i *Vardøgers* seminarer på Sørmarka 2015 og 2016 om disse forholdene i arbeidslivet. Det årlige Sørmarka-seminaret støttes økonomisk av Fagforbundet
- 10) TISA og TTIP er to avtaler som vil føre til en ny omdreining i liberalismens spiral i hele det atlantiske området. TISA (Trade in Services Agreement) er en frihandelsavtale for tjenester under Verdens handelsorganisasjon (WTO). Den tar sikte på å sikre rettighetene til multinasjonale selskapers produksjon og fri handel med tjenester, fremme privatisering av offentlige tjenester på alle felt og hindre regulering av finanssektoren m.m.. Forhandlingene om TISA er i utgangspunktet hemmelige (= liberalisme som konspirasjon mot samfunnet), men lekkasjer forekommer. TTIP (Transatlantic Trade and Investment Partnership) er en hemmelig-forhandlet avtale mellom EU og USA for å harmonisere regelverkene i EU og USA med sikte på å gi store multinasjonale selskaper mer kontroll over politikken innenfor arbeid, mat og miljø. Også her er det lekkasjer, ikke de liberale regjeringene, som har informert offentligheten om den liberale stats-konspirasjonen mot samfunnet.
- 11) Artikkel i Samfunnspeilet 5/ 2012, utgitt av Statistisk sentralbyrå.
- 12) Se www.okokrim.no der Økokrims bestrebelser på å bekjempe arbeidslivskriminalitet på tverrfaglig grunnlag annonseres (14.06.2016).
- 13) I dokument 3:15 (2015-2016). Rapporten peker på alvorlige svakheter ved Arbeidstilsynets evne til å følge opp disse problemene. Arbeids- og sosialminister Anniken Hauglies tilsvarende av 20.05.2016, vedlagt rapporten sier seg uenig med Riksrevisjonen i dette.
- 14) Organisasjonsgraden i OECD-området samlet i 2016 er bare 17,1 prosent og det gir en klar indikasjon på hva fagorganisering betyr i forsvaret av velferdsstat og lønnsnivå.
- 15) www.norskindustri.no/siteassets/dokumenter/tariffavtaler_overenskomster/industrioverenskomsten-2016-2018.pdf
- 16) Ådne Cappelens artikkel i *Vardøger 11* (1981), sitert ovenfor, s. 206 f..
- 17) «Verdiskapende eiendomsmekling» er slagordet til *Proaktiv eiendomsmekling* i Bergen, et av de største i byen.
- 18) Se Jonas Gahr Støre, *I bevegelse. Veivalg for det 21. århundre*, i samarbeid med Jonas Bals, Cappelen Damm, Oslo 2015.

MARKEDSLIBERALISMEN, ARBEIDERPARTIET OG DE FAGORGANISERTE

En fortelling om hvordan markedsliberalistene i LO og Arbeiderpartiet har sviktet de fagorganiserte

Oppgaven

Alle som liker å plassere seg på den politiske venstresiden, må ta inn over seg at vi lever under EUs markedsliberalisme, trass i at norsk deltakelse i Den Europeiske Unionen er avvist i to folkeavstemninger og et stort flertall av de spurte i meningsmålinger. Det er en direkte følge av EØS-avtalen og en rekke andre avtaler vårt land har med EU. Våre folkevalgte organer får stadig mindre innflytelse på den politiske utviklingen. Vi blir fortalt at det ikke er noe alternativ til markedsliberalismen og at vi må forholde oss til globaliseringen og EU.

Men vi må aldri akseptere myten om at det ikke er noe politisk alternativ til markedsliberalismen. Venstresiden må utarbeide en solid analyse av dagens tilstand og en slagkraftig strategi. Den viktigste politiske utfordringen er å frigjøre seg fra EUs politikk, i vårt tilfelle EØS-avtalen.

Arbeiderbevegelsens offensiv etter folkeavstemningen i 1972

I 1972 gikk ledelsen i Arbeiderpartiet (DNA) og Landsorganisasjonen på en kraftig smell da de tapte folkeavstemninga om norsk medlemskap i EEC. For lederskapet i LO og DNA lå det mye prestisje i å få Norge med i det gode selskap i Brussel. Statsminister Trygve Bratteli stilte ultimatum til folket og tok følgene av nederlaget. DNA-regjeringen gikk av og overlot roret til de borgerlige. Den forhandlet fram en handelsavtale mellom EEC (EF) og Norge. Den fungerte greit i tjue år, fram til EØS-avtalen i 1994.

I arbeiderbevegelsen var det tid for ettertanke og ta nye grep for å gjenreise tilliten, ikke minst til de fagorganiserte. Nederlaget hadde presset eliten i bevegelsen til å sette en ny dagsorden. LO og DNA dro i gang en omfattende debatt om «Demokrati i hverdagen». Det førte til direkte valg av fylkesting, bydelsutvalg, bedriftsdemokrati og søkelys på folkestyre i alle sider av det norske samfunnet. Dette var reformer som vanskelig kunne blitt gjennomført dersom Norge hadde blitt medlem av EEC i 1972

Arbeidsmiljø kom fram som et nytt begrep som fikk stor betydning, ikke minst etter en artikkelserie av Oddvar Stølen i bildebladet Aktuelt. LO satt i gang en omfattende utredning og debatt om en ny Lov om arbeidervern og arbeidsmiljø. Et utvalg satt sammen av LO og Arbeiderpartiet under ledelse av Odvar Nordli og med en rekke solide faglige tillitsvalgte, la fram forslag til nyelov. På det første møte i utvalget vedtok en å begynne med blanke ark. Det var slutt på filosofien om at hvis en brukte verneutstyr så går alt bra. Nå skulle de fagorganiserte være aktivt med å utforme sine arbeidsplasser.

Formålet var å få en aktiv arbeidsmiljølov i stedet for en passiv arbeidervernlov. Det var krav om at loven ikke bare skulle gi vern mot støy, kjemiske stoffer og belastende arbeid, men også gi arbeidsmiljøutvalgene, verneombudene, tillitsvalgte og ansatte makt til å endre arbeidsvilkårene og organiseringen av arbeidet, et skritt på den lange vegen for demokrati på arbeidsplassen.

Det var spesielt de psykososiale og de nye datateknologiske kravene til arbeidsmiljø, som skapte engasjement. Forskere kom med innspill som hundrevis av studiegrupper satte i sammenheng med egne arbeidssituasjoner. Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund innledet et samarbeid med Kristen Nygaard, professor i informatikk, som førte til flere bøker om datastyrte systemer i verkstedindustrien. Det nybrottsarbeidet ga økt kunnskap om de nye utfordringene og fikk stor betydning også i andre bransjer. Det ble valgt datatillitsvalgte i klubbstyrene. På dette område hadde fagbevegelsen tatt et forsprang på motkreftene i Norsk arbeidsgiverforening, NAF, i dag NHO.

Et nytt vesentlig prinsipp var at verneombudet skal ha rett til å stanse farlig arbeid, når det mener det er fare for liv eller helse. Hvis eierne og virksomhetens ledelse var uenige i dette, måtte de anke til Arbeidstilsynet. Det var direkte angrep på eiernes styringsrett, noe som fagbevegelsen anså som nødvendig for å sikre engasjement og forbedringer i arbeidsmiljøet.

Krav til omvendt bevisbyrde og avgjørende makt til arbeidsmiljøutvalgene var nye begrep som fikk jurister både i arbeidsgiverforeningene og i fagbevegelsen til å protestere på et rendyrket juridisk grunnlag. De mente at den nye loven ga for mye makt til tillitsvalgte på bekostning av juridiske tolkninger av nettopp eiernes styringsrett som igjen var forankret i prinsippet om den private eiendomsrett til produksjonsmidlene. Resultatet ble likevel en lov som ga de fagorganiserte en viss makt på bekostning av arbeidsgivernes. NAF/NHO protesterte høylydt, men i de dager var Arbeiderpartiet – som et resultat av nederlaget i 1972 og styrking av venstresiden gjennom dannelsen av Sosialistisk Valgforbund, i dag Sosialistisk Venstreparti – et redskap for fagbevegelsen. Loven ble vedtatt i Stortinget med støtte fra Senterpartiet, med bare én stemmes overvekt. Verken Arbeidsmiljøloven eller den prosessen som lå til grunn for den, ville ha vært mulig om Norge var blitt medlem av EF i 1972.

Deretter startet skolering av tusenvis av verneombud og tillitsvalgte for å ta loven i bruk. I noen forbundsområder fikk mer enn ti prosent av de yrkesaktive opplæring etter de lovpålagte førti-timers kursene. Det ga fagbevegelsen en solid hær av skolerte verneombud og tillitsvalgte. Det ble hevdet med rette at vi hadde fått verdens beste arbeidsmiljølov. Det faglig-politiske engasjementet var stort. Tillitsvalgte med solide kunnskaper om egne arbeidsplasser utarbeidet bedriftsvise handlingsprogram for bedre arbeidsmiljø. Engasjementet førte til økt sjøtillit blant de fagorganiserte og ganske snart kom resultatene. Investeringer i bedre arbeidsmiljø førte til mindre sykefravær, høyere produktivitet og bedre lønnsomhet.

1970-tallet med statsministerne Trygve Bratteli og Odvar Nordli, LO-lederne Tor Aspengren og Thor Halvorsen, må kunne kalles fagbevegelsens gullalder. Fagbevegelsen fikk gjennomført flere andre reformer som sykelønnsordningen og bedriftsdemokrati. Det faglig-politiske samarbeidet ga resultater takket være nei-et fra 1972.

EU-tilpasningen – defensiven begynner

Den lærdommen førte ikke til at den politiske høyresiden eller arbeidsgiverne ga opp kampen mot Arbeidsmiljøloven. Fram til i dag har vi fått en rekke angrep for å svekke loven som et redskap for de faglig tillitsvalgte. Begrepet arbeidsmiljø er erstattet med det mer nøytrale HMS. Internkontroll og målinger har ført til at velutdannelse ingeniører fra private konsulentselskaper har fratatt verneombudene deres oppgaver. Engasjementet blant de tillitsvalgte er svekket og viktige forutsetninger for et godt arbeidsmiljø og produktivt arbeidsliv er forfalt.

På slutten av 1970-tallet kom det fram politiske ledere i DNAt som var fremmede for arbeiderbevegelsens verdier og nærmet seg EUs markedsliberalisme. Gro Harlem Brundtland ble statsminister og kretsen rundt henne overtok ledelsen av partiet. De hadde svak bakgrunn fra fagbevegelsen. Det faglig-politiske samarbeidet ble mer enveiskjøring fra partiet til fagbevegelsen. Fagbevegelsens fremste ledere forvekslet demokratisk parti-disiplin med innordning under markedsstyring og mer liberalisme.

Helt siden Roma-traktaten i 1957 var EECs mål å gjennomføre det indre marked. Det skulle gjøre EEC til et område med fri flyt av varer, tjenester, kapital og personer. I 1985 vedtok Ministerrådet et program som gikk ut på at innen 1992 skulle det indre markedet være på plass. Den europeiske enhetsakten trådte i kraft den 1. juli 1987 under Delors-kommisjonen. Enhetsakten var den første større revisjon av Roma-traktaten, og etablerte Det europeiske politiske samarbeid som et ledd i unionsdannelsen.

I løpet av 1980-årene oppstod det misnøye internt i EF på grunn av begrensninger i frihandelen mellom medlemslandene. Både politiske ledere og næringslivsledere ønsket et mer harmonisert regelverk mellom landene.

Drivkraften bak enhetsakten og det indre markedet var de europeiske storselskapene og deres mektige lobbyorganisasjon, European Roundtable of Industrialists – ERT. De har ubegrensede økonomiske midler og sto bak en rekke reformer i til det beste for storselskapene. ERT har et råd bestående av lederne fra om lag femti storselskaper i Europa. Norsk Hydro er i dag eneste norske selskap som er med her, men tidligere var også Statoil med.

I 1984 startet et samarbeid mellom EF og EFTA-landene, inkludert Norge. Det var et spesielt godt samarbeid mellom Gro Harlem Brundtland og EF-kommisjonenens president Jaques Delores. Det førte til en vidtgående samordning av EF og EFTA med hemmelig kartlegging og forhandlinger om et europeisk økonomisk samarbeid – EØS. I 1989 kom det fram at EFTA-landene måtte underkaste seg EFs fire friheter, konkurranseregler og en rekke andre prinsipper fra Roma-traktaten dersom de skulle bli med i det indre markedet. EFTA-landene måtte ta inn i sine rettssystemer det som EF hittil har vedtatt av rettsakter, direktiver og forordninger. Det ble også klart at Norge og EFTA-landene måtte godta framtidige rettsakter og at EF-retten skal ha forrang foran nasjonale rettsregler på de saksområder som omfattes av avtalen.

Gro Harlem Brundtland var i forkant av utviklingen, Den 13. juni 1988 sendte hun ut et skriv til sine departementer, om at alle norske lover og forskrifter skulle harmoniseres med EFs regelverk. Regjeringen tok ikke noe forbehold om faglige rettigheter eller arbeidsmiljøloven. Det kom ingen protester fra LO mot dette svært alvorlige angrepet på lov- og avtaleverket som var bygget opp gjennom lang tid. Det var seks år før EØS-avtalen trådte i kraft og som knyttet oss til den markedsliberalistiske politikken i EU

LOs EU-strategi fram mot 1994

Mange av oss hadde dårlige erfaringer med svakt stillingsvern. På LO-kongressen i 1989 la jeg fram et forslag om at LO skulle gå inn for en egen lov om stillingsvern. Forslaget ble avvist i LO-sekretariatets innstilling, men jeg fremmet det under debatten for å få en avstemning i kongressen. Det ble stemmelikhet. Utgående LO-leder Leif Haraldseth tok ordet og anbefalte at kongressen vedtok forslaget, «så Olav Boye kunne få det som han ville». Det var greit nok for LOs ledelse, for LO gjorde aldri noe for å følge opp vedtaket. På neste kongress fire år senere etterlyste jeg behandling av saken under beretningsdebatten og fikk som svar at vedtaket fortsatt var til vurdering.

LO-kongressen i 1989 vedtok at LO skulle gjennomføre et bredt rådslag om Norges forhold til utviklingen i Europa ut fra fagbevegelsens verdigrunnlag og mål. Men Arbeiderparti (og Høyre) ville ha revansj for nederlaget i 1972 da også LO gikk inn for medlemskap i EF. Nå fikk EF-tilhengerne i LO en ny sjanse. Det ble vist til at utviklingen krevde en ny

behandling av vårt forhold til EF. LO ga FAFO i oppdrag å utarbeide et debattopplegg, som klart la opp til medlemskap i EF. Men utviklingen internt i LO-forbundene i mellomtiden førte til at den ekstraordinære kongressen i 1994 sa nei til medlemskap. EU-tilhengerne i LO og i FAFO hadde forregnet seg. Kongressens vedtak fikk stor betydning for at et flertall avviste EU-medlemskap i folkeavstemningen i 1994.

Noen i fagbevegelsen mente EØS-avtalen, som var forhandlet fram i mellomtiden, var et akseptabelt kompromiss. I august 1990 hadde LOs representantskap vedtatt femten krav til en EØS-avtale. Det ble raskt klart at tretten av disse kravene aldri kunne bli en del av avtalen. LOs krav om økonomisk politikk for full sysselsetting, en sosial dimensjon for folk flest, at konsesjonslovene måtte bygges ut for å sikre at viktige næringer ble i norsk eierskap, beholde høye miljøstandarder, sikre oss mot lønnsdumping, ingen EF-/EU-tilpasning på olje- og gassvirksomheten, og ikke minst beholde muligheten til finansiering av en stor offentlig sektor og velferdsoppgaver, viste seg å være i strid med EØS-avtalens intensjoner.

I debatten om EØS ble det fra ledende hold i LO og en del av forbundene hevdet at vårt land måtte ha EØS-avtalen for å få innpass på EUs indre marked. Det var bare to alternativer, medlemskap eller EØS. Fortsatt handelsavtale ble avvist fra regjeringshold. Det ble også hevdet at hvis vi avviste EØS-avtalen, var vi ikke lengre med i EFTA. Sveits derimot hadde, og fortsatt har, ingen EØS-avtale, men en rekke tosidige avtaler med EU, og er fortsatt med i EFTA.

I 1993 vedtok Stortinget en lov om allmenngjøring av tariffavtaler for å forebygge sosial dumping. På tross av tre handlingsplaner og stor innsats fra faglig tillitsvalgte økte, og fortsatt øker, den negative utviklingen i stadig flere bransjer. EØS-avtalens konkurranseregler og krav om fri flyt av arbeidskraft har fortrinnsrett foran krav til arbeidsmiljø og faglige rettigheter. Det var ingen grundig debatt om at en allmenngjøring av tariffavtaler ved lov, i likhet med lovfestet minstelønn, ville svekke motiveringen for å organisere seg i fagforeninger. LO avviser lovfestet minstelønn på europeisk nivå, men krever lovfestet allmenngjøring av tariffavtaler i Norge.

Tilslutning til EØS krevde kvalifisert $\frac{3}{4}$ flertall etter Grunnlovens § 93. Med 42 stemmer kunne et mindretall stanse EØS. Stortingsflertallet greide med knepent flertall i 1992 å få Norge med i EØS med virkning fra 1. januar 1994. Det markerte slutten på fagbevegelsens innflytelse på DNAs politikk for arbeidslivet. Heretter var det EUs rettsakter og dommer i EU-domstolen som i stadig større grad bestemte utviklingen av faglige rettigheter og velferdsordninger.

Mange EU-motstanderne i Arbeiderpartiet gikk inn for EØS-avtalen fordi de mente at EØS bare var en brøkdel av fullt medlemskap. Andre støttet EØS-avtalen av taktiske grunner for å sikre et flertall mot fullt medlemskap i

EU i folkeavstemningen 28. oktober 1994. EØS var (og er) tross alt bedre enn fullt medlemskap.

EØS-bordet fanger LO

I ettertid har de fleste EØS-tilhengerne i fagbevegelsen vært villig til å erkjenne at utviklingen av EØS-avtalen har knyttet oss stadig sterkere til EUs markedsliberalisme med store konsekvenser for faglige rettigheter og velferdsordninger. EØS er blitt noe annet enn det de forestilte seg i 1994. EUs rettsakter om midlertidig ansettelser, vikarbyråer, helsetjenester, tjenesteyting i sin alminnelighet er basert på den markedsliberalistiske og føderale «grunnloven», også kalt Lisboa-traktaten. EUs rettsakter er i hovedsak delt inn i forordninger som skal gjennomføres ordrett, og direktiver som må gjennomføres som politisk prinsipp.

Hovedsakelig på grunn av EØS-avtalen kommer dette også til norsk arbeidsliv. Det har i flere år vært et krav fra EU om større fleksibilitet og mindre forpliktelser overfor arbeidstakerne. Det er angrep på pensjonsordninger og kollektive avtaler med lønns- og arbeidsvilkår. Det er angrep på streike- og blokaderetten. I EU har vi sett at streikeretten settes ut av kraft for å gjennomføre EUs krav til innstramminger i enkelte EU-land. Det har etter hvert undergravet fagbevegelsens kampkraft for kollektive, landsomfattende tariffavtaler. For noen år siden hadde vi en debatt her hjemme hvor også LO gikk inn for visse begrensninger for mindre faglige organisasjoner. Men streikeretten er det viktigste kampredskapet for all faglig organisering og må forsvares med alle midler også i de tilfelle denne retten hevdes av fagorganisasjoner som ikke er tilsluttet LO.

Norge har aldri hatt et godt lovverk for å sikre stillingsvern og dermed faste jobber. Arbeidsmiljøloven fra 1977, som var framskritt på mange områder, hadde ikke klare regler om hva som er et vikariat og hva som er en midlertidig ansettelse. Det som EU betegner som vikardirektiv, er i realiteten et direktiv for å sikre bemanningsselskapene rolle i arbeidslivet og dermed utvide ordningen med midlertidig ansettelser. I mange år hadde vi forbud mot private bemanningsselskaper og arbeidsformidling. Det var fram til år 2000 en oppgave for de statlige arbeidskontorene. Men virkningen av opphevelsen av statens monopol på arbeidsformidling slo for alvor inn i arbeidslivet først ved EUs utvidelse mot øst omkring 2005 og den kraftige utvidelsen av det europeiske arbeidsmarkedet som fulgte med.

Men først var det amerikanske Manpower kommet på banen med dispensasjon for formidling av kontor- og lagerarbeid. Fagbevegelsen tok ikke utfordringen og deretter kom det hele ut av kontroll. Stadig flere bedriftseiere mente det var penger å tjene på oppsigelse av fast ansatte og satse på folk fra bemanningsselskaper. Da det kom det meldinger fra andre land om at bemanningsselskaper og midlertidige ansettelser svekket den

faglige organiseringen, var det søt musikk for norske arbeidsgiverne og ikke minst NAF/NHO som slavisk følger den europeiske moderorganisasjonen UNICE/EuropeBusiness.

Det såkalte Blaalidutvalget, *NOU 1998:15 Arbeidsformidling og arbeidsleie*, la fram forslag om privat arbeidsformidling gjennom «vikarbyråer». Det offentlige monopolet på arbeidsformidling skulle oppheves. LO var representert i utvalget og ga klarsignal til å åpne opp for private bemanningsselskaper og dermed for et økende omfang av midlertidige ansettelser. Det ble henvist til at dette var utviklingen og at fagbevegelsen ikke kunne hindre private bemanningsselskaper og arbeidsutleie. Det ble ikke tatt hensyn til protestene fra fagforbund og fagforeninger i høringene. Mange ute på arbeidsplassene mente at dette ville føre til en kraftig svekkelse av den faglige organiseringen. De har fått rett og LO og de ivrigste EØS-tilhengerne sitter igjen med skammen. Når LO og Arbeiderpartiet aksepterte frislipp av bemanningsselskaper, har de naturlig nok et moralsk ansvar for uønskede konsekvenser av den politikken de anbefalte – altså for utbredelsen av kriminelle forhold i arbeidslivet, med utstrakt bruk av løsarbeidere, sosial dumping og underslag av skatt og svekkelse av Folketrygden og velferdsstaten.

I 2001 vedtok en enstemmig LO-kongress at vi skulle gå for en ny Lov for arbeidslivet. Den skulle bli verdens beste arbeidslivslov, ifølge utgående LO-leder Yngve Hågensen. Yngve holdt et glimrende innlegg for den nye loven, men måtte gi fra seg lederjobben på grunn av den tåpelige 60-års-grensa og fikk ikke ansvaret for å følge opp vedtaket. På 1970-tallet kom et internt utvalg i LO og DNA med forslag til ny lov om forholdene i arbeidslivet. Men nå, i 2001, var det andre tider og de politiske maktforholdene i DNA var snudd i fagbevegelsens disfavør. Jens Stoltenbergs rene DNA-regjering oppnevnte i august 2001 et offentlig utvalg, Arbeidslivslovutvalget, hvor LO hadde en – 1 – representant. Vi så snart at LO og fagbevegelsens opprinnelige intensjoner ikke hadde noen sjanse, blant annet på grunn av utvalgets sammensetning. Utvalget henviste heller ikke til EUs regelverk eller EØS-avtalen som grunn til at slike intensjoner ikke kunne gjennomføres. Markedsliberalismens medløpere i LO og AP synliggjorde heller ikke de faktiske forhold, men la etter hvert ansvaret på deres meningsfeller i de borgerlige partiene som fra oktober 2001 på ny hadde fått regjeringsmakt i Bondevik II-regjeringen.

I utgangspunktet kolliderte *NOU 2004:5 Innstilling fra Arbeidslivslovutvalget* med sekstisju rettsakter fra EU. Etter høringsrunden, med hundrevis av nye krav fra de faglige organisasjonene, ble avstanden mellom kravene fra de fagorganiserte og EØS-avtalens rammebetingelser for arbeidslivet uoverkommelig. Forslag til Lov for arbeidslivet ble derfor stille og rolig lagt i en skuff og kom aldri fram igjen. Det var igjen EUs markedsliberalisme som vant over fagbevegelsen. Det nytter ikke lenger å etterlyse i LO eller DNA en

ny lov for sterkere stillingsvern i arbeidslivet. Det kan likevel være nyttig hvis noen fremmet forslaget på nytt til LO-kongressen i 2017, ikke minst for å få en debatt om hva vi kan forvente i tiden framover.

De rødgrønne og EØS. LO-kongressen 2013

Bondevik-regjeringas forslag til ny arbeidsmiljølov i 2005 ble stoppet etter at de rødgrønne fikk makta etter stortingsvalget. Det var grunn til å forvente at den nye regjeringa ville legge fram en ny lov etter krav fra fagbevegelsen. Men LO kom aldri med slike krav, de var tilsynelatende fornøyd med at lovforslag fra den borgerlige regjeringa ble avvist. Et nytt grep om en ny lov var ikke aktuelt på grunn av EØS-avtalen.

Landet ble i åtte år styrt med basis i Soria Moria erklæringene. De aksepterte EØS-avtalen fullt ut og dermed tusenvis av nye rettsakter. En gang i blant fikk SV og SP lov til å legge fram reservasjon mot rettsaktene fra EU. Men Arbeiderpartiets angivelige EU-motstandere var lojale mot eget parti og EØS-avtalen på bekostning av faglige rettigheter og arbeidsmiljøloven.

Et solid eksempel på DNAts holdning til denne klassekonflikten var godkjenningen av det omfattende tjenstedirektivet fra 2006 for et felles marked for kjøp og salg av tjenester på tvers av landegrensene i EU-/EØS-området. Muligheten for en nasjonal politikk på dette området med egen lovgivning forankret i de nasjonale parlamentene, ble dermed kraftig innsnevret. En stemme fra statsråd Trond Giske, som er en av de mest framtrepende EØS-strategene i Arbeiderpartiet, og de ni fra SV og SP, ville til sammen sikret at direktivet ble avvist. Men EU-motstanderen Giske valgte å følge partiets linje. Tjenstedirektivet ble godkjent av den rødgrønne regjeringa med ti mot ni stemmer. Det direktivet har lagt grunnlaget for en rekke konkurranseutsettinger og i noen tilfeller privatisering.

LO-kongressen i 2013 vedtok likevel at ILO-konvensjoner, norske tariffavtaler og norsk arbeidslivslovgivning må gis forrang foran EU-regler. Kongressen mente at arbeidslivsforhold måtte unntas fra EØS-avtalen og EUs rettsakter. Det er stikk i strid med hva Norge har undertegnet på i EØS-avtalen. I følge EØS-avtalens protokoll 35 skal EUs rettsakter gå foran nasjonalt lovverk dersom det er motstrid. Forslaget på kongressen bygget på en velmenende illusjon om at en norsk regjering ville sette seg opp mot EUs liberalistiske «grunnlov» for et «fritt» arbeidsmarked. Det var tydeligvis ingen i LOs ledelse som satt med kunnskaper som kunne avsløre denne illusjonen – eller de visste det, men tidde stille om det.

Det var kanskje greit at kongressen vedtok en strategi som ikke betyr noen verdens ting, utenom å stille LO og kongressdeltakerne i en politisk forlegenhet som avslørte deres manglende kunnskaper om EØS-avtalen og EUs markedsliberalisme. Nå er det tre år siden vedtaket på LO-kongressen i

2013. LO har naturlig nok ikke gjort noe for å benytte seg av det påståtte handlingsrommet i EØS-avtalen for initiativ til å få arbeidslivet ut av EØS.

En rekke faglige organer på lavere nivå i fagbevegelsen hadde tidligere tatt et klart standpunkt mot EØS-avtalen. De så at den hadde ført til rasing av faglige rettigheter og fratatt fagbevegelsen viktige faglige og politiske redskaper. Det var derfor forventet at det ble satt inn et angrep mot EØS-avtalen og EU-tilpasningen på kongressen, men det skjedde ikke. Opposisjonen mot markedsliberalismen i DNA og LO mente at den hadde fått en halv seier og var fornøyd med det. Det ble sagt at kongressens deltakere ville unngå strid om sakens kjerne – EØS-avtalen. Det kunne jo skadet den rødgrønne regjeringen – altså DNA – i den pågående valgkampen! Slik slapp også Høyre og Frp å ta stilling i valgkampen til konsekvensene av EØS-avtalen. Høyre og Arbeiderpartiet er begge enige om at EØS-avtalen er for viktig til å bli en sak for mobilisering i valgene til Stortinget.

Etter 2015 – EØS-føljetongen i LO og Arbeiderpartiet fortsetter

I valgkampen til kommunevalget høsten 2015, da den blå-blå regjeringen hadde fått vist hva den stod for, så vi hvordan DN la all skyld for sosialdumping og det kriminelle arbeidslivet på de blå partiene og deres støttespillere. Men den blå regjeringens endringer av arbeidsmiljølovens stillingsvern, med økt adgang til midlertidige ansettelser, er i realiteten en videreføring av Arbeiderpartis politikk da det godtok EUs vikarbyrådirektiv. Da direktivet ble godtatt i Stortinget i 2011, var DNA selvsagt klar over at alle rødgrønne modifiseringer av det lett kunne oppheves av en ny regjering.

En skulle tro at den omfattende krisa i EU, særlig i land som Hellas, Spania og Portugal, ville gjøre EØS-spørsmålet mer aktuelt for en norsk valgkamp. Men LO og Arbeiderpartiet førte også denne gang en lokal valgkamp uten fokus på at EUs politikk gjennom EØS påvirker sytti prosent av alle politiske saker som står på dagsorden i kommuner og fylkesting. Representanter fra Høyre mener at norsk deltakelse i EU gjør det lettere å føre høyrepolitikk, noe de har helt rett i. Folk fra Arbeiderpartiet forsøker konsekvent å unngå reell debatt om EU og EØS-avtalen. Her har Arbeiderpartiet og Høyre samme strategi om å holde EU- og EØS-spørsmålet utenfor valgkampene til Stortinget og kommunestyrene. Det er en avdemokratisering av spørsmålet om Norges forhold til EU.

Det er noe som heter at ærlighet varer lengst. Ledere fra LO og DNA som forsvarer EUs markedsliberalisme og EØS-avtalen, må nå se sine medlemmer og velgere i øyene og forklare at vi må akseptere rasing av faglige og politiske rettigheter og velferdsordninger, fordi i lever i en globalisert verden og er en del av kapitalens Europa. De må fortelle oss at de mener vi må akseptere den nye virkeligheten og se bort fra folkestyre, nasjonalt sjølstyre og politiske mål fra arbeiderbevegelsens programmer. DNAs kandidater sa i

valgkampen at de ville skrote den blå regjeringens endringer i Lov om arbeidsmiljø dersom de vant lokalvalgene. De burde i så fall være klar over at EØS-avtalen fastslår at hvis det er konflikt mellom norske lover og forskrifter og EUs rettsakter, direktiver og forordninger, har EUs rettsakter forrang. Det er selvsagt grunn til å glede seg over at partiets kandidater vil ta et oppgjør med den markedsliberalistiske EØS-avtalen, noe som kanskje kan bidra til at avtalen en gang blir sagt opp. Men det er mer grunn til å tro at disse lokale kandidatene ikke kan EØS-avtalen, men bare slenger ut av seg noen populære standpunkter. De tror de kan ri to hester ved å avvise EUs angrep på faglige rettigheter og samtidig beholde EØS-avtalen.

Arbeiderpartiet har sagt at de vil tilbakeføre de siste endringene i Arbeidsmiljøloven i de kommuner og fylkesting hvor de har flertall. Det er egentlig av begrenset interesse. Det burde heller være et krav fra de faglige organisasjonene at vi får en full opprydding i arbeidslivets lover og avtaler. Protester og fanemarkeringer er ikke nok.

Landsmøtet i Fellesforbundet 2015

I oktober 2015 kom den store baksmellen da et enstemmig landsmøte i Fellesforbundet slo fast at vårt handelspolitiske forhold til Europa er EØS-avtalen. Dette kan tolkes som at vedtaket bare slår fast hva som er faktum. Men det kan også forstås slik at landsmøtet har gitt forbundsledelsen «fullmakt» til å fortsette som før i EØS-saken. I så fall har den resignert overfor EUs markedsliberalistiske og antifaglige politikk. Det hjelper ikke at vedtaket samtidig stiller krav til EØS-avtalen. Det gjorde også vedtaket om EØS-avtalen på LO-kongressen i 2013 uten at LO har fulgt opp. Striden i Fellesforbundet vil derfor fortsette slik at EØS-spørsmålet trolig kommer opp på LO-kongressen i 2017. Et mindretall på landsmøtet ville overlate til EFTAs overvåkingsorgan, ESA, å bestemme hva forbundet skulle mene om EØS-avtalen. Dersom ESA underkjenner Høyesteretts avgjørelse i Verftsaken om at reise, kost og losji (RKL) ikke utgjør en del av minstelønna for utenlandske arbeidstakere, da skulle avtalen sies opp, ifølge dette mindretallet. Forslaget var på nippet til å få flertall med 226 mot 229 stemmer.

Her ser vi manglende kunnskap om EU og EØS-avtalen, samtidig som motstanderne av EØS-avtalen ikke trekker lærdom av tidligere erfaringer med manglende handlingsrom og juridiske muligheter til å ta ut arbeidslivet av EØS. Uansett hva disse delegatene sier i ettertid, burde de tatt en klar avstemning for eller mot EØS. Sjøl om de hadde tapt med noen titalls stemmer, ville det ha vist en fortsatt økende kamp mot markedsliberalismen. Det ville gitt grunn til alvorlig bekymring LO-ledelsen og i DNA. En slik strategi ville ha hatt betydning for behandlingen av EØS-saken på den neste korsveien, LO-kongressen i 2017 og i stortingsvalgkampen samme år. Men et

flertall av de tillitsvalgte på Fellesforbundets landsmøte valgte tydeligvis å tro på myten om at Norge må ha EØS-avtalen for å selge sine råvarer og tjenester til de andre landene i EU. Den myten er tilbakevist i utredninger og knust med solid argumentasjon. En oppdatert handelsavtale vil ta seg av de utfordringene. Når Fellesforbundet skal verve nye medlemmer, må de se folk i øya og fortelle at de ikke kan gjøre noen med lover og avtaler så lenge vi må akseptere EØS-avtalen og EUs rettsakter. Det nytter ikke å bløffe seg ut av den situasjonen de har satt seg selv i.

Hvorfor tror Fellesforbundets nye leder at Jonas Gahr Støre vil ta noe initiativ til å følge opp Fellesforbundets vedtak? DNAs leder hadde en sentral rolle i forhandlingene om EØS-avtalen tidlig på 1990-tallet, han er mange-millionær, tidligere styreleder for det markedsliberalistiske konsultantselskapet ECON Analyse AS og EU-tilhenger. Det knuste mindretallet i Fellesforbundet vil hevde at de fortsatt innenfor rammen av EØS kan slåss for å gjenvinne lover og avtaler som er i strid med EUs rettsakter. De har ingenting lært av mer en tjue år med EØS-avtalen.

Etter Murens fall – fortsatt defensiv eller ny offensiv?

Etter Murens fall gikk markedsliberalistene og arbeidsgiverorganisasjoner som UNICE og vår egen NHO til angrep på Den internasjonale arbeidsorganisasjonen (ILO) og det globale regelverket for arbeidslivet. Det var den russiske revolusjonen som var årsak til at borgerskapet, næringslivet og finansinstitusjoner aksepterte at ILO ble etablert under Folkeforbundet i 1919. Det var den gang et panikktiltak for å dempe klassemotsetningene og dermed fjerne grunnlaget for at den sosialistiske revolusjonen skulle spre seg. ILO ble overført til FN etter andre verdenskrig. Etter at Muren falt og Sovjetunionen var oppløst, var «det kommunistiske spøkelset» forsvunnet. Arbeiderbevegelsen i vest var ikke lenger noen trussel. Det byråkratiske ILO kunne pakke sammen, hevdet arbeidsgivere og kapitaleiere. Men for de av oss som jobbet med fagbevegelsen på det internasjonale plan, er ILO tross alt det beste internasjonale redskapet vi har i denne vanskelige situasjonen for å skape bedre forhold for fagbevegelsen i alle land. EU har derimot alltid avvist ILOs regelverk med den begrunnelse at EU ikke er medlemmer av FN og derfor ikke er juridisk forpliktet av ILO rekommandasjoner!

Fra 1. desember 2009 har EUs føderale og markedsliberalistiske grunnlov trådd i kraft. Den går under den misvisende, men forvirrende betegnelsen Lisboa-traktaten. I Carl August Fleischers bok *Folkerett* finner vi en ryddig avklaring på begrepene. En grunnlov er et juridisk dokument som danner basis for en statsdannelse. En traktat er et juridisk dokument mellom to eller flere sjølstendige stater. Det er to forskjellige statsrettslige begrep, som strategene i Brussel bevisst blander sammen. Det er å tåkelegge den føderale utviklingen i EU, som er i strid med folkeviljen i alle EU-statene. Under et

møte i Europabevegelsen i januar 2008 spurte jeg daværende utenriksminister Jonas Gahr Støre om han kunne forklare forskjellen på en grunnlov og en traktat. Jeg henviste til forvirring i EU så vel som i Norge om disse begrepene. Han svarte at det ville ta for mye tid å forklare dette, noe som ikke passet med møteplanen. Noen måneder senere stilte min medsammensvorner i EU-kampen, Per Olaf Lundteigen, det samme spørsmålet i Stortingets debatt om EU og EØS-avtalen. Han fikk det samme svaret om at det ville ta for mye tid. Utenriksministeren kunne like gjerne ha vært ærlig og sagt et det er en vesentlig del av markedsliberalistene og føderalistenes strategi at folk er forvirret og skal ikke forstå hva som egentlig foregår. I alle de 28 EU-statene er det flertall i folket mot EUs føderale utvikling, i Storbritannia hele 83 prosent (høst 2015) og 23. juni 2016 kom Brexit. (Tilføyd av red.)

EUs «grunnlov» har gitt Europa en føderal statsdannelse under oppbygging. Mange elementer og institusjoner er på plass, men ennå gjenstår det overføring av mer politisk makt til de overnasjonale organene i. Etter 1. desember 2009 er alle forhold mellom de tjuette EU-statene definert som innenrikspolitikk!

På tross av at Norge ikke er med i EU, har den blå regjeringen valgt å følge samme praksis, så langt det er mulig uten å være medlem av EU. Det betyr en europaminister som tar seg av EU og EØS-avtalen som om dette var et et slags indrepolitisk forhold mellom Norge og EU, og en utenriksminister som tar seg av den «ekte» utenrikspolitikken, dvs sakene utenfor EU-området. Den blå regjeringen har gjennomført dette uten debatt i Stortinget eller med fokus i media. Vi kan ikke tro annet enn at DNA også mener dette er et framskritt i landets dynamiske europapolitikk. For DNA har godtatt praktisk talt alt som kom fra EU. Det er ett unntak, EUs tredje postdirektiv, men det var et arbeidsuhell på DNAs landsmøte og hadde ikke støtte fra eliten i LO og DNA. I Brussel er det påvist at sosialistene, sosialdemokratene og de liberal-konservative er enige i nittisju prosent av alle saker som er til behandling i EUs organer. (Se Dag Seierstads artikkel i dette nummer av *Vardøger*). I Norge er det hundre prosent enighet mellom Høyre og Arbeiderpartiet om alle EUs rettsakter, på tross av kompakt motstand mot EU i folket. En slik faktisk motsetning mellom folk og elite viser at ideologiene er døde i partiene på Stortinget og at demokratiet er svekket.

Mektige lobbyister i Brussel med ERT i spissen har nærmest ubegrensede midler til å påvirke byråkrater og politikere. Kommisjonen har enerett på å legge fram forslag til nye rettsakter. Parlamentet har ingen avgjørende politisk makt. De store avgjørelsene tas av Ministerrådet. EU har et system med såkalt sosial dialog, hvor partene i arbeidslivet og Kommisjonens generaldirektorat V drøfter seg fram til en konklusjon som kan bli en rettsakt for EUs arbeidsliv. Det gjelder også i stor grad for vårt land på grunn av «automatikken» som ligger i EØS-avtalen. På dette viset får de udemokratiske mekanismene i EU-systemet direkte konsekvenser for

forholdene i Norge. De politiske vedtakene i EUs organer tar dessuten ofte form av uforståelige rettsakter som trenger en juridisk ekspertise og avklaring for å bli forstått av vanlige politikere og andre amatører i demokratiet. European Court of Justice har gjort en lang rekke domsavsigelser som raserer faglige rettigheter og velferdsordninger.

Europeisk fagbevegelse, ETUC/EFS, er ingen kamporganisasjon. Den ser seg sjøl som en del av EU-systemet. Mange av toppfolkene går og venter på feite stillinger i EUs byråkrati, «Eurokratiet». Sytti prosent av EFSs budsjett kommer fra EU og EU-relaterte fond. Vi kjenner slagordet om at hunden ikke biter den hånda som gir den mat. EFS protesterer noen ganger mot EUs politikk, men følger stort sett med på ferden. EFS har aldri vært villig til å ta i bruk de nødvendige kampmidler. Høsten 2015 var det kongress i ETUC, der norske YS, Unio og LO var representert. De tre norske faglige lederne skrev i en kronikk i *Klassekampen* at de dro på kongressen for å legge fram en ny strategi for europeisk fagbevegelse. Da de kom tilbake, kunne de fortelle at det viktigste på kongressen var en uttalelse om flyktningene som strømmer inn i Europa og at de fikk stoppet et italiensk forslag om europeisk minstelønn. De norske representantene hadde ut over dette ingen strategi å legge fram mot nedskjæringer og angrep på faglige rettigheter og velferdsordninger. Det ble vedtatt nok et manifest, men ingen slagkraftig strategi for å gjennomføre egne målsetninger. ETUC med 90 landsorganisasjoner i trettini europeiske land ikke har større makt enn dette. Noe annet er vel ikke å forvente av en «fagorganisasjon» som får sytti prosent av sitt budsjett finansiert av sin ærede motpart.

Tanker om strategi framover

En vesentlig del av fagbevegelsens analyse må være å vite hvem som er våre motkrefter. Vi har et klart bilde av hvem de er her hjemme, NHO, de borgerlige partiene, nettverk og lobbyselskaper som lever av å fremme markedsliberalistiske løsninger. På det europeiske plan og den globale arena er det mange nettverk, konferanser og lobbyorganisasjoner som jobber for økt frihandel, privatisering og fjerning av lover som kan hindre stor-selskapenes og spekulantens virksomheter. Når analysen av dagens situasjon og utfordringer er på plass, blir det neste skritt å fastslå fagbevegelsens politiske mål. Hvordan kommer vi fra dagens situasjon til våre faglige og politiske mål? Hva skal stå i lovverket og hva skal være rettigheter i de kollektive avtalene? LO og den øvrige fagbevegelsen må gjøre et valg for å ha en troverdig strategi. Det er ikke mulig å få akseptable forhold i arbeidslivet når en skal legge markedsliberalistiske prinsipper til grunn. LO og Arbeiderpartiet kan ikke lenger ri to hester samtidig.

LOs ledelse har to alternativer. Den kan fortsette med å forklare sine tillitsvalgte og medlemmer at verden har endret seg og at fagbevegelsen må

akseptere at den ikke lengre har den samme politiske makt og innflytelse som før. Vi må forholde seg til globaliseringen med frihandel og makt til flernasjonale selskaper, til finansinstitusjoner og deres nettverk og lobbyorganisasjoner, kan de si. Norge må forholde seg til EUs føderalisme og markedsøkonomi (sjøl om sytti prosent sier nei til norsk deltakelse i EU). EØS-avtalen er et faktum som ikke kan endres uten at vi mister store markedsandeler osv. (sjøl om Høyres Per Kristian Foss uttalte seg presist da han sa at han er for norsk deltakelse i EU, fordi det ble lettere å gjennomføre Høyres politikk). Folkeviljen må vike for virkeligheten i Europa og den globale arena. En ny handelsavtale med EU er urealitetisk.

Det andre alternativet er å ta opp kampen for det vi tror på – folkestyre, velferdsstat, gode arbeidslivslover og kollektive tariffavtaler. Det gjelder ikke minst de tusenvis av lokale tillitsvalgte, i klubbstyrene, i arbeidsmiljøutvalgene og i virksomhetenes styrende organer. Vi vet at gode lønns- og arbeidsvilkår er en forutsetning for høy produktivitet og solid konkurranseevne. Vi vet at de fagorganiserte vil slåss for lover og gode avtaler dersom fagforbundene og LO legger opp til en ny strategi for dette. Men bare faglig aktivitet nedenfra opp mot fagforbundenes landsmøter og LO-kongressen for å bekjempe EØS-avtalen, kan gi gjennomslag for det. Vi vet at etter hvert som solide lover og avtaler som redskap for de tillitsvalgte kjempes igjennom, skaper det ny tillit til fagbevegelsen og er en forutsetning for å få fart på verving av nye medlemmer.

Noen av oss har kontakter med politiske og faglige meningsfeller i Europa og resten av verden. Mange av disse vet at Norge formelt ikke er med i EU og setter sitt håp til at arbeiderbevegelsen i vårt land kan gå foran for å skape nye forutsetninger for gode faglige rettigheter og en politisk utvikling med faste jobber og rettferdig fordeling. Noen av mine kontakter kaller en slik plan for Look to Norway, noe som helt klart må legge press på alle gode krefter her hjemme til å yte sitt beste for dette.

Men LO har med dagens faglig-politiske linje mistet mye troverdighet. Det samme ser vi med en svekket fagbevegelse i resten av Europa, så tiden er overmoden for en snuoperasjon. Tre fagforbund i LO og andre faglig-politiske organer krever at EØS-avtalen blir sagt opp og erstattet med en handelsavtale. De ser det som en forutsetning for å skape debatt og nye spilleregler i arbeidslivet. Vi vet at EØS-avtalen er hovedutfordringen for å gjenskape et slagkraftig faglig-politisk samarbeid mellom LO og DNA på de fagorganisertes premisser, men også med partiene til venstre for Arbeiderpartiet. En oppsigelse av EØS-avtalen har tolv måneders oppsigelsestid som må benyttes til å oppdatere handelsavtalen. Det er ingen grunn til å tro at EU vil avvise en handelsavtale med Norge når EØS-avtalen er sagt opp.

(Denne artikkelen er ikke fagfellevurdert)

WOLFGANG STREECK: DEN NYLIBERALE KONTRAREVOLUSJONEN OG SOSIALDEMOKRATIETS FALL

For den sosialdemokratiske venstresiden i Europa synker både valgoppslutningen og medlemstallene. I boken *Gekaufte Zeit – die vertagte Krise des demokratischen Kapitalismus*¹ analyserer den tyske sosiologen Wolfgang Streeck tilbakegangen for sosialdemokratiet på bakgrunn av viktige endringer i de siste 40 årenes politiske økonomi.

Mot slutten av det Wolfgang Streeck kaller «det lange 1960-tallet», ble kapitaleierne mindre villige til å investere i realøkonomien. Både militante lønnskrav, en ambisiøs velferdspolitik og en voldsom økning i energiprisene etter «oljekrisen» i 1973/74 gjorde kapitaleierne mer tilbakeholdne med produktive investeringer. Fordi en svakere realøkonomisk vekst ville kunne true den fulle sysselsettingen – selve hjørnesteinen i etterkrigstidens samfunnskontrakt mellom arbeid og kapital – ble problemet forsøkt løst politisk ved ulike monetære metoder: Først en inflasjonsdrivende pengepolitikk som ble faset ut da kombinasjonen av økonomisk stagnasjon og inflasjon, stagflasjon, inntraff i andre halvdel av 70-tallet. Deretter statlige låneopptak, som etter hvert ble supplert av lånefinansiert privat forbruk.

De monetære virkemidlene var ifølge Streeck politisk motivert ut fra et ønske om å redde den sosiale freden fra de første etterkrigstidene. Samtidig med at redningsforsøkene avløste hverandre, hadde valgseirene til Margaret Thatcher og Ronald Reagan innledet en høyrebølge som skyllet videre og dermed bestemte betingelsene for neste forsøk på å berge etterkrigsfreden: Overgangen fra statlig til også privat låneopptak ble fanget opp av en deregulert finansindustri, som hadde fått vokse seg stor i kjølvannet av en ny bølge med liberalisering av kapitalmarkedene.

I takt med den økte forgjeldingen flyttes kamparenaen for fordelingskonflikten mellom arbeid og kapital stadig lenger vekk fra den jevne kvinne og manns erfaringsverden og påvirkningsmuligheter. I stedet for lønnskonflikten på bedriften og diskusjonen om nasjonale politiske retningsvalg utspilles kampen på de private kreditt- og forsikringsmarkeder, og til slutt i en opphøyet sfære av et internasjonalt regjerings- og finansdiplomati. Gjennom rådsmøter, toppmøter og krisemøter gis regjeringene mandat til å gjennomføre en internasjonalt sanksjonert spare- og konsolideringspolitikk på hjemmebane. Slitasjen på sosialdemokratiske regjeringer og partier er særlig sterk, fordi de er ideologisk forpliktet overfor velgergruppene som er mest avhengig av en statlig omfordelingspolitikk.

I en anmeldelse av boken kaller Jürgen Habermas boken en spenstig og empirisk fundert analyse, som i sine beste partier minner om Louis Bonapartes 18 brumaire av Karl Marx.² Som Marx forbinder Streeck samfunnsvitenskapelig og historisk analyse. Som Marx bestreber Streeck seg etter å avdekke klasseinteressene bak begivenhetenes gang. Men til forskjell fra Marx, finnes det hos Streeck intet revolusjonært subjekt, som står klar til å ta historien i en ny retning.

Wofgang Streeck, som leder Max Planck instituttet for samfunnsforskning i Köln, er også professor i sosiologi ved universitetet i Köln. Boken bygger på Streecks Adorno-forelesninger ved instituttet for samfunnsforskning i Frankfurt i 2012.

Streeck begynner sin forklaring av endringene i de siste 40 årenes politiske økonomi med å ta et oppgjør med de nymarxistiske kriseteoriene, som blant annet Jürgen Habermas utviklet på begynnelsen av 1970-tallet. I disse teoriene ble Marx' kritikk av den politiske økonomi - der framstillingen av merverdiproduksjonen og kapitalakkumulasjonen utgjør kjernen - i stor grad erstattet av kulturkritikk og sosiologi.

1970 – tallets kriseteorier

De nymarxistiske kriseteoriene om «senkapitalismen» hadde ifølge Streeck to viktig svakheter, preget som teoriene var av «tidsånden». De gjorde for det første kapitalismen til et system som takket være sosialøkonomisk ingeniørkunst fra politikken side fikk karakter av en tilnærmet krisefri vekstmaskin. I følge teoriene sto «senkapitalismen» derfor ikke primært overfor en økonomisk krise, men en legitimitetskrise.

For det andre oppfattes først og fremst de lønnsavhengige massene som aktører og historiske subjekter. Kapitaleierne ble ikke oppfattet som handlende subjekter i teoriene. Kapitalen som økonomisk funksjon tillegges vekt, ja, men ikke kapitalistene som aktører. Legitimitetskrisen for systemet betraktes derfor utelukkende fra perspektivet til de lønnsavhengige gruppene. I følge teoriene ble det stadig vanskeligere å rettfærdiggjøre disiplineringen og den individuelle prestasjonsfikseringen av lønnsarbeidet. Systemet insisterte på trekk som ikke var mulig å forene med de nye sosiale samarbeidsformene, slik disse hadde vokst fram i etterkrigstiden. Kravet om mer demokrati og frihet på alle livsområder stilte senkapitalismen overfor fordringer som den ikke var i stand til å innfri.

Den historiske ironien er at det ikke er de arbeidende og lønnsavhengige massene som sier opp den samfunnskontrakten etterkrigstidens demokratiske kapitalisme var grunnlagt på. De gjør ikke opprør. Tvert imot. Selv den opprørske 68-generasjonen styrter med liv og lyst inn i det kommersielle forbrukersamfunnet. Kritikken av lønsslaveriet («Lohnknechtschaft») stilner og lønnsarbeidet rehabiliteres som arena for individuell selvrealisering. Ikke

minst for kvinnene blir lønnsarbeid, og helst i en fulltidsjobb, veien til uavhengighet og frihet, og det i en slik grad at det blir et sosialt stigma å være hjemmeværende. Det er kapitalen ved sine eiere og interesseorganisasjoner som sier opp kontrakten.

Kapitalisme og demokrati tvangsgiftet

Streeck ser på økonomiske kriser som tillitskriser. Kapitalistene går til «investeringsstreik» («Investitionsstreik») når de mister tilliten til at systemet vil sikre en tilfredsstillende avkastning. Demokratiet og kapitalismen ble tvangsgiftet etter fascismens sammenbrudd i 1945. Krigen hadde brakt kapitalismen på defensiven. Selv om profitttratene holdt seg høye gjennom krigsårene, var så mye kapital blitt ødelagt at kapitaleierne som klasse ble svekket. Det endrete styrkeforholdet mellom samfunnssklassene og systemkampen med sovjetkommunismen gjorde at kapitaleierne måtte gjøre innrømmelser for å få forlenget sin lisens til å jakte på profitt.

Jaktlisensen ble innvilget ved at kapitalistene inngikk betydningsfulle kompromisser i tråd med keynesiansk samfunnsøkonomisk teori: Innenfor en tidshorison på få årtier innebar det å akseptere konjunkturpolitikk og planlegging for å sikre vekst, full sysselsetting, sosial utjevning og en stadig bedre beskyttelse mot markedsøkonomiens uberegneligheter. På lang sikt – når århundre var omme – innebar det å godta at kapitalismen ville kunne ut i en verden kjennetegnet av permanent lave renter og profitttrater. Bare ved at kapitalismen stilte seg til tjeneste for politisk definerte sosial mål var det mulig å få samfunnsmessig aksept for å gjeninnsette privat eiendoms- og styringsrett etter avviklingen av krigsøkonomien.

Dette politisk-økonomiske etterkrigsarrangementet begynte på 1970-tallet å slå tydelige sprekker som følge av et sammentreff av økonomiske og politiske rystelser. De første tegnene til at den økonomiske veksten fra etterkrigsårene ikke ville være evig, begynte å vise seg i andre halvdel av 1960-tallet. I 1971 kollapset Bretton Woods systemet, da USA suspenderte den faste vekslingskursen mellom dollar og gull, og i 1973/74 firedoblet OPEC råoljeprisen. For å bevare den sosiale freden og den politiske stabiliteten svarte regjeringene i USA og Vest-Europa med å eksperimentere med stadig nye varianter av statlig økonomiske planlegging og styring.

Samtidig insisterte lønnsarbeiderne mer selvbevisst enn noen gang på det de mente var blitt avtalt etter krigen, når de krevde lønnsøkninger og sysselsettingsgarantier. Hvorfor skulle de fortsette å respektere reglene i det kapitalistiske spillet, hvis resultatet ble at de selv ikke kunne innkassere materielle forbedringer? Kapitaleierne fryktet på sin side at de ikke kunne oppfylle de økte forventningene til kravstore lønnsarbeidere. Prisen ville i så fall være at de måtte godta synkende profitttrater og akseptere at politikerne

bygde om privatøkonomien til en gjennomregulert og gjennomplanlagt halv-offentlig infrastruktur.

Situasjonen begynte, ifølge Streeck, å ligne på den situasjonen som den polske marxisten Michael Kalecki beskriver i et essay fra 1943 med tittelen «Political Aspects of Full Employment».³ Kalecki spør hvorfor egentlig kapitaleiere og arbeidsgivere på hans tid hadde så mye mot en keynesiansk inspirert økonomisk politikk som skapte full sysselsetting, da politikken jo garanterte bedriftene en stabil økonomisk vekst? Grunnen til kapitalistenes motstand var at full sysselsetting gjorde arbeiderne overmodige. Trusselen om arbeidsløshet og nød tjente som formaninger om hva som ville skje, hvis arbeiderne ble for kravfulle. Kapitaleieren var, ifølge Kalecki, derfor interessert i arbeidsløshet av politiske og strategiske grunner. Uten en vedvarende og relativ høy arbeidsløshet – en «sokkelarbeidsløshet» - kunne disiplinen på arbeidsplassene og i politikken bryte sammen.

Lønnskampen til arbeiderne førte i den første halvdel av 1970-tallet til en serie med streikebølger. Som en reaksjon begynte kapitaleierne og kapitalforvalterne å forberede oppsigelsen av etterkrigstidens samfunnskontrakt. Til forskjell fra de lønnsavhengige og deres fagforeninger rådet kapitalistklassen over en alternativ strategi til fortsatt demokratisk kapitalisme: De kunne gradvis vise sin mistillit ved å nekte å stille opp med de investeringsmidler systemet krevde for å kunne fungere.

Det liberale ønsket om skilsmisse

Mot midten av 1970-tallet samlet stadig flere bedrifter, industribransjer og deres interesseorganisasjoner seg om et felles mål: å løsrive den kapitalistiske økonomien fra etterkrigsårenes tvangstrøye av byråkratisk-politisk og korporativ kontroll for slik å kunne gjenvinne tilfredsstillende profittmarginer gjennom frie markeder og deregulering.

Fra begynnelsen av 1980 – tallet begynte kapitaleierne og deres talerør i politikken skrittvis å demontere sentrale elementer i den demokratiske kapitalismen fra etterkrigsårene: en politisk garantert full sysselsetting, landsomfattende tariffavtaler, lønnsarbeidernes medbestemmelse på arbeidsplassen og i bedriftene, statlig kontroll av nøkkelindustri, en stor offentlig sektor med trygge arbeidsplasser som et forbilde for privat sektor, en inntekts- og skattepolitikk som begrenset den sosiale ulikheten, konjunktur- og industripolitikk for å sikre jevn vekst.

Revolusjonen i Iran i 1979 og Iraks angrep på Iran året etter førte til en ny voldsom økning av energiprisene, som skjerpet inntektsfordelingskampen ytterligere. Parallelt med angrep på fagforeningene ble det gradvis gjennomført arbeidsmarkedsreformer som begrunnet behovet for mer «fleksibilitet» i avtaleverket med økt konkurranse på internasjonale markeder, den såkalte «globaliseringen».

Streeck nevner i denne sammenheng svekket oppsigelsesvern, differensierte arbeidsmarkeder med ulike rettigheter for de ansatte, og en tilsvarende oppsplitting i A-lag og B-lag i arbeidslivet, etablering av en lavtlønnssektor, aksept for en høy sokkelarbeidsløshet, privatisering av offentlige tjenester og nedbemanninger i offentlig sektor, desentralisering av lønnsdannelsen med forbigåelse av fagforeninger der det var mulig.

I tillegg til arbeidsmarkedet ble stadig flere markeder for varer, tjenester og kapital deregulert. Ifølge Streeck håpet regjeringene på at den storstilte dereguleringen skulle bidra til ekstra økonomisk vekst, som kunne fri dem fra det politiske ansvaret for å oppfylle de sosiale målene i etterkrigstidens demokratiske kapitalisme. Arbeidsgiverne på sin side brukte det økte konkurranstrykket i de globale markedene til å rettferdiggjøre en økt differensiering av lønninger og arbeidsbetingelser. Samtidig ble kapitalmarkedene ifølge Streeck i sterkere grad underkastet prinsipper for eierstyring og selskapsledelse som hadde økning av aksjeverdien som øverste mål. Selv de sosialdemokratiske mønsterlandene i Skandinavia åpnet for private utdannings- og forsikringsmarkeder, som et supplement eller sågar som et alternativ til offentlige tjenester, og innbyggerne ble gitt mulighet til å lånefinansiere tjenestene.

Summen av alle disse organiserte fremstøtene fra kapitaleierne og deres bransjeforeninger var at statene i de fleste OECD-landene i stigende grad frasa seg sitt ansvar for vekst, full sysselsetting, sosial sikkerhet og et samfunn uten for store sosiale forskjeller. Mer enn før overlot regjeringene til markedet å sikre innbyggernes velferd.

Liberaliseringsstrategiens raske suksess overrasket ifølge Streeck ikke bare kritiske, nymarxistiske teoretikere. Både Max Weber, Joseph Schumpeter og John M. Keynes hadde – hver på sin måte – forutsagt at en kapitalisme med frie, uregulerte markeder ville være et avsluttet kapittel i andre halvdel av det 20. århundre. Streeck minner om at også Karl Polanyi i boken *The Great Transformation (Den liberale utopi, i norsk oversettelse)* fra 1944 trakk den samme konklusjon. Dreiningen mot nyliberalisme førte til økt økonomisk ulikhet. Streeck bemerker at offensiven for å overlate ansvaret for borgernes velferd til private og kommersielle aktører støtte på forbausende svak motstand. Ifølge Streeck var den disiplinerende trusselen som utgikk fra en stigende arbeidsløshet bare en av flere årsaker til nyliberalismens triumf.

Vannet vi svømmer i

I en artikkel i *New Left Review*⁴ utdyper Streeck hvorfor kommersialiseringen av stadig større deler av borgernes sosiale liv ikke bare ikke møtte resolutt og organisert motstand, men tvert imot kunne sikre seg bred oppslutning og støtte. Ifølge Streeck danner 60 – tallets ungdomsopprør et vannskille i etterkrigshistorien: Et seksuelt, stilmessig og politisk generasjons-

opprør markerte begynnelsen på et kulturelt identitets- og verdiskifte fra pliktbevissthet til individuell selvrealisering. Den nye generasjonen ville både arbeide og konsumere på nye måter.

Industrien reagerte raskt på det antiautoritære ungdomsopprøret. Psykologen Abraham Maslows behovshierarki ble instrumentalisert til et markedsføringsverktøy, som grupperte forbrukerne etter hvilke verdier, holdninger og livsstiler de ønsket å uttrykke. Den nye forbrukeren var mettet og lei av standardiserte varer, de ville ha dem «skreddersydde».

Dette skiftet i markedsføring falt sammen med et skifte i industriell produksjon. Den nye mikroelektroniske teknologien og de computerstyrte produksjonsprosesser gjorde det nå økonomisk lønnsomt å produsere korte serier av forbruksvarer, tilpasset skiftende årstider og sesonger. En rask strøm av stadig nye produkter ble mektige emosjonelle symboler, som formidlet hvordan forbrukeren ønsket å bli sett av andre. Jo nærmere produktene kom kundenes preferanser, desto flere produkter var de villige til å kjøpe, desto mer var de villige til å arbeide for å få råd til dem, og desto mer var de villige til å ta opp lån og sette seg i gjeld.

Den massive kommersialiseringen av det sosiale livet siden 1970-tallet – typisk representert ved sport og idrett – er en kolonisering av folks underbevissthet ved hjelp av reklame og markedsføring for å øke kapitaleierens profitt. Streeck understreker imidlertid at kommersialiseringen også skapte muligheter for nye typer for sosialisering som ble oppfattet som attraktive. På et marked som flommer over av tilbud og produkter, framstår det individuelle varekjøpet som en identifikasjon og en presentasjon av selvet. En handling som både skiller en ut fra og forener en med andre sosial grupper.

Sammenlignet med andre tradisjonelle former for sosialisering oppleves kundevalget som mer frivillig og fullstendig uforpliktende. De sosiale båndene og identitetene oppleves som kortvarig moro som gjør det mulig å surfe fra en identitet til en annen uten å måtte rettfærdiggjøre seg.

Sosialisering gjennom sosiale medier er en fortsettelse av denne trenden, ikke minst fordi den gir firmaer en ny verktøykasse for å individualisere markedsføringen. Gjennom den profilen vi viser og gjennom de elektroniske spor vi etterlater, får vi vårt eget mest intime og private selv tilbake i en vareform av annonser og tilbud.

1968 – generasjonens selvrealiseringsprosjekt ble ikke bare kooptert av nye markedsføringsstrategier overfor forbrukerne. Det ble også innlemmet i arbeidsformer og ansettelsesforhold i det nye utdannings- og kunnskaps-samfunnet. De unge med høy utdanning på jakt etter karriere i det nye kunnskaps- og tjenesteytende samfunnet begynte å se på arbeidslivet som en sportslig konkurranseutfordring. De trengte ikke lenger frykte at deres mareritt om gullklokken etter lang og tro tjeneste i samme bedrift noen gang skulle bli virkelighet. En nyliberal arbeidsetikk, orientert mot prestasjonsrettfærdighet og konkurranse, bredde om seg blant de yrkesaktive, som var

stolte av den minutjose planleggingen for å forene familie og karriere trass i farene for utmattelse og utbrenthet.

Sammenlignet med 1940-årene, da Karl Polanyi i menneskets behov for trygge og sikre sosiale forhold lokaliserte et arkimedisk punkt for en motbevegelse mot det liberale prosjektet, var det etter 60-tallets ungdomsopprør blitt skapt en kulturell toleranse for et mer omskiftelig og fleksibelt arbeidsliv, prisgitt uberegnelige markedskrefter. Ifølge Streeck har den sosiale transformasjonsprosessen to sider,⁵ som gjør det nødvendig å anlegge to komplementære perspektiver på den nyliberale omveltningen av de sosiale forholdene de siste førti årene. Begge perspektivene er like gyldige:

- Det ene dreier seg om makt og interesser. Det er dette perspektivet Streeck inntar i boken *Gekaufte Zeit*. Han bygger et maktperspektiv inn i makroøkonomisk systemteori ved å betrakte kapitaleierne og deres interesseforfekttere som aktører. Etter Streecks mening er et slikt perspektiv nødvendig for å fortelle en plausibel historie om oppsigelsen av etterkrigstidens samfunnskontrakt mellom arbeid og kapital.
- Det andre perspektivet gjelder den systemiske logikken, som er iboende i den sosiale strukturen siden 60-tallets ungdomsopprør. Dette perspektivet finnes mer detaljert skissert i artikkelen «The Politics of Consumption».⁶ Det er nødvendig for å forklare hvorfor den nyliberale offensiven vant et kulturelt hegemoni som sikret den støtte langt utover rekken av de allerede politisk frelste.

De siste 40 årenes politiske økonomi

Seddelpressen og låneopptak

Fordi den lavere økonomiske veksten utover 1970-tallet truet med å tilspisse fordelingskonfliktene mellom arbeid og kapital, ble regjeringenes løsning å hente inn ekstra ressurser i form av penger. Etter sammenbruddet for Bretton Woods systemet i 1971 hadde de gitt opp å holde faste valutakurser i forhold til gull eller dollar. Realøkonomisk vekst ble erstattet av en økning i pengemengden, som tilsynelatende gjorde kaken som skulle deles, større. Den inflasjonsskapende pengepolitikken sikret den sosial freden. Men i andre halvdel av 1970-årene slo dette ut i stagflasjon i OECD-landene. Veksten stoppet helt opp til tross for økt prisstigning. Under ledelse av den amerikanske sentralbanken, Federal Reserve, som blant annet økte styringsrenten til over 20 prosent, ble det innført drastiske innstramninger i pengepolitikken i de fleste land.

Regjeringene til Thatcher og Reagan var villige til å bruke alle midler – inklusive massearbeidsløshet og knusing av fagforeninger – for å gjenopprette en «sunn» pengepolitikk som sikret en stabil pengeverdi.

Men med høy arbeidsløshet og sosial uro på begynnelsen av 1980-tallet dukket legitimitetskrisen til det politiske systemet opp på ny. Skatteøkninger

for å finansiere nødvendige sysselsettings- og velferdstiltak, ville møte motstand fra middelklassen og fra de nye høyerevelgerne i den velstående del av arbeiderklassen. Skatteøkninger var derfor en like stor politisk risiko som det å ikke sette i gang nødvendige krisetiltak. For å unngå skatteøkninger tok statene opp lån fra det private kredittvesenet. Allerede under Reagan skjedde det en liberalisering av finansmarkedene som gjorde det mulig for bankene å gi økte lån til både privat og offentlig sektor. Igjen ble pengesystemet brukt for å kjøpe sosial fred.

Mer pengedop

Men også med lånte penger lot en kapitalistisk fred seg bare kjøpe for en kort tid. På 1990-tallet økte bekymringene i mange land over den høye statsgjelden. Kreditorerne begynte å tvile på statens evne til å tilbakebetale lånene. Igjen gikk USA i bresjen for å redusere de store budsjettunderskuddene som førte til statlige låneopptak. Regjeringen til Clinton kuttet sterkt i sosialutgiftene. Etter råd og press fra internasjonale organisasjoner som OECD og IMF fulgte de fleste vestlige land USAs eksempel og gjennomførte en fiskal konsolidering.

Men på nytt bidro løsningen av et problem til at det ble skapt et nytt. Stramme offentlige budsjetter førte til et fall i etterspørselen som påvirket konjunktorene negativt. De private husholdningene merket også fallende inntektsvekst. Det politiske svaret var en ny runde med pengedop for å pumpe opp kjøpekraften. Finansmarkedene ble ytterligere liberalisert, noe som muliggjorde en rask vekst i låneopptak, også fra privatpersoner med dårlig kreditthistorie og svak sikkerhet.

Den store pengestrømmen la grunnlaget for vekstbobler i aksjer, boliger og eiendom, som sprakk da finanskrisen i 2008 stengte kredittkranene. Den nåværende trippelkrisen av finanskriser, fiskalkriser og realøkonomisk kriser er, ifølge Streeck, et resultat av at gjeldspyramiden, som demokratiske politikere bygde opp for å innfri løftene om fortsatt vekst og velstand, har brutt sammen. Da det internasjonale banksystemet truet med å kollapse i krisåret 2008, ble statsmakten tvunget til å intervensjonere. Den liberale forhåpningen om en økonomi uten statlig innblanding viste seg å være en illusjon. Streeck bemerker at virkemidlene regjeringene og deres sentralbanker har brukt for å redde det private banksystemet, har visket ut skillet mellom offentlige og private penger. Og med statenes overtakelse av misligholdte lån i kriserammete banker ble det nesten umulig å erkjenne hva som var stat og hva som var marked, og om det offentlige hadde overtatt bankene eller bankene privatisert det offentlige.

For å forhindre at skillet mellom private og offentlige penger helt skal forsvinne innførte EU nye regler for en bankunion i eurolandene som trådte i kraft 1. januar 2016. I henhold til de nye reglene må private innskytere og kreditorer foreta avskrivninger og ta tap (bail-in) før det kan bli aktuelt med

statlige hjelpepakker og kapitalinnsprøytninger (bail-out). Bankkrisen 2016 i Italia vil være en første alvorlig test på hvor prinsipielt reglene er å forstå.

Politiske og sosiale konsekvenser

Alle land i OECD viser større eller mindre variasjoner av det samme mønsteret: For å skape vekst- og velstandsgnist, ble det i tur og orden brukt tre monetære metoder – inflasjon, statsforgjeldning og privatforgjeldning. Hver og en virket bare i en kort periode og måtte oppgis fordi de stakk for mange kjepper i hjulene til kapitalens akkumulasjonsprosess. Ifølge Streeck var hver av overgangene til en ny metode for pengedop forbundet med et nederlag for den lønnsavhengige befolkningen. Bekjempelsen av inflasjonen gikk sammen med en svekkelse av fagforeningene og en strukturell vedvarende arbeidsløshet. Konsolideringen av statsfinansene skjedde samtidig med en svekkelse av sosiale rettigheter, en privatisering av offentlige tjenester og en vekst i private låne- og forsikringsordninger. Og etter finanskrisen førte innstrammingspolitikken til rekordhøy arbeidsløshet og sosiale nedskjæringer, som i Europa særlig treffer de søreuropeiske landene.

Parallelt med denne prosessen flyttes kamparenaen for fordelingskonflikten mellom arbeid og kapital stadig lenger vekk fra den jevne kvinne og manns erfaringsverden og påvirkningsmuligheter. Kampen flyttes vekk fra den årlige lønnskonflikten og vekk fra de periodiske valg av parlament og regjering. Kampen utspilles nå på de private kredit- og forsikringsmarkeder, og til slutt i en opphøyet sfære av et internasjonalt regjerings- og finansdiplomati hinsides dagligliv, common sense og demokratisk påvirkning.

Streeck ser utviklingen av EU som en institusjonalisering av denne massive fremmedgjøringsprosessen. Og han beskriver de siste 40 årenes utvikling som et forsøk på løsrive den kapitalistiske økonomien, ikke fra staten, som den er avhengig av som forsikring og voldsomakt, men fra den samfunnskontrakten, som kapitaleierne inngikk med demokratiet etter krigen.

Før mye demokrati?

I følge standard økonomisk teori om politikk skyldes fiskalkrisen som statene har havnet i, for mye demokrati. Demokratiske politikere på jakt etter stemmer og gjenvalg, presses av velgere og organiserte særinteresser til å komme med dyre valgløfter som i sum ødelegger de offentlige finansene. Både politikere og velgere forholder seg ifølge slike teorier om kollektive goder «rasjonelt», dvs. egoistisk, når de forsyner seg hemningsløst av en ressurs som tilsynelatende er «gratis». Summen av de demokratiske aktørenes «rasjonelle» handlinger er at de offentlige finansene, som et kollektivt gode, ødelegges.

Standard økonomisk teori anbefaler flere virkemidler for å løse problemet med «for mye demokrati» i den økonomiske politikken. Det ene er å binde de

politiske beslutningene til ulike makroøkonomiske handlingsregler, som setter grenser for pengebruk, budsjettunderskudd og statsgjeld. For det andre kan pengepolitiske beslutninger overlates til en uavhengig sentralbank. For det tredje kan administrative organer og ulike ekspertutvalg spille en større rolle i utformingen av den økonomiske politikken. For det fjerde kan flest mulig av det som framstilles som rasjonelle, markedstilpassede beslutninger, forankres i partiovergrepene forlik, som muliggjør en avpolitisering av politikken.

Ifølge Streeck bygger teoriene om at budsjettunderskudd og statlig forgjeldning skyldes for mye demokrati, på tvilsom empiri. For det første så skyldes dagens store statlige underskudd i mange land at statene ikke bare måtte redde bankene. De måtte også betale regningen for at finanskrisen førte til stigende arbeidsløshet og fattigdom. Streeck refererer til økonomiprofessor Moritz Schularick, som i «Public debt and financial crises in the twentieth century» (Discussion Paper, Berlin 2012), finner at jo større finanssektoren er i et land, desto større er veksten i ny offentlig gjeld etter krisen.

For det andre så løper stigende statlig forgjeldning de siste 40 årene parallelt med synkende valgdeltakelse i alle vestlige samfunn. Siden 1960-tallet har valgoppslutningen ved parlamentsvalg falt med gjennomsnittlig 12 prosent.⁷ At det skulle skyldes at befolkningen er fornøyd med utviklingen og ikke ser noen grunn til å engasjere seg politisk, er tvilsomt. Den økonomiske ulikheten har økt markant de siste 40 årene. Valgdeltakelsen er lavest i de gruppene som kommer dårligst ut. Grupper som er mest avhengig av en statlig omfordelingspolitikk, møter i så liten grad opp for å stemme, at flere partier i Tyskland helt har sluttet å drive valgkamp i bydelene med mange innvandrere, arbeidsløse og sosialklienter.

Politisk apati og for lite skatt

En mer plausibel forklaring på dette fenomenet er at den sosiale underklassen ikke ser noen vits i å delta, da det ikke gjør noen forskjell hvilket parti eller blokk som vinner. Resultatet av valget blir uansett mer av den samme liberale politikken. Den politiske avholdenheten kan også skyldes at den nyliberale omskoleringen av de lønnsavhengige massenes tankesett har fått selv underklassen til å innse at den bare har seg selv å takke for sin miserable situasjon.

Den viktigste grunnen til fiskalkrisen ser Streeck i de vanskene staten har med å trekke inn nok skatteinntekter fra en økonomi og et samfunn som er basert på privat eiendomsrett og som stadig krever større ytelser fra staten. De rike markedsvinnerne betaler ikke nok skatt til å dekke de sosiale og miljømessige kostnadene av egen profittjakt på stadig nye områder. Streeck forkaster ikke standardteorien om offentlige finanser som et kollektivt gode, men han snur den på hodet. Fiskalkrisen skyldes ikke primært at de lønnsavhengige massene har hentet ut for mye ressurser fra felleskassen. Krisen

skyldes at de sosiale sjiktene, som har tjent mest på utviklingen, ikke har betalt nok inn. Og demokratiets fallitt består i at heller ikke sosialdemokratiske politikere har forsøkt å bremse utviklingen. Politikerne erkjente ikke at det dreide seg om et angrep på den sosiale kontrakten, klassekompromisset, kapitalkreftene ble tvunget til å inngå etter krigen. Politikerne har tvert imot tilpasset samfunnet til de nye akkumulasjonsbetingelsene som kapitalen krever. Politikerne har lagt til rette for mer liberalisering i et fåfengt håp om at dette var veien å gå for å sikre en fremtidig vekst, som skulle komme alle til del. De overså dermed den historiske erfaringen fra etterkrigstiden: at kapitalismens forening med demokratiet var forbundet med strenge og effektive reguleringer.

Resultatet av de nyliberale reformene er en stat som dekker sine underskudd med gjeld istedenfor skatteøkninger. De rike som har skapt sine formuer i markedsøkonomien og som får skattlagt en stadig mindre del av den, søker etter sikre og lønnsomme plasseringer av kapitalen. De rike har all interesse av en stat som ikke bare lar dem beholde kapitalen, men også tar imot kapital fra de rike som kreditt, og betaler dem gode renter. Til slutt gir staten de rike muligheten til å overføre formuene til sine barn og arvinger, fordi arveavgiftene er blitt små og ubetydelige, eller er blitt helt fjernet, slik som i Norge i 2014.

Kreditorene – de nye rettighetshaverne

Finanskrisen i 2008 har fått den statlige gjelden i mange land til å stige til et så høyt nivå, at kreditorene begynner å tvile på om statene er i stand til å innfri sine forpliktelser. For å sikre sine fordringer forsøker derfor kreditorerne i langt større grad enn før å skaffe seg innflytelse over statenes politikk. I en demokratisk skattestat («Steuerstat») er statsborgerne de eneste som kan stille krav og gi fullmakter. I en skyldnerstat («Schuldenstat») danner statens kreditorer en egen krets av politiske rettighetshavere («constituency»), som ikke er forutsett i tradisjonell demokratiteori. En demokratisk skyldnerstat er ikke bare avhengige av skatter og borgerånd for å overleve. Dens skjebne bestemmes også av om kreditorene låner den penger og skjenker den tillit.

Streeck foreslår en stilisert modell for en skyldnerstat, som må betjene de motstridende interessene til sine to «folk», nemlig befolkningen eller statsfolket og markedsfolket («Marktvolk»). Mens statsfolket er nasjonalt organisert, er markedsfolket transnasjonalt. Statsfolket er borgere med grunnleggende politiske og sosiale rettigheter. Markedsfolket derimot er investorer med private, tidsbegrensede fordringer, som ikke er forankret i en forfatning, men i en sivilrett. Markedsfolket kan ikke gjøre opprør mot en regjering de ikke liker ved å stemme den ned, men de kan selge allerede kjøpte statsobligasjoner og nekte å kjøpe nye. Kreditorenes misnøye med regjeringens politikk gjenspeiles ikke i lave galluptall, men i høye gjeldsrenter. En

demokratisk skyldnerstat må manøvrere mellom de motstridende interessene til sine to folk og rettighetshavere på en slik måte at verken borgernes lojalitet eller investorens tillit undergraves. Med veksten i private pensjons- og forsikringsordninger og med økt spareformue i deler av middelklassen vokser det også fram en relativt stor gruppe innbyggere som er medlemmer av begge folk. Dette gjør politisk manøvrering og avveining til en enda vanskeligere balansekunst.

Dannelsen av skyldnerstaten fører altså til konstitueringen av finanskapitalen som et rivaliserende markedsfolk i tillegg til statsfolket. Dermed trer, ifølge Streeck, forholdet mellom kapitalisme og demokrati inn i en ny fase. Kapitaleierne utøver nå ikke lenger bare sin politiske innflytelse indirekte gjennom beslutninger om å investere eller ikke i de nasjonale realøkonomiene. Kapitaleiernes innflytelse er i tillegg direkte gjennom deres vilje til å finansiere staten gjennom lån eller la være å gjøre det.

Konsolideringsstaten

Dannelsen av en skyldnerstat, som er avhengig av tillit i de internasjonale finansmarkedene, snevrer inn rammen for nasjonal politikk. Demokrati forutsetter nasjonal suverenitet, men spillerommet for den økonomiske politikken i en skyldnerstat blir trangere. I forsøket på å overbevise kreditorene om statens betalingsevne og -vilje, presser det seg i kriselandene fram en sparepolitikk, som blir mest effektiv hvis den også er støttet av opposisjonen og bundet til institusjonelle regler.

2. mars 2012 undertegnet regjeringssjefene i EU, med unntak av Storbritannia og Tsjekkia, en fiskalpakt. Fiskalpakten innskjerper tidligere vedtatte regler om budsjettunderskudd og statsgjeld. Budsjettunderskuddet må ikke overstige 0.5 prosent av brutto nasjonalproduktet (BNP). Statsgjelden må ikke overstige 60 prosent av BNP, og må reduseres med 5 prosent i året. Land som bryter reglene, kan idømmes bøter av EU-domstolen på inntil 0.1 prosent av BNP. Nekter et land å godkjenne pakten, vil det heller ikke få støtte fra EUs støtte- og krisefond. Reglene ble ikke tatt inn i EUs grunnlov, Lisboa traktaten. Grunnen er enkel. For at traktaten skal endres, må alle de nasjonale regjeringene være enige. Endringene må i tillegg godkjennes av de nasjonale parlamentene og av Europaparlamentet. Hadde denne framgangs-måten blitt fulgt, ville fiskalpakten aldri gått igjennom.⁸

De nasjonale regjeringene mister internasjonal prestisje, hvis de ikke makter å gjennomføre de inngåtte avtalene. Opposisjon og interessegrupper, som krever at politikken må korrigere den fordelingen av inntekt og livs-sjanser som markedsøkonomien gir, blir forsøkt satt sjakk matt med trusselen om hvilke negative reaksjoner på finansmarkedene en slik ikke-markeds-konform politikk vil utløse.

EUs demokratiske underskudd skyldes derfor, ifølge Streeck, i mindre grad at europaparlamentet ikke har den samme makt i EU systemet som parlamentene i nasjonalstaten. Demokratiunderskuddet skyldes heller at de nasjonale regjeringene styrker seg på europeisk nivå overfor demokratiske motkrefter nasjonalt. Gjennom rådsmøter, toppmøter og krisemøter gis regjeringene mandat til å gjennomføre en internasjonal sanksjonert spare- og konsolideringspolitikk på hjemmebane.

Det internasjonale finansdiplomati, som eurolandenes regjeringer har bedrevet i forsøket på å få på plass krisepakker og en fiskalpakt, har derfor utløst motreaksjoner fra de nasjonale parlamentene. Parlamentene har krevd økt innsyn de felleseuropeiske beslutningene, og vist økt uvilje mot bare å strø sand på beslutninger og lovframlegg vedtatt på EU toppmøter. I Tyskland har særlig den tyske forfatningsdomstolen reist prinsipielle innvendinger mot at de nasjonale demokratiske institusjonene ikke skulle ha noe annet valg enn å bøye seg for de retningslinjer, som tilhengerne av en europeisk forbundsstat har framforhandlet med EU- byråkrater og internasjonale kreditorer. Samtidig har nasjonale regjeringer kunnet peke på heftig parlamentarisk eller juridisk motstand hjemme for å styrke sin internasjonale forhandlingsposisjon.

Ifølge Streeck er den økte nasjonale motstanden mot å få innenrikspolitikken diktert av europapolitikken et alvorlig varsko, selv om det er usikkert om motstanden på sikt greier å stoppe eller bremse marsjen mot en europeisk konsolideringsstat. Den europeiske konsolideringsstaten («Konsolidierungsstaat») er en historisk ny institusjonell konstruksjon med makt til å overvåke og håndheve at den nasjonale økonomiske politikken er i overensstemmelse med markedsøkonomiske prinsipper. Konsolideringsstaten er den liberale kontrarevolusjonens endelige avskjed med den keynesianske blandingsøkonomien. Konsolideringsstaten er, ifølge Streeck, i ferd med å bevege den politiske økonomien i EU mot det målet som Friedrich Hayek allerede i 1939 beskrev i essayet «The Economic Conditions of Interstate Federalism». Hayeks program for en liberal verdensorden var en frihandelsføderasjon, der grensene for statlig og føderativ politisk intervensjon i markedet var sterkt begrenset.⁹ Ifølge Streeck ligner dette konsolideringsregime formalt på det menneskerettighetsregimet som også nylig har blitt en del av internasjonal rett. Det ene handler om plikten til å beskytte, det andre om plikten til å betale

Konsolideringsstaten mål er, ifølge Streeck, en avpolitisering av økonomien og en avdemokratisering av politikken. Den vil reise en kinesisk mur – en «fire wall» – mellom økonomi og politikk, som gjør det mulig for markedene å få gjennomslag for sin versjon av rettferdig fordeling uten forstyrrende politiske inngrep.

Kampen i konsolideringsstaten

En massebasis for den politikkfrie kapitalismen utgjøres av en voksende middelklasse av eiere av «humankapital», dvs. personer med relativt mye utdanning. Orientert mot prestasjonsrettferdighet og konkurranse har de høy toleranse for ulikhet og høy privat investeringsvilje i egen og egne barns utdanning og karriere. Deres krav om helse og utdanning, som er nødvendig for å klatre eller i det minste beholde plassen i det sosiale hierarkiet, kan ofte ikke tilfredsstilles av det offentlige. De er opptatt av å ta vare på sine boligeiendommer og private pensjons- og spareformuer og utgjør en viktig del av Streecks «markedsfolk».

I den forestående politiske kampen om konsolidering av makten i nasjonalstatene, vil hovedkampen utspilles mellom markedsfolket på den ene siden og statsfolkets lavere lønte, pensjonister og offentlige ansatte på den andre, ifølge Streeck. Konsolideringen vil i all hovedsak skje ved at de offentlige utgifters andel av nasjonalproduktet går ned og ikke ved at skatteinntektene går opp. Fordi befolkningen blir stadig eldre, er det derfor nødvendig at pensjoner og trygder kuttes, og pensjonsalderen heves. Privatisering av offentlige tjenester som helse og undervisning vil fortsette å øke.

For å redde det økonomiske og monetære samarbeidet i eurosone har EU pålagt de mest gjeldstyngde landene en streng sparepolitikk, som en forutsetning for nye gjelds- og lånegarantier fra den europeiske sentralbanken. Den dikterte sparepolitikken har ført til usosiale kutt i offentlig velferdsprogrammer og et redusert forbruk, som i sin tur har gitt mindre vekstimpulser og forverret den økonomiske situasjonen i landene ytterligere. Som en følge av EUs krisehåndtering har det også blomstret opp nasjonale motsetninger og høyre- og venstrepopulisme, som har brakt unionen opp i en politisk, ikke bare i en økonomisk krise. Det er de søreuropeiske landene som betaler den høyeste prisen i form av arbeidsløshet, fattigdom og sosial nød, for den strenge sparepolitikken EU gjennomfører for å redde det økonomiske og monetære samarbeidet i eurosone.

For å forstå hvorfor den økonomiske krisen har rammet de søreuropeiske landene hardest peker Streeck på landenes integrasjon i EU. Da de sør-europeiske landene ble medlemmer i EU og nesten samtidig i NATO, skjedde det ikke bare av økonomiske, men også politiske og strategiske grunner. Landene var i ferd med kvitte seg med militærdiktatur og fascisme. Men i disse landene fantes det også en sterk eurokommunistisk bevegelse. Politisk og sosial utvikling gjennom en økonomisk vekst subvensjonert av EUs strukturprogrammer var det eurokapitalistiske alternativet til en eurokommunistisk sosial revolusjon. Av geopolitiske grunner ønsket NATO stabilitet og partnere de kunne stole på i Middelhavsregionen. USA har hele tiden støttet en slik utvikling for å nøytralisere eurokommunismen.

Motstand mot sparepolitikken.

Dilemmaet for den liberale venstresiden, les: sosialdemokratiet, i Europa er dette: De har støttet utviklingen av EU, selv om unionen har tatt form av en liberaliseringsmaskin som har demontert deler av velferdsstaten for å gjøre de nasjonale økonomiene konkurransedyktige på det globale markedet. Den politiske regningen for dette er at i Nord-Europa flokker globaliseringens tapere seg om høyrepopulistiske partier, som UKIP i Storbritannia, Front National i Frankrike og AfD i Tyskland. Beskyldt for å være en ekstremist, kontret lederen for det islam- og innvandringskritiske *Partiet for frihet* i Nederland, Geert Wilders, med at han bare forsvarte den sosialpolitikken som det nederlandske arbeiderpartiet sto for på 1960-tallet. I dag kan Marine Le Pen argumentere på lignende måte.

EUs krisehåndtering og knefall for internasjonal finanskapital har bidratt til suksessen til EU- skeptiske høyrepartier. Ifølge venstreintellektuelle europeere, som Jürgen Habermas og Thomas Piketty, bør derfor politikerne våge skrittet mot en full europeisk union. Svaret på høyrepopulismen er å skape en europeisk demokratisk velferdsstat, som kan føre en felles fiskal-, arbeids- og sosialpolitikk. For Jürgen Habermas og Thomas Piketty finnes det ikke noe alternativ til den globale kapitalismen. Den kan ikke stoppes, bare temmes ved at også det politiske demokratiet organiserer seg overnasjonalt. Bare en supranasjonal suverenitet i form av et parlament og en lovgivende myndighet kan ha håp om å matche finansmarkedenes makt og igjen gjøre dem til realøkonomienes tjenere.

Ifølge Wolfgang Streeck går Jürgen Habermas sin samfunnsteori ut på å betrakte økonomien som et «teknisk subsystem», som er i stand til å fungere på en rasjonell og nøytral måte ved hjelp av en overnasjonal, europeisk statsmakt.¹⁰ Ifølge Streeck er dette helt i tråd med standard (ny-klassisk) økonomisk teori, selv om økonomien i Habermas sin teori er vevd inn i en større kontekst av kommunikasjon og handlinger, som i prinsippet gjør det mulig å organisere den kapitalistiske økonomien på et demokratisk grunnlag. Penger er innenfor et slikt system bare et ideelt styrings- og kommunikasjonsinstrument, som koordinerer markedsaktørens bestrebelse etter å bruke knappe ressurser mest mulig effektivt.

For Habermas blir kapitalistisk økonomi, økonomi rett og slett. Den blir en ny «natur» som ikke kan skiftes ut, bare styres og temmes. For Habermas blir derfor den sosiale kampen mot kapitalismen erstattet av en politisk og juridisk kamp for demokrati.

To pengebegreper

Ifølge Streeck har denne teoretiske og politiske posisjonen sammenheng med at Jürgen Habermas, og etterkrigssosiologien på begge sider av Atlanterhavet, tok sitt begrep om penger fra den økonomiske tradisjonen som går tilbake til

Adam Smith. I Smiths liberale teori blir penger ansett som et nøytralt symbol for varers nytteverdi. Behovet for et pengesystem blir drevet frem nedenfra, av markedsaktørenes behov for et effektivt kommunikasjonstegn som kontinuerlig reduserer transaksjonskostnadene ved utvidede handelsrelasjoner. Staten spiller her en rolle bare i den forstand at den blir invitert inn av markedsdeltakerne: for å øke effektiviteten til pengene blir staten bedt om å sette sitt stempel på dem og dermed gjøre dem mer troverdige.

Fordi etterkrigssosiologien etter Streecks oppfatning overlot studiet av økonomi og pengesystemer til de økonomiske fakultetene, som i stigende grad kom til å bli dominert av den nyklassiske skolen, gikk et alternativt konsept om penger tapt, som går tilbake til Max Weber. For Weber er penger en politisk-økonomisk institusjon, som er skapt av og fungerer innenfor en «herskende organisasjon». Som alle institusjoner tilgodeser den noen interesser, og belaster andre. Dette gjør penger omstridt og til gjenstand for sosial konflikt, eller slik Streeck siterer Weber: penger er en ressurs og et våpen i markedskampen. Ifølge Streeck behandler Habermas pengesystemer som et nøytralt, teknisk kommunikasjonssystem. For Wolfgang Streeck, og Max Weber, er derimot monetære systemer politiske kraftfelt som kvantifiserer relative sjanser i en interessekamp.

Euroen som våpen i markedskampen

Hvis man i motsetning til Habermas og ny-klassisk økonomisk teori legger til grunn at penger, altså euroen, på grunnleggende vis er et maktmiddel, et våpen i en interessekamp, danner det seg følgende bilde:

De som står i fremste rekke for å forsvare euroen, er eksportindustrien i landene med overskudd i utenrikshandelen, først og fremst Tyskland. For eksportindustrien betyr euroen en forsikring mot at eksportvarene plutselig blir dyrere ved at mottagerlandene devaluerer. I tillegg gjør de økonomiske problemene i EUs kriseland at euroen svekker seg i forhold til andre valutaer, noe som forbedrer eksportsjansene utenfor eurosone. Fagforeningene som organiserer arbeiderne i eksportindustrien, forsvare euroen av samme årsak. I tysk politikk får dette uttrykk i at CDU og SPD er samstemte i forsvaret av euroen. Forsvaret av euroen skjer ikke bare av økonomiske grunner, men har ifølge Streeck blitt politisk *statsfornuft*. Alle som reiser spørsmålet om det ikke også kan være et Europa uten euroen, blir frosset ut av det gode politiske selskapet og stilt i den politiske skammekroken.

I kriselandene i Sør-Europa fant europrosjektet opprinnelig støtte hos eliten i statsapparatet og næringslivet. De trengte EUs drahjelp for å modernisere landet, og de satset på at en valutaunion ville tvinge frem nyliberale reformer, som ville bidra til å svekke fagbevegelsen og det de anså for å være tradisjonelle, tilbakestående livsformer. Støtte fant euroen også blant den urbane middelklassen, som verdsatte den økte mobiliteten også for

sine sparepenger på det enhetlige europeiske markedet. Euroen forhindret i tillegg at tyske luksusbiler og andre importvarer som de etterspurte, ble dyrere som følge av gjentatte devalueringer.¹¹

Streeck anser det som sannsynlig at det nyliberale moderniseringsprosjektet i Middelhavslandene er i ferd med å mislykkes. Dermed fordamper begeistringen for euroen.¹² Det harde pengeregimet i eurosonen lar seg ikke forene med den type samfunnsøkonomi som historisk har vokst fram rundt Middelhavsområdet: idealtypisk har den økonomiske veksten i disse landene vært drevet av den innenlandske etterspørselen – understøttet av inflasjon om nødvendig. Etterspørselen var i sin tur drevet av budsjettunderskudd, eller av lønnskampen til sterke fagforeninger, som nøt godt av et sterkt vern mot oppsigelser og av en stor offentlig sektor. Inflasjonen gjorde det også lettere å betjene den offentlige gjelden.¹³

Middelhavslandenes ønske om å myke opp euroen møter sterk motstand fra Tyskland, og deres allierte, som insisterer på en fortsatt streng spare- og konsolideringspolitikk. Ifølge Streeck bidrar det tyske forsvaret for en sterk og stabil euro for enhver pris – «hvis euroen mislykkes, mislykkes EU»¹⁴– til den utbredte forestillingen i flere europeiske land om at tidens «klassekamp» utkjemper mellom Tyskland og de europeiske folkene, og ikke lenger mellom lønsmottakere og kapitaleiere.¹⁵ At den sosiale underklassen, taperne i liberaliserings- og globaliseringsprosessen, spilles ut mot hverandre og slutter opp om forsvaret av egen nasjon, er et resultat av det diplomatiske spillet.

Streck beskriver det internasjonale finansdiplomati som et forvirrende spill som skjuler interessekonfliktene mellom lønns- og profittavhengige, mellom statsfolket og markedsfolket bak en konstruksjon av enhetlige nasjoner. I retorikken til den internasjonale gjeldspolitikken oppfattes nasjonene som homogene, moralske aktører med en kollektiv forpliktelse overfor sine kreditorer og debitorer. Retorikken deler nasjonene inn i de som «holder sitt hus i orden» og de som «ikke har gjort hjemmeleksen og levd over evne». Slik stimuleres nasjonale klisjer om late, korrupte og skattesnyttende grekere, og aggressive tyskere, som nå erobrer Europa, ikke med kanoner, men med euroen, ledet av Angela Merkel og finansminister Wolfgang Schäuble, portrettert i italienske og greske media ikledd Wehrmachtuniform med hakekorssymboler. Historiske spøkelser og fiendebilder vekkes til live fra en fortid, som den europeiske unionen ble stiftet for å begrave. Euroen som skulle forene, river Europa i stykker.

Behovet for å redde Europa fra euroen

Ifølge Streeck truer det europeiske unionsbyggverket med å styrte sammen. Hvis man ikke snart begynner med en kontrollert sprengning, vil det knuse Europa. I en kommentar til Brexit skriver Streeck at britenes utmelding åpner

muligheten for å diskutere hvordan et alternativt Europa kan designes.¹⁶ Nasjonalstatenes størrelse og mangfold og deres innbyrdes forhold er i globaliseringens tid de viktigste variablene i enhver politisk arkitektur, spesielt i Europa. Et Europa med variabel geometri må ifølge Streeck være et *Europa light*, skapt nedenfra og opp av selvstendige nasjonalstater og autonome regioner, som frivillig inngår avtaler og konvensjoner og selv bestemmer hvor langt de vil integreres. I en ny politisk arkitektur for Europa bør det inngå et fleksibelt valutasystem. I boken *Gekaufte Zeit* foreslo Streeck å avvikle euroen og erstatte den med et system av fleksible valutakurser mellom medlemslandene, etter modell av etterkrigstidens Bretton Woods. Det vil gjøre det mulig for land med svakere konkurransekraft å utligne forspranget til land med sterkere konkurranseevne ved å devaluere sin valuta. Land som får sin konkurranseevne svekket som følge av eksempelvis store lønnsøkninger eller en kostbar sosialpolitikk, kan fra tid til annen rette opp misforholdet på bekostning av de sterkere utenlandske konkurrentene.

Streeck innrømmer at han ikke visste nok om pengespørsmål da han skrev boken. Det er først etter å ha skrevet boken at han har fordypet seg i den rikholdige litteraturen som drøfter alternative penge- og kredittsystemer. Streeck ser for seg at den europeiske diskusjonen om et valutasystem etter euroen blir et tema i en *global debatt* om et nytt penge- og kredittsystem for kapitalismen - ja kanskje til og med for en postkapitalistisk orden i det 21. århundre.¹⁷

Det bør forhandles både om mekanismer for å utligne ubalanser i handelen landene imellom og om et fleksibelt valutasystem, som oppmuntrer verken til rivaliserende devalueringer eller til et kappløp om å trykke penger og stifte gjeld. På dagsorden bør også stå muligheten for å etablere en ny reservevaluta etter dollaren, økt makt til stater og internasjonale organisasjoner for å begrense frie kapitalbevegelser, reguleringer av de ødeleggende operasjonene til skyggebanker og begrensning av den globale utstedelse av penger og kreditt.

Globaliseringen og finansialiseringen av økonomien var det vinduet kapitaleierne benyttet for å unnsnippe tvangsekteskapet med sosialdemokrati. Streeck innrømmer at han for lenge undervurderte i hvilken grad de grunnleggende spillereglene i den politiske økonomien var blitt endret.¹⁸ Selv så sent som i den korte perioden rundt årtusenskiftet, da han var engasjert som rådgiver i arbeidslivsspørsmål av Gerhard Schröders rødgrønne regjering i Tyskland, bedrev han ønsketenkning om at det var mulig å bevare og styrke velferdsstaten i den globale økonomien ved å ri på markedskreftene.

Etter å ha viet store deler av sin akademiske karriere til studiet av arbeidslivsspørsmål, kom Streeck etter finanskrisen til innsikten at han måtte arbeide med penger – den ultimate driveren i en kapitalistisk politisk økonomi. Jeg tolker Streeck dithen at han studerer penger også i håpet om at det innenfor et

nytt globalt monetært system er mulig å skape bedre betingelser for at motkreftene mot den nyliberale offensiven skal kunne organisere seg.

Juli 2016

NOTER

- 1) Wolfgang Streeck, *Gekaufte Zeit – Die vertagte Krise des demokratischen Kapitalismus*, Berlin: Suhrkamp Verlag 2013
- 2) Jürgen Habermas, «Demokratie oder Kapitalismus?» I *Demokratie oder Kapitalismus – Europa in der Krise? Blätter für deutsche und internationale Politik*. Blätter Verlagsgesellschaft mbH, Berlin 2013, s. 75 - 86
- 3) Michael Kalecki, «Political Aspects of Full Employment». Hentet 07.07.2014 fra <http://mrzine.monthlyreview.org/2010/kalecki220510.html>
- 4) Wolfgang Streeck, «The Politics of Consumption». I *New Left Review* 76/2012, s.27 - 47
- 5) Wolfgang Streeck, «Social Democracy's Last Rounds». I *Jacobin magazine* 25.02.16. Hentet 15.06.16 fra <https://www.jacobinmag.com/2016/02/wolfgang-streeck-europe-eurozone-austerity-neoliberalism-social-democracy/>
- 6) Wolfgang Streeck, «The Politics of Consumption». I *New Left Review* 76/2012, s.27 - 47
- 7) Wolfgang Streeck, Wolfgang Streeck, *Gekaufte Zeit – Die vertagte Krise des demokratischen Kapitalismus*, Berlin: Suhrkamp Verlag 2013, s. 89
- 8) Dag Seierstad, «Statskuppet fiskalpakt». Fra Dag Seierstads EU-side. Hentet 18.07.16 fra <http://seierstadeu.blogspot.no/2012/11/statskuppet-fiskalpakt.html>
- 9) Friedrich Hayek, «The Economic Conditions of Interstate Federalism». Hentet 07.07.2014 fra <http://mises.org/books/individualismandeconomicorder.pdf>
- 10) Wolfgang Streeck, «Why the euro divides Europe». I *New Left Review* 95/2015. Hentet 16.07.2016 fra <https://newleftreview.org/II/95/wolfgang-streeck-why-the-euro-divides-europe>
- 11) Wolfgang Streeck, *Gekaufte Zeit – Die vertagte Krise des demokratischen Kapitalismus*, Berlin: Suhrkamp Verlag 2013, s. 207
- 12) Wolfgang Streeck, «Wieso Europa so nicht funktionieren kann». Hentet 16.07.2016 fra <https://oxiblog.de/interview-mit-wolfgang-streeck/>
- 13) Wolfgang Streeck, «Why the euro divides Europe». I *New Left Review* 95/2015. Hentet 16.07.2016 fra <https://newleftreview.org/II/95/wolfgang-streeck-why-the-euro-divides-europe>
- 14) Angela Merkel, Innlegg i Bundestag, 7. september 2011.
- 15) Wolfgang Streeck, «Wieso Europa so nicht funktionieren kann».
- 16) Wolfgang Streeck, «After the British Referendum». I *London Review of Books*, Vol. 38, No. 14 2016. Hentet 16.07.16 fra <https://wolfgangstreeck.com/2016/07/04/after-the-british-referendum/>
- 17) Wolfgang Streeck, «Why the euro divides Europe». I *New Left Review* 95/2015.
- 18) Wolfgang Streeck, «Social Democracy's Last Rounds». I *Jacobin* 25.02.16. Hentet 17.07.16 fra <https://www.jacobinmag.com/2016/02/wolfgang-streeck-europe-eurozone-austerity-neoliberalism-social-democracy/>

SOSIALDEMOKRATER I BRUSSEL – HVA HJELPER DET?

170 millioner stemte ved valget til EU-parlamentet i juni 2014. 230 millioner lot være å stemme. Hvorfor var det så få som stemte? Kan det ha noe med at det knapt er noen forskjell på EU-politikken til de tre største partigruppene i EU-parlamentet, sosialdemokratene, kristendemokratene og de liberale?

Disse tre partigruppene har i alle år dominert EU-parlamentet både tallmessig og politisk. De har stått sammen bak den valutaunionen som kan ende med å sprengte seg sjøl. De har stått sammen bak den krisepolitikken som berger banker og kaster mennesker ut i arbeidsløshet og ut av boligene sine. De har stått sammen om å gjøre EU-institusjonene i Brussel og Frankfurt enda mektigere og mer utilgjengelige enn før. Verken sosialdemokrater, kristendemokrater eller liberale har kjørt valgkamper på EU-politiske tema som kunne skille dem fra hverandre. Ingen av dem har vågd seg på EU-kritikk. Hvorfor da stemme når det ikke fins troverdige alternativer?

Sosialdemokratiets europeiske bingo!

Mot slutten av 1990-årene var krisetendensene i EU blitt nærmest permanente. Maastricht-traktaten fra 1992, som skulle gi ny fart på utviklingen mot en overnasjonal union med felles mynt, felles økonomisk politikk og felles utenriks- og sikkerhetspolitikk, hadde ikke bidradd til å løse problemene med høy arbeidsledighet i de fleste medlemslandene, eller de økende miljøproblemene.

Med samlingen av Tyskland etter Murens fall kunne det nye Tyskland sette sitt stempel på utviklingen av unionens institusjoner og politikk. Unionsutviklinga under tysk dominans knesatte liberalismen som det nye Europas grunnlov. Den gamle Romatraktatens visjonære fire friheter fra 1957 var ikke lenger bare liberalistiske visjoner, men harde realiteter, bevoktet og raffinert av nye institusjonelle forhold. Ordoliberalismen er en realitet.

EU-prosjektet med sine nye interne maktforhold og traktater stadfestet markedets makt over samfunnsutviklingen og forsterket det «demokratiske underskuddet». Under valget til EU-parlamentet i 2014 var situasjonen mer enn noen gang tidligere preget av massearbeidsløshet og stadig flere utrygge arbeidsplasser i EU – med økende sosiale forskjeller og nye former for fattigdom, samtidig som den økologiske balansen ble satt under stadig kraftigere press. Men det overveldende flertallet av politikere toet sine hender: Dette får markedene ordne opp i.

Eneste lys i mørket for oss i Norge var et vagt løfte, noen kalte det en drøm: Bare norske sosialdemokrater får komme til Brussel, skal nok alle Europas sosialdemokrater ta over styringa. Alle som hadde sett generasjoner av radikale AUF-ledere visne vekk jo nærmere de kom maktposisjoner, måtte spørre seg: Hva er det med Brussel som kan gi sosialdemokrater ryggrad til å styre kapitalkrefter mer viljefast derfra enn fra Oslo og andre hovedsteder?

Men i 1998 fikk de bingo: 11 av de daværende 15 EU-regjeringer, var plutselig dominert av sosialdemokrater. Bare i to EU-land, Spania og Irland, satt reine høyre-regjeringer ved makta. For første gang kunne sosialdemokrater dreie EU-prosjektet til venstre, hvis det var *det* de ville. De viktigste utfordringene var opplagte:

- å gjøre noe effektivt med den arbeidsløsheten som etter 1980 hadde herja med arbeidslivet i de fleste EU-land,
- å motvirke de stadig økende sosiale forskjellene og de nye formene for fattigdom,
- å slå tilbake angrepene på velferdsordningene som hadde tiltatt i styrke etter 1990.

Sosialdemokratene kunne endelig få vist om det var noe i at de «*måtte til Brussel*» for å få til det de ikke fikk til hver for seg innenfor de enkelte nasjonalstater.

Mye lå til rette

Mye lå til rette for et sosialdemokratisk Europa-prosjekt i andre halvdel av 1990-tallet. Muren hadde falt, den dogmatiske og perspektivløse kommando-økonomien i øst hadde kommet til veis ende, og velgerne i Vest-Europa så seg om til venstre. I land etter land vant sosialdemokratene betydelige valgseire, både ved nasjonale valg og ved valget til EU-parlamentet. Samtidig gikk sosialdemokratene i flere land i regjeringssamarbeid med partier til venstre for seg.

Sosialdemokratiske regjeringer hadde plutselig nok stemmer til at de hadde kvalifisert flertall i Rådet, EUs viktigste beslutningsorgan. Også i EU-kommisjonen var det et betydelig innslag av sosialdemokrater. Alt etter valget i 1994 var sosialdemokratene den største gruppa i EU-parlamentet. Men dette tallmessige overtaket rundt år 2000 satte ikke synlige spor etter seg i EU-politikken. Fra storhetstida mellom 1996 og 2002 er det ikke mulig å se den minste antydning til at sosialdemokrater styrte, eller tok sikte på å styre, EU i nye retninger. Det var sosialdemokrater som styrte EU da regjerings-sjefene ble enige om Amsterdam-traktaten (juni 1997) og Nice-traktaten (juni 2000), traktater som videreførte den markedsliberalismen som ble grunnlagt gjennom programmet for det indre markedet fra 1986, det som ble traktat-festa med Enhetsakten i 1986.

I 2003 var alle forhåpninger om en venstrekurs over. Sentrum-venstre-regjeringene hadde falt i Frankrike og Italia. Sosialdemokratene var ute av regjeringkontorene også i Nederland, Østerrike, Portugal og Irland. I Tyskland hangla regjeringen Schröder-Fischer fra valg til valg. Tony Blair var fortsatt statsminister, men hans New Labour hadde for lengst knust alle illusjoner om at det sto for en venstredreining av britisk politikk.

Det var likedan nasjonalt

Det var likedan på det nasjonale planet. Det viste seg nesten overalt at sosialdemokrater med regjeringsmakt var vesensforskjellig fra sosialdemokrater i opposisjon. Sosialdemokratiske regjeringer førte videre alle hovedtrekk i den politikken som høyresidas regjeringer hadde ført i tju år. Gjennom tilknytningen til EU-prosessen er denne dobbeltheten mellom sosialdemokratisk opposisjon «til venstre» og sosialdemokratisk posisjon «til høyre» snarere blitt et typisk kjennetegn ved det moderne sosialdemokratiet. En gjenreisning av sosialdemokratiet som et rimelig konsistent politisk prosjekt både i parlamentarisk opposisjon og i posisjon med regjeringsmakt, er blitt umulig innenfor EU.

I noen EU-land sto sosialdemokratiske partier for en så prinsippfast nyliberalisme i den økonomiske politikken at det ikke var rom for noen alternativ økonomisk politikk lengre til høyre. Slik var det for eksempel i Storbritannia, Tyskland, Spania og Hellas. Privatisering og fleksible arbeidskraft var kjernen i den økonomiske politikken til sosialdemokratiske statsministre fra alle Europas hjørner, som Tony Blair i Storbritannia (statsminister 1997-2007), Gerhard Schröder i Vest-Tyskland (1998-2005), Felipe Gonzales i Spania (1982-1996) og Andreas Papandreou i Hellas, (1981-1989, 1993-1996). Noe av det siste Blair og Schröder gjorde før valget til EU-parlamentet i 1999, var å stå fram med et fellesopplegg for å dreie politikken så hardt mot «midten» at det i realiteten ikke var plass igjen til noe bredt borgerlig alternativ. Dermed reagerte velgerne deres med å sitte hjemme i så store skarer at valget ble et valgskred til fordel for de konservative i Storbritannia og for kristeligdemokratene i Tyskland. Den sosialdemokratiske gruppa var ikke lenger den største i EU-parlamentet. I land etter land vendte store velgergrupper seg desillusjonert vekk, gikk i passivitet eller lot seg fange av protestpartier på høyresida i politikken. Få av velgerne gikk til partier til venstre for sosialdemokratene i disse åra.

Når Willoch hoverer

I boka «*Strid og samarbeid mellom høyresiden og venstresiden i norsk politikk fra 1814 til i går.*» skriver Kåre Willoch:

«Den delen av venstresiden som i dag kalles sosialdemokrati, står sterkt i dag, fordi den på så mange områder har gått over til den moderate

høyresidens ideer. De vinner valg fordi de har gått bort fra mange av sine sosialistiske ideer, og tatt høyresidens nye liberalistiske politikk og satt sitt navn på den. Det er klokt av dem. De gikk blant annet inn for å delprivatisere Statoil under Stoltenberg, omgjorde Televerket til å bli det som i dag er et stort globalt selskap. Nå er det enighet om at staten ikke skal blande seg inn næringslivets strategiske vurderinger.»¹

Det er, som vi ser, ikke vanskelig for Willoch å finne eksempler som er pinlige nok Men Willoch ser bort fra venstredreininga av noen viktige politikkfelt under den første fireårs-perioden til den rødgrønne regjeringa i 2005-2009. Den hadde riktignok lite opphav i Arbeiderpartiet, men først og fremst i «trusselen fra venstre», fra SV med engasjert støtte fra store deler av fagbevegelsen. Da denne trusselen forsvant med tilbakeslaget for venstresiden i fagbevegelsen i forbindelse med LO-leder Gerd Liv Vallas fall i 2007 og SVs tilbakegang ved valget i 2009, var venstredreininga over.

Den aktuelle debatten om å svekke eller styrke den norske arbeidsmiljøloven viser at det fortsatt er grunnleggende politisk strid om hvordan arbeidslivet skal utvikle seg. Forsvaret for arbeidsmiljøloven har naturligvis sitt viktigste fotfeste i fagbevegelsen, ikke i de interne prosessene i Arbeiderpartiet. Så Willoch har i hvert fall ikke *helt* rett.

«En kapitalisme i krise ble levert på fat»

Da er det atskillig mer sting i Wolfgang Münchau, en av økonomiredaktørene i *Financial Times*. I Europa er britiske *Financial Times* obligatorisk lesning for alle pengefolk som vil fortsette å være pengefolk innen den kapitalismen som avisa følger tettere enn noen annen avis trykt på engelsk. Hovedperspektivet til Münchau er:

«Den ultimate krise til den globale kapitalismen ble levert dem på fat, og de visste ikke hva de skulle gjøre.»² Sentrum-venstre partier er blitt en likegyldig del av det politiske landskapet i Europa.

Det er budskapet retta til leserne av *Financial Times*. Münchau skildrer situasjonen slik:

«Sentrum-venstre partier oppnår politisk makt fra tid til annen, men ikke så ofte som sentrum-høyre. Den naturlige posisjonen er som juniorpartner i en storallianse med et større høyreparti. Den djupere årsaken er at sentrum-venstre i tre tiår har absorbert politikken til sentrum-høyre. De har godtatt frihandelsavtalene, avreguleringen av alt, bindende finansregler i eurosonen og verdens mest uavhengige sentralbank, statselskap ble privatisert og markeder liberalisert. Eurosonen fikk et nyliberalt grunnlag.»

Münchau legger vekt på at valgsuksessene til Tony Blair (1997 og 2002) og Gerhard Schröder (1998) har ført til at sosialdemokrater over hele Europa har hatt som et fast mantra at valg bare kan vinnes fra det politiske sentrum. Det

førte til at ei venstreside som også omfatta sosialdemokratiene, sto uten alternativer under finanskrisene og de politiske krisene etter 2007: «De hadde gitt opp alle verktøy de hadde brukt til å styre samfunnsøkonomien. De lagde redningsaksjoner for bankene i stedet for å nasjonalisere dem», ifølge Münchau. Og videre: «Da reglene ble brutt, som i Hellas, reagerte ikke sentrum-venstre annerledes enn sentrum-høyre. Sigmar Gabriel, leder for det tyske sosialdemokratiet og økonomiminister, sto fram like fiendtlig til grekerne som Wolfgang Schäuble, finansministeren til kristendemokratene».

Münchau spør seg om valget av Jeremy Corbyn som leder for britisk Labour er et tegn på at sentrum-venstre fortsatt kan velge å slåss fra venstre? Han gir ikke noen svar, men viser til at det er lettere å føre kamp fra venstre i et land som ikke er bundet av enighet i eurosonen: «Det trengs bare å endre regjering for å endre politikk. I eurosonen kreves det traktatendring – mer sannsynlig er kanskje en revolusjon» – slipper det ut av tastaturet til økonomiredaktøren i *Financial Times*.

Er han helt på jordet? Mye tyder på at økonomiredaktøren i *Financial Times* viser en mer realistisk forståelse av sosialdemokratiets muligheter i EU-systemet enn det de toneangivende sosialdemokrater i Norge har.

En illustrerende episode

En episode kan illustrere mangelen på standhaftighet i en situasjon der det ville vært mulig å lansere en alternativ politikk.

I november 1998 vedtok EUs 15 regjeringssjefer en oppfordring til sentralbankene sine om å senke rentene for å stimulere til økt vekst. Sentralbanksjefene imøtekom ønsket. Renta ble satt ned til 3 prosent i de fleste EU-land. Media over hele EU hilste rentenedsettelsen velkommen: nå var inflasjonen lav nok, nå måtte veksten prioriteres. Det mange overså, var at de 11 sosialdemokratiske finansministrene i EU hadde møttes allerede 22. november for å vedta noe de kalte «den europeiske veien». I vedtaket het det bl.a. at den såkalte stabilitetspakten skulle respekteres! Stabilitetspakten ble vedtatt på EU-toppmøtet i Amsterdam i juni 1997.

Pakten innførte regler om straff mot land som ikke klarte å holde underskuddene på statsbudsjettet under tre prosent av bruttonasjonalproduktet (BNP). For hver prosent grensen på tre prosent ble oversteget, skulle det betales en kvart prosent av BNP i bot til EU. Dermed kunne ikke statsbudsjettene brukes aktivt i kampen mot arbeidsløsheten.

I 1998 hadde EU-landa i snitt et underskudd på sine statsbudsjett på 2,1 prosent – og på full fart oppover. Skulle stabilitetspakten holdes, fantes det ikke rom for noen motkonjunkturpolitikk over statsbudsjettene. Stabilitetspakten kunne ha vært endra av regjeringssjefene med såkalt kvalifisert flertall, den gang med noe over 70 prosent av stemmene.³ Så stort flertall hadde sosialdemokratene den gang. EUs sosialdemokrater fikk en historisk

sjanse. De brukte den ikke. Sjansen forsvant i 2001 da høyresida vant valget i Spania.

Eneste unnskyldning: Et maskineri som er tungt å snu

Liberaliseringskrava som styrer EU-prosessen, har ryggdekning i de grunnleggende markedsfrihetene slik de har vært fastlagt i alle EU-traktater fra Romatraktaten i 1957 til Lisboa-traktaten i 2007. EU-traktaten kan bare endres hvis alle medlemsland er enige om det. Det er dette som gjør EU-liberaliseringen så særegen. Det ligger innbygd i EU-logikken at verken regjeringer eller velgere skal kunne ombestemme seg – ut fra de erfaringene en gjør med så utstrakt liberalisering. EU-traktaten kan knapt leses på annen måte enn at EUs markedsliberalisme skal vare evig. EU-systemets innebygde treghet kan også forklare at det ikke skjedde noen viktige endringer de åra det var et stort sosialdemokratisk flertall i Rådet. Det var ikke noe tilsvarende venstreflertall i Parlamentet eller i Kommisjonen. I EU er det dessuten bare Kommisjonen som kan fremme lovforslag.

I EU-parlamentet har sosialdemokratene og det europeiske høyrepartiet EPP (Det europeiske folkepartiet) funnet hverandre. De har til sammen et klart flertall i parlamentet og har sett seg tjent med å tømre kompromiss seg imellom framfor å forholde seg til andre partigrupper med sikte på å få til nye flertallskoalisjoner fra sak til sak.

I tillegg har EU-domstolen en politisk makt som overgår alt som fins av nasjonale domstoler i Europa. Domstolen dømmer på basis av en EU-traktat som fastslår at markedsliberalisme er det grunnleggende styringsprinsippet for samfunnsutviklinga. Domstolen har i stigende grad tolka EU-traktatene dynamisk. Den ser det som sin hovedoppgave å sikre at EU drives i markedsliberal retning og mot «en stadig tettere union», som det har stått i EU-traktaten fra Roma-traktaten til Lisboa-traktaten.

EU er kort og godt et enormt maskineri som det skal stor styrke og lang tid for å snu. Dersom EU skal utvikles i retning venstre gjennom EUs egne organer, må det være venstreflertall i Rådet, Kommisjonen og Parlamentet samtidig – og flertallet må vare lenge nok til at en rekker å endre traktatgrunnlaget slik at EU-domstolen ikke blokkerer vedtak som gjøres. Men enhver traktatendring krever at alle regjeringene er enige om det. Én stridbar høyreregjering kan stoppe alt – i hvert fall hvis det er en regjering i et større EU-land. Hvis det likevel skulle komme et lovforslag fra EU-kommisjonen med venstreprofil, må det vedtas både i Ministerrådet og i EU-parlamentet. I parlamentet er det nok med vanlig flertall, men i Ministerrådet trengs det såkalt kvalifisert flertall. For at det skal være kvalifisert flertall må to krav være oppfylt. Minst 55 % av regjeringene må stemme for forslaget til vedtak, og de må representere land med minst 65 % av befolkningen i EU. Med dagens 28 medlemsland betyr det at minst 16 av dem må stemme for ved-

taket. Fire land med et samla folketall på minst 35 % av EUs folketall kan utgjøre et såkalt «blokkerende mindretall». Da er forslaget ikke vedtatt. I praksis er det heller ikke nok med et vanlig venstre flertall i EU-parlamentet. Både lovvedtak og budsjettvedtak krever at minst halvparten av medlemmene stemmer for vedtaket, for tida minst 376 av de 751 representantene. EU-parlamentet har ikke varerepresentanter. Det fører ofte til at 100-200 av representantene ikke er til stede når det voteres. Det betyr at venstre flertallet i forsamlingen som helhet må være stort for at en skal være garantert 376 stemmer ved voteringene.

Å avliberalisere det indre markedet er derfor ikke gjort i en håndvending. Enkelt direktiv kan nok endres hvis det er kvalifisert flertall for det i Rådet og simpelt flertall i Parlamentet. Men hvis endringen kan oppfattes som å tukle med markedsfriheter, vil noen (et konsern, en bransjeorganisasjon, en regjering) reise sak for EU-domstolen med påstand om at endringen er i strid med de grunnleggende markedsfrihetene i EU-traktaten. Sjansen er overveldende for at domstolen da vil gi dem medhold.

Alt dette må det gjøres noe med. Men av sosialdemokrater? Til nå har EU vært et system som kvister sosialdemokrater for all styringsvilje.

Etter 2008: Solidariteten som fordufta

Vi har sett at fra 1997 til 2002 hadde sosialdemokrater et slags styringsflertall i EU. Det satte så godt som ingen spor etter seg. Bedre ble det ikke da krisa slo til i 2007-08. Sosialdemokrater hadde samme svar som høyresida: Sosialt brutale løsninger i regi av «troikaen» (EU-kommisjonen, EUs sentralbank og IMF) ble tvunget igjennom i kriseutsatte EU-land uten at noen sosialdemokratiske partier protesterte. Der hvor velgerne protesterte, var det til støtte for partier til venstre for sosialdemokratene – Syriza i Hellas, Podemos i Spania, de to partiene til venstre for sosialistpartiet i Portugal, Sinn Fein og det ett år gamle sosialdemokratiske partiet langt til venstre for Arbeiderpartiet i Irland.

Det mest avslørende eksemplet på den sosialdemokratiske tafattheten er kneblingen av Syriza-regjeringen. Det viste seg da EU sentralbank tvang Syriza i kne ved å true med å bryte all finansiell kontakt med greske banker. Dermed ville ikke det greske samfunnet ha noen mulighet til å betale for livsviktig import av mat, olje og medisiner. Det kom ingen hørbare protester fra sosialdemokratisk hold i den anledning. Til og med lederen av det sosialdemokratiske partiet i «utenforlandet» Norge, Jonas Gahr Støre, uttalte sommeren 2015 støtte til kravet om at Syriza og det greske folket burde følge «løsningen» på krisa krevd av «troikaen».⁴

Ingen nøytral arena

For å formulere den strategiske utfordringa oppsummert: Nasjonalstatene er svekka, kapitalen har sprenget alle grenser og gjør stadig mer som den vil. Men kan EU bygges opp som motvekt til konsernmakta? Kan arbeiderbevegelsen kjempe fram samme maktgrunnlag i EU som den klarte å oppnå innen rammen av de enkelte nasjonalstater?

Dette er i overkant vakre, men svært langsiktige mål. Men som utfordring må de tas på alvor. Europa er i dag på full fart inn i et markedsliberalt mareritt som bare kan avvikles dersom EU vris kraftig til venstre. Den utfordringen kan vi ikke møte ved å lukke øynene for samfunnsmessige maktforhold.

EU-systemet har helt fra starten vært mer enn åpent for Europas storkonsern. Det var slike konsern som i 1985 ga EU-kommisjonen marsjordren mot det indre markedet. Da la de fram opplegget for det lovprogrammet på nærmere 300 rettsakter som måtte gjennomføres i alle EUs medlemsland om det indre markedet skulle bli slik som konsernlederne ville ha det. Og slik gikk det. Det er Europas største konsern som har utforma det regelverket som sørger for at konkurransen dem imellom kan foregå mest mulig uhindra av nasjonale og lokale markedsinngrep.

EU-systemet er fortsatt like åpent for Europas storkonsern. Ferdig formulerte forslag til lovtekster og forskrifter strømmer inn i både store og små saker nettopp fra de storkonsern som det indre markedet skal være boltreplass for. Det er derfor EU er bygd opp som ei ubønnhørlig kvern for avregulering som uthuler det demokratiet som er forutsetningen for enhver tenkelig motmakt med demokratiske midler i de enkelte nasjonalstater.

Nasjonalstaten har på mange måter har vært ramme for all effektiv faglig organisering og strategi til nå, med ett unntak: transportsektoren der fagforeninger har samordna sin bruk av kampmidler (særlig bruk av blokader mot lossing og lasting av skip) over landegrensene i konkrete konflikter. Det fagbevegelsen ikke kunne få igjennom ved direkte forhandlinger mellom arbeid og kapital lokalt eller nasjonalt, har den forsøkt å oppnå gjennom å påvirke nasjonal lovgivning og nasjonale myndigheter. Sjølsagt har gunstige internasjonale politiske og ideologiske konjunkturer hjulpet til. Det var ikke tilfeldig at kravet om 8-timers normalarbeidsdag fikk sitt store gjennombrudd i de enkelte land i tida rett etter Den russiske revolusjonen i 1917. Når den nasjonale kontrollen over produksjon og kreditt svekkes, svekkes også fagbevegelsens innflytelse så vel i konfrontasjoner med motparten i arbeidsmarkedet som på det politiske planet.

Massearbeidsløsheten i EU dramatiserer denne situasjonen. Høy og langvarig arbeidsløshet gjør arbeidstakere forsvarsløse overfor krav og press fra arbeidsgiverne. Arbeidstakerne står langt sterkere når det fins alternative

jobber tvers «over gata». Arbeidsløsheten er derfor den viktigste sosiale årsaken til at fagbevegelsen er blitt svekket i Europa.

Etter 1980 har fagbevegelsen i de fleste EU-land måttet tåle et klart fall i medlemstall og innflytelse. Og EU-prosessen er den viktigste politiske og institusjonelle årsaken til at arbeiderbevegelsen er svekket politisk og ideologisk i Europa. De europeiske sosialdemokratiene har stått hjelpeløse overfor det voksende liberalistiske hegemoniet i politisk tenkning og debatt.⁵

Det er dette strategiske overtaket som gjør at NHO-ledelsen og de fleste konserndirektører hilser EU-medlemskap velkommen. Regelverket til EU utvikles systematisk slik at det skal bli enklest mulig å eie bedrifter i andre land, kjøpe opp bedrifter i flere land, slå sammen bedrifter på tvers av grenser. Dette betyr at EU gir gode vilkår for konserndirektører som vil spille arbeidstakere (og myndigheter) i ulike land ut mot hverandre.

Slik utpressing av myndigheter og ansatte er sjølsagt mulig også utafør EU og uavhengig av EU. Men EU-systemet fremmer denne utviklinga. Det låser fast dette strategiske overtaket for kapitalsida gjennom traktater og vedtaksregler som ikke kan endres like lett som nasjonale lover og regler.

Faktum er at de sosialdemokratiske partiene i EU-landa aldri har utviklet noen samordna strategi mot denne utviklinga. De har tvert om nesten alltid støttet opp om den, med ett og annet forbehold til intern bruk i de enkelte land og innad i de enkelte partier. Gjennom EØS-avtalen, som er Arbeiderpartiets (og Høyres) viktigste redskap i «Europa-politikken», får denne prosessen gjennomslag også i Norge. Ved å underkaste oss EØS-regelverket bidrar vi til å befeste det markedsliberale hegemoniet i vår del av Europa.

(Denne artikkelen er ikke fagfellevurdert)

NOTER

- 1) Sitert fra *Dagsavisen* 21.09. 2015
- 2) *Financial Times* 20.9.2015
- 39 For framstilling av hvordan en «pakt- og traktat-styrt» økonomisk politikk har utviklet seg i EU se *Vardøger* 34 – 13 , *Europas krise – krisas Europa*
- 4) *Klassekampen* 15. juli 2015. I samme avis dagen etter tar AP-veteranen Hallvard Bakke sterkt avstand fra Støres støtte til EUs politikk overfor Hellas. 21. juli uttaler Ap-strategen, samfunnsøkonomen Tore Lindholt at Støres «støtte til EUs knallharde Hellas-linje viser at det er svært lite igjen av den sosialdemokratiske ideologien».
- 5) Se for eksempel Steinar Stjernøs artikkel i dett nummer av *Vardøger* der oppløsningen av sosialistisk tenkemåte dokumenteres, slik den kommer til uttrykk i Arbeiderpartiets programmer etter 1945, men særlig fra og med «Gro-perioden».

KLASSEKAMPER I KINA¹

Innledning

Det hevdes ofte at Kinas framvekst som internasjonal industrimakt har ført til en enorm økning i tilbudet av billig og disiplinert arbeidskraft, og at dette har svekket arbeideres makt over hele verden. I artikkelen «China as an emerging epicenter of world labour unrest» fra 2009 hevder sosiologene Beverly Silver og Lu Zhang at dette ikke lenger stemmer. Kina har en sterk arbeiderklasse-mobilisering, særlig i de sørøstlige kystregionene, der arbeidsmigranter fra landsbygda arbeider innen eksportindustrien. Disse arbeiderne lykkes i stigende grad i å vinne fram med offensive lønnskrav. Deres posisjon er blitt styrket av forholdsvis arbeidervennlige lover som – mot sin hensikt – har skjerpert arbeidskonfliktene.² Holder denne optimistiske framstillingen stikk?

I det følgende behandler jeg markedsreformer, statlig arbeidslivspolitik og arbeidskonflikter i Kina fra 1979 til de seinere årene. Jeg presenterer først noen teoretiske begreper om overgang til kapitalisme, arbeidermotstand og statens rolle. Jeg gjennomgår så noen trekk ved Mao-perioden og de første markedsreformene i Kina i 1980-årene, før jeg ser nærmere på hvordan tilløp til uavhengig arbeiderorganisering ble undertrykt våren 1989. Videre behandler jeg arbeidskonflikter i forbindelse med nedleggelse og oppsigelser innen statseid industri i slutten av 1990-årene og begynnelsen av tusentallet. Deretter ser jeg på framveksten av Kinas nye vekstsentra i sørøst og arbeidskonflikter drevet av migrantarbeidere fra landsbygda i disse områdene siden 1990-årene. Et viktig spørsmål er om arbeidermotstanden i sørøst i de seinere årene er så militant og vellykket som Silver og Zhang gir inntrykk av. Jeg drøfter videre forsøk på å institusjonalisere lønnsforhandlinger og hvilke muligheter og begrensninger den autoritære kinesiske staten setter for dette. Til slutt antyder jeg løst hvordan Kinas framtidige arbeidskonflikter vil forskyves til nye vekstsentra, og hvilke internasjonale konsekvenser dette kan ha.

Proletarisering, varegjøring, arbeidermotstand og stat

Markedsreformene i Kina har fremmet en ujevn utvikling fra ikke-kapitalistiske til kapitalistiske klasse- og eiendomsforhold. Ut fra Marx og Polanyi innebærer det proletarisering av arbeidere og «kommodifisering» (varegjøring) av deres arbeidskraft.³ Arbeiderne mister råderett over produksjonsmidler, inklusive jord, og blir avhengige av å selge arbeidskraften sin for å kjøpe subsistensmidler på markedet. Marx og Polanyi behandlet fortrinnsvis

England, der småbønder tidlig ble atskilt fra sin jord og offentlig velferd ble begrenset til fengselsaktige fattighus. Kapitalistisk utvikling har imidlertid ofte gått sammen med en mindre omfattende proletarisering, der husholdninger kombinerer lønnsarbeid med subsistensorientert jordbruk. Arbeiderne har tilgang til subsistensmidler og begrensede pengeinntekter i jordbruket, og er ikke fullt avhengige av arbeidsmarkedet for å overleve. Velferdssystemer med tilgang til subsistensmidler gjennom offentlig støtte begrenser også kommodifisering av arbeidskraften.⁴ I Kina har det foregått en betydelig proletarisering og kommodifisering under markedsreformene, men den begrenses av jordbesittelse og velferd.

Arbeidere bekjemper utbytting og kommodifisering. Beverly Silver skiller mellom to typer arbeidermotstand: Offensiv «Marx-motstand» mot utbytting er framtreddende i tidlige stadier av kapitalistisk ekspansjon med sterk utbytting. Etter hvert blir kapitaleierne presset til å godta lønnsøkninger, bedre arbeidsforhold og kollektive forhandlinger. De reagerer med å flytte produksjon, innføre ny arbeidsbesparende teknologi og organisering, skifte til nye produksjonsgreiner, eller skifte fra produksjon til finans. Dette gjør dem i stand til å bryte med tidligere klassekompromisser. Arbeidsløsheten stiger, arbeidernes inntekter faller, de mister tidligere velferdsgoder og levemåten trues. Arbeiderne reagerer med defensiv «Polanyi-motstand», der de forsøker å vinne politisk makt, eller påvirke staten til å beskytte dem.⁵

Begrepet om «Marx-motstand» er for «økonomistisk» til å stå alene. Også offensiv arbeidermotstand mot utbytting (eller offensiv motstand kombinert med defensivt forsvar) antar politiske former gjennom fagorganisering og danning av arbeiderklassepartier. Videre kan offensiv Marx-motstand bidra til at klassekampen institusjonaliseres gjennom lønnsforhandlinger, og staten kan bli en part i trepartsforhandlinger. Men den kinesiske leninistiske partistaten begrenser selvstendig arbeiderorganisering. Det gjør det vanskelig å utvikle motstanden videre enn til svakt organisert «opprør».⁶

Den kinesiske staten har drevet skiftet til kapitalisme. Den er blitt avhengig av kapitalakkumulasjon for å kunne finansiere sin egen aktivitet og opprettholde en stabil sosial orden. Til dette trenges tvangsmakt, men også legitimering. Staten balanserer mellom akkumulasjon og legitimering. Denne balansegangen opptrer i Kommunistpartiets ledelse, der det de siste to tiårene har vært en deling mellom en «elitefraksjon» og en «populistfraksjon». Elitefraksjonen har fremmet akkumulasjon med tøffe liberaliseringsprogrammer. Populistfraksjonen har fremmet velferdspolitik, inklusive styrkede arbeiderrettigheter, og har vært mer forsiktig med hardhendt liberalisering.⁷

Det er også en balansegang mellom sentralregjeringens legitimering og lokalregjeringenes akkumulasjon. Med markedsreformene ble Mao-periodens legitimering gjennom sosiale garantier svekket. Fra 1990-årene forsøkt sentralregjeringen å legitimere sitt styre med lover, inklusive arbeidslover. Lokalt var imidlertid staten opptatt av akkumulasjon. Den kinesiske staten

har forvaltningsnivåer fra sentralregjering, via provins- og storbyadministrasjoner, fylkes- og småbyadministrasjoner ned til lokale bydeler og landsbyer. I maktkampene rundt markedsreformene mobiliserte markedsreformfløyen i Kommunistpartiet støtte fra lokale partikadre ved å la lokaladministrasjonene fra provinsnivå og nedover beholde en stor andel av sine skatteinntekter samt inntekter fra offentlige selskaper. Samtidig fikk de også økt budsjettansvar. Seinere ble karrieremulighetene til lokale parti- og statsadministratorer gjort avhengig av deres økonomiske resultater. Dette fremmet «akkumulasjonspolitik», der lokale myndigheter etablerte nære allianser med private eller offentlige selskaper.⁸

Lokalmyndighetene støtter normalt arbeidsgiversiden i arbeidskonflikter, og utvanner sentrale reformer som går på bekostning av akkumulasjon. Kinesiske arbeidere anser typisk sentralregjeringen som en velgjører og lokalmyndighetene som korruperte og udugelige. Ofte appellerer arbeiderne til høyere forvaltningsnivåer om medhold i konflikter, eller de forsøker å skape oppmerksomhet høyere i systemet med kollektive aksjoner.⁹

Planøkonomi, paternalistiske arbeidsforhold og utbytting av landsbygda

Fra midten av 1950-årene til 1979 var Kina en sosialistisk planøkonomi der all større industri var offentlig eid og drevet, og det meste av jordbruket var kollektivisert. Kinas bønder ble arbeidere på kollektivbruk og kapitaleiere og godseiere var fjernet. Lønns- og inntektsforskjeller var forholdsvis små i byer og på landsbygda, men det var store forskjeller mellom by og land.

Jordbruket ble systematisk tappet for økonomisk overskudd. Kollektiviseringen hadde sikret statlig kontroll over jordbruket. All handel mellom jordbruk og industri skjedde innenfor planøkonomien der priser ble beregnet ut fra bruk av materialer, råvarer, energi og arbeidstid. I disse beregningene ble timeprisen for arbeid i jordbruket satt til en brøkdel av timeprisen i industrien. Dette holdt prisene nede på mat og andre jordbruksprodukter og fremmet industriell akkumulasjon. Ifølge en beregning ble rundt 20 prosent av samlet jordbruksproduksjon overført fra land til by i perioden 1962-1978 gjennom denne prispolitikken.¹⁰

I Mao-perioden var befolkningen innrullert i lokale arbeidsheter og ansatt på livstid. Arbeidsheter organiserte både de ansattes produksjon og forbruk. Bybefolkningen arbeidet i stor grad i statseide selskaper og offentlig administrasjon. De fikk nasjonalt fastsatte lønninger og velferdstjenester fra sine arbeidsheter (*danwei*), inklusive pensjon og helseforsikring. Ofte bidro statseide selskaper også med gratis, eller svært rimelige boliger, kantiner, helseklinikker, barnehager, skoler samt fritids- og kulturaktiviteter. Arbeiderne eide ikke sine produksjonsmidler, men de «eide» sine jobber som ga dem forbruksgarantier.¹¹

Også i jordbruk og i mindre kollektivbedrifter i småbyer og landsbysentra var det livstidsansettelse. Lønninger og velferd varierte imidlertid med kollektivets inntekter, som ble holdt nede av ressuroverføring til byene. En stor del av lønningene ble betalt i naturalier, først og fremst korn. Mark Selden anslår at arbeidere i byene i 1950-årene hadde rundt 50 prosent høyere inntekter enn bønder på landsbygda, mens de i slutten av 1970-årene hadde fire til seks ganger høyere inntekt. Ifølge Bary Naughtons mer moderate beregninger, basert på offisiell kinesisk statistikk, var gjennomsnittsinntektene til byholdninger omtrent 2,5 ganger høyere enn på landsbygda ved inngangen til markedsreformene rundt 1980. Byborgerne hadde også langt bedre velferd.¹² Skeivhetene mellom by og land ble opprettholdt av flytteforbud. Det ble utstedt et slags internt pass, det såkalte *hukou*. Det krevdes offentlig tillatelse for å oppholde seg utenfor sitt *hukou*-område, med særlig sterke begrensninger på flytting fra land til by. Matrasjoner, husrom og velferd i byene var reservert for byborgere med lokal *hukou*. I perioder med arbeidsløshet i byene ble derimot byungdom mobilisert til å flytte til landsbygda. Bybefolkningen lå mellom 13 og 15 prosent av Kinas befolkning i perioden 1960-1980.¹³

Markedsreformer i 1980-årene: Avkollektivisering, offentlig eierskap og toprissystem

De første markedsreformer startet i desember 1978, da Deng Xiaoping hadde vunnet makten over parti og statsapparat. Til forskjell fra markedsreformene i det tidligere Sovjetunionen, begynte ikke de kinesiske markedsreformene under Deng med privatiseringer. Bruksretten til jorda ble privatisert, men eiendomsretten forble offentlig. Inntil 1987 hadde private bedrifter ikke tillatelse til å ha flere enn sju ansatte.¹⁴

Reformene startet i jordbruket. Ved utgangen av 1982 hadde 90 prosent av Kina husholdninger i jordbruket skiftet fra kollektivbruk til det såkalte «husholdningsansvarssystemet». Staten eide jorda, men lokale bondefamilier hadde kontraktfestet bruksrett til jorda. I tillegg hevet myndighetene prisene for sine oppkjøp av korn, og bøndene fikk tillatelse til fritt å disponere jorda og selge overskuddet i frie markeder etter at de hadde solgt sine kornkvoter til myndighetene. Både inntekter og produktivitet i jordbruket steg.¹⁵

Til gjengjeld forsvant kollektivbrukenes tidligere helse- og utdannings-tjenester. Bøndene ble avhengig av å kjøpe disse tjenestene i markedet, kommodifiseringen av arbeidskraften økte. Det var en tilskyndelse til å finne sysselsetting utenfor jordbruket. Myndighetene åpnet opp for arbeidsmigrasjon til nærliggende byer og tettsteder. Statens oppkjøpsmonopol fra jordbruket ble fjernet. Lokale, offentlig eide «småbybedrifter» kunne starte matvareindustri og annen industriell bearbeiding av jordbruksvarer. Andre småbybedrifter drev industriproduksjon uten tilknytning til jordbruket. Noen

ble underleverandører for store statseide selskaper som var eid av sentral-regjering og provinsmyndigheter, andre konkurrerte med statsselskapene. Et konkurransefortrinn var lave lønninger og muligheten til raske ansettelser og oppsigelser. Antall ansatte i småbybedriftene økte fra 28 millioner i 1978 til 135 millioner i 1996. Yngre familiemedlemmer i bondehusholdninger dro ofte til lokale bysentra for å arbeide i disse bedriftene.¹⁶

Fra midten av 1980-årene opererte de statseide selskapene under et topris-system. De produserte og solgte fastsatte mengder innen den statlige plan-økonomien, og kunne deretter produsere for «det frie markedet» til høyere priser enn i planøkonomien. Det ga en tilskyndelse til å heve produksjonen for å selge utenfor planøkonomien.¹⁷

I 1980-81 pågikk det en streikebølge i kinesiske statseide selskaper rettet mot lave lønninger og dårlig husvære. Myndighetene svarte med å fjerne streikeretten fra grunnloven i 1982.¹⁸ Men selv om frontene spisset seg, vedvarte Mao-periodens arbeidsforhold i stor grad i statsselskapene. Lønnsforskjellene økte, men de ansatte hadde fortsatt omfattende velferd og ansettelsessikkerhet. I andre halvdel av 1980-årene startet imidlertid forberedelser til et kapitalistisk arbeidsmarked. Statseide selskaper ble autonome og direktøren fikk rett til å ansette og si opp. Mao-periodens kollektive ansettelsesgaranti ble langsomt erstattet med individuelle arbeidskontrakter. I 1988 fjernet et nytt konkurslovverk livstidsansettelser. Legitimitetshensyn sto imidlertid sterkt. Kommunistpartiet tillot ikke stor arbeidsløshet. Underskuddsbedrifter ble holdt gående med offentlig støtte uten masseoppsigelser.¹⁹

Topris-system og offentlige underskudd førte til inflasjon i 1988–89. I byene falt realinntektene til store grupper offentlige ansatte arbeidere og funksjonærer med faste lønninger. Samtidig ble ny rikdom godt synlig. Mange av de nyrike brukte partimedlemskap eller partiforbindelser for å kunne kjøpe knappe varer billig til planpriser, og selge dem dyrt til markedspriser. I byene falt Kommunistpartiets anseelse til et lavmål.²⁰

Protestene på Tiananmenplassen og forsøk på uavhengig arbeiderorganisering

I april 1989 begynte studenter i Beijing å demonstrere for politiske rettigheter og demokrati. De okkuperte Tiananmen-plassen i Beijing, der de organiserte store markeringer fra slutten av april og utover i mai. De vant bred støtte ved også å kritisere partistatens korrupsjon. Den 17. mai innledet en gruppe av aktivistene en sultestreik. Demonstrasjonene spredte seg raskt til andre kinesiske storbyer. Den sentrale partiledelsen anført av Deng Xiaoping besluttet å bruke harde virkemidler. Det ble erklært unntakstilstand den 20. mai. Den tredje juni rykket militærstyrker inn i Beijing. Den fjerde juni ble

Tiananmenplassen ryddet. En rekke aktivister ble fengslet og drept, både i Beijing og i andre kinesiske byer.²¹

En streikebølge i statseide selskaper i slutten av 1980-årene var rettet mot inflasjon, korrupsjon, økte lønnsforskjeller mellom ledelse og arbeidere og svekket ansettelsessikkerhet.²² Protestene våren 1989 bidro til å politisere arbeidernes krav. I Beijing organiserte arbeidere i statselskaper støttedemonstrasjoner. I april 1989 dannet en gruppe unge arbeidere «Beijingarbeidernes Autonome Føderasjon», eller *Gongzilian*. Deres hovedkrav var retten til uavhengig arbeiderorganisering. De støttet studentdemonstrantene og ble i stigende grad aktive på Tiananmenplassen, særlig etter unntakstilstanden. *Gongzilian* organiserte demonstrasjoner og hadde sin egen kringkasting. De hevdet at de hadde 20.000 medlemmer. Det ble dannet tilsvarende arbeiderorganisasjoner i andre storbyer.

Studentbevegelsen kritiserte myndighetene for at de liberale økonomiske reformene ikke ble matchet av politiske reformer. *Gongzilian* sto for en sosialt orientert kritikk av inflasjon og manglende arbeiderrettigheter. De var mer negative til markedsreformene og mindre kompromissvillige enn studentbevegelsen, som i noen grad søkte allianser med liberale partifraksjoner. Det var vanskelig å etablere en allianse mellom studenter og arbeidere. Studentlederne anså seg selv som representanter for nasjonens samvittighet overfor makthaverne. De måtte beholde sin «reinhet» overfor snevre gruppeinteresser. Statusskillet til de lavt utdannede arbeiderne utvidet kløften. *Gongzilian* ønsket å organisere en generalstreik mot unntakstilstanden, men studentaktivistene nektet inntil like før militæraksjonen. Da var det for seint. Kommunistpartiet var mildere mot framtidige stats- og partieliter i studentbevegelsen enn mot opprørske arbeidere. Studentledere som ble tatt til fange slapp ofte med relativt korte fengselsstraffer. Lederne i *Gongzilian* og dens avleggere i andre byer ble mishandlet, fikk lange straffer, eller de ble henrettet.²³ Lærdommen for Kinas arbeidere var at politiske krav og selvstendig organisering var tabu.

Kapitalistisk gjennombrudd og statseide selskaper

Etter hendelsene våren 1989 fulgte en «reformpause» fram til 1992. Da drev Deng Xiaoping reformene videre med sin «reise til Sør» og sterke offentlige oppfordringer om fortsatt markedsreform. I 1993 ble Jiang Zemin Kinas president etter å ha vært generalsekretær for Kommunistpartiet siden 1989. Jiang tilhørte den partifraksjonen som seinere ble betegnet som «elitefraksjonen». Regjeringene i hans presidentperiode (1993–2003) satte i verk en ny serie markedsreformer, inklusive hardhendt akkumulasjonspolitik som skapte stor arbeidsløshet.

Tidlig i 1990-årene ble det anslått at en tredel av arbeiderne i byene, primært innen statseide selskaper, var overflødige. Statlige subsidier til

selskapene ble gradvis redusert, fra midten av 1990-årene avtok også kreditten fra de statskontrollerte bankene. Statsselskapene slet med konkurransen fra småbybedrifter. Deres underskudd økte, og mange ble finansielle belastninger for provinsregjeringene som eide dem. Driften ble innstilt, eller begrenset. Arbeiderne ble normalt ikke formelt oppsagt, men fikk status som «ikke-tjenesteytende arbeidere» (*xiagang*). De hadde rett til en begrenset understøttelse fra selskapene og til å sysselsettes om driften kom i gang igjen.

I september 1997 åpnet den 15. partikongressen til Kommunistpartiet for at statseide selskaper kunne gå konkurs, privatiseres, fusjoneres og nedbemannes. Et stort antall selskaper gikk konkurs. De ble omorganisert eller privatisert. Myndighetenes strategi var å la de mindre selskapene gå under, men beholde de større. Selskapene fikk tillatelse til å avvikle sine velferdsforpliktelser. Velferd gjennom *danwei*-systemet ble erstattet av mindre sjenerøs statlig velferd. Selskapene ble omdannet fra kombinerte produksjons- og velferdsinstitusjoner til profittmaksimerende foretak.²⁴ Omlag 37 millioner arbeidere i statsbedrifter ble sagt opp mellom 1997 og 2001. Sysselsettingen i tilvirkingsindustrien falt fra 126 millioner ved årsslutt 1996 til 101 millioner ved årsslutt 2002.²⁵ Arbeidsløsheten ble av kinesiske forskere anslått til å ligge mellom sju og ti prosent.²⁶

Arbeiderprotester i statseide selskap i Kinas «rustbelte»

Avhengig av type arbeidskontrakt hadde oppsagte arbeidere rett til tidlig pensjon, til arbeidsløshetsstøtte, eller til bolig og helsetjenester fra bedriftene som *xiagang*-arbeidere. Lokalregjeringer hadde ansvar for arbeidsløshetsstøtte, selskapene for pensjoner og *xiagang*-understøttelse. I noen provinser skulle bedriftenes ansvar for pensjoner og velferd avsluttes med «slutt-pakker». Sentralregjeringen bidro med øremerkede midler til disse utgiftene, men både statsselskaper og lokale myndigheter prioriterte ofte andre formål. Bestyrerne i selskapene ville heller nedbetale gjeld, slik at de kunne ta opp nye banklån og investere i omstrukturering, mens lokalmyndigheter ville investere i infrastruktur for å tiltrekke seg investeringer. Begge parter fant påskudd for å holde utbetalingene til arbeidere tilbake. Private underslag var også utbredt. Lokal akkumulasjon svekket sentralmyndighetenes legitimering. Arbeiderprotester økte kraftig i omfang seint i 1990-årene og tidlig på totusentallet.²⁷ Protestene dreide seg ikke om arbeids- og lønnsforhold, men om tap av inntekter og boliger ved avvikling av produksjonen. Dette var defensiv «Polanyi-motstand» mot undergraving av Mao-periodens sosiale kontrakt.

Ching Kwan Lee har undersøkt arbeiderprotester i den nordøstlige provinsen Liaoning. Dette var et «rustbelte-område» med store nedleggelse av statseid tungindustri. Protestene var rettet mot manglende utbetalinger av pensjoner og lønninger, mot forsømmelse av offentlige tjenester og vedlike-

hold i bedriftenes arbeiderboliger, mot arbeidernes tap av rettigheter til disse boligene og mot bedriftenes forsømmelse av understøttelse etter at de gikk konkurs. Arbeidere, arbeidsløse og pensjonister bodde i bedriftsbolig-områdene. De tok i bruk varierte virkemidler: Kollektive petisjoner til lokale myndigheter og høyere forvaltningsnivåer, demonstrasjoner, protestmarsjer, trafikkblokader og konfrontasjonsmøter med bedriftsledelse, eller lokal-myndigheter.²⁸

De fleste aksjoner var fredelige og begrenset til de enkelte arbeids-enhetene. Noen protester utviklet seg imidlertid til opptøyer og ble møtt med væpnet politi, eller sågar militærstyrker. Ledere for større protester ble ofte arrestert, også om protestene var fredelige. I den kriserammede gruvebyen Liyaoyang vokste protester mot nedleggingen av jernlegeringsfabrikken Liaotie til store demonstrasjoner som mønstret arbeidere i en rekke lokale bedrifter og store deler av lokalsamfunnet. Opp mot hundre tusen deltok i den største demonstrasjonen. Fire ledere ble idømt lange fengselsstraffer, andre ledere ble trakassert med overvåkning og husundersøkelser. Direktøren for jernlegeringsfabrikken ble arrestert og tiltalt, mens arbeiderne fikk utbetalt en del av den utestående lønna. Med denne kombinasjonen av undertrykking og konsesjoner ble uroen stagget.²⁹

Arbeidskonfliktene rundt nedleggingene av statseide selskapene ebbet langsomt ut i det nye århundret da konkurs- og privatiseringsbølgen var over. Men i nasjonale og utenlandske private bedrifter var det betydelige konflikter, og rustbelteprotestene bidro sannsynligvis til at Hu Jintaos regjering ble langt mer opptatt av arbeidspørsmål.

Ekspororientert industrialisering og arbeidsmigrasjon

I 1979 ble det opprettet fire «spesialøkonomiske soner» i sørøst med skattefordeler og tollfritak for utenlandske investeringer i eksportorientert produksjon, tre i Guangdong-provinsen og en i Fujian-provinsen. I 1984–85 ble fjorten byer langs kysten samt øya Hainan åpnet for utenlands-investeringer, og det ble etablert tre nye spesialøkonomiske soner. Selskaper fra Vesten og Japan var tilbakeholdne, mens investeringene strømmet inn fra Hongkong og Taiwan.³⁰

Myndighetene gjennomførte reformer av handel, investeringer og valuta-system for å fremme eksportorientering og tiltrekke seg utenlands-investeringer fra 1993. Utover i årtiet investerte selskaper fra Vesten, Japan og andre land stort i Kina, både i eksportrettet produksjon og i produksjon for det kinesiske hjemmemarkedet, som gradvis ble åpnet. Utenlandsinvesteringene var først basert på samdrift («joint venture») mellom utenlandske selskaper og nasjonale selskaper. Fra 1987 ble det åpnet opp for heleide utenlandske selskaper, som sto for den største andelen utenlandsinvesteringer etter århundreskiftet.³¹ Eksportorienteringen favoriserte kystområdene. I

perioden 1990–2000 hadde Kinas østlige provinser en vesentlig sterkere økonomisk vekst enn sentrale og vestlige provinser.³²

Eksportindustrien var særlig utbredt i sørøst, der de spesialøkonomiske sonene var blitt opprettet. Det mest framtrepende eksemplet var provinsen Guangdong som i 1990-årene sto for ca. 40 prosent av Kinas samlede eksport.³³ Arbeidsstyrken besto i hovedsak av migrantarbeidere. Byer oppsto fra ingenting. Da Shenzhen i Guangdong i 1979 fikk en spesialøkonomisk sone, hadde den ca. 30.000 innbyggere. I 2010 hadde befolkningen passert ti millioner, hvorav nærmere åtte millioner var migranter uten permanent bopel i byen.³⁴

De første migrantarbeiderne til Shenzhen kom fra nærliggende områder i Guangdongprovinsen. Tidlig i 1990-årene kom en bølge langdistansemigranter fra fattige indre provinser.³⁵ Migrantarbeiderne hadde normalt lav utdanning og endte i de verste og dårligst betalte jobbene innen privat sektor. Siden de ikke hadde registrert bosted, *hukou*, i byene de kom til, fikk de ikke de samme velferdsrettigheter som registrerte byborgere. Ofte var også offentlige ansettelser reservert for byborgere. Migrantbarn arvet foreldrenes *hukou*, også om de hadde bodd i byen hele sitt liv.³⁶ Midlertidig oppholdstillatelse var avhengig av ansettelse. Ulovlige, papirløse migranter ble utsatt for forvisning og trakassering fra politiet.³⁷

Migrantarbeidere fra landsbygda var ikke fullt ut proletarisert, siden de fortsatt hadde rettigheter til jord i sine hjemlandsbyer. Ofte ble eldre familiedlemmer igjen på gården, mens migrantarbeiderne arbeidet i byene. Arbeidsgiverne kunne presse lønningene under det nivået som var nødvendig for å reprodusere arbeidskraften til migrantarbeiderne og deres familier. Velferdsutgifter ble dekket av myndigheter i hjemområdet og av familiegården, som fungerte som pensjon og forsikring mot arbeidsløshet.³⁸

Migrantarbeidere og arbeidskonflikter i Kinas nye industrimetropoler

I 1993–94 kom den første bølgen streiker i utenlandske selskaper i Guangdong.³⁹ Samtidig var sentralregjeringen i gang med å erstatte Mao-periodens kollektive garantier med juridiske garanterte individuelle arbeiderrettigheter. I 1993 kom et tvistemålgelverk for arbeidskonflikter. Det ble integrert i arbeidsloven av 1994, som også inkluderte arbeider- og velferdsrettigheter.

Mange av de nye lovparagrafene var sovende. Arbeidsloven foreskrev 40 timers arbeidsuke med maksimum 36 timer overtid per måned. I en spørreundersøkelse blant migrantarbeidere i seks byer i Guangdong fra 2001 svarte imidlertid 80 prosent at de arbeidet mer enn ti timer per dag, seks dager i uka. Arbeidsdager mellom 12 og 14 timer var utbredt og 16 timer forekom.

Lønningene var lave. Det var et stort antall ulykker og arbeidsrelaterte skader og sykdom. Arbeiderne ble bøtelagt for små forsømmelser og sikker-

hetsvakter brukte ofte vold mot arbeidere som ble beskyldt for oppsetsighet eller tyveri. Få migrantarbeidere hadde arbeidskontrakt. Mange hadde problemer med å få utbetalt lønninger. Noen arbeidet uten lønn, så lenge arbeidsgiver betalte bolig og mat.⁴⁰

Twistemålsregelverkets håndtering av arbeidskonflikter gikk fra frivillig mekling via voldgift til rettssaker. Lokale arbeidsbyråer tilbød uformell mekling som ikke var juridisk bindende. Eventuelt kunne en av partene be om en bindende voldgiftsdom av komitéer oppnevnt av arbeidsbyråene. Om en part var misfornøyd med voldgiftsdommen, kunne saken gå til domstol. Arbeidsbyråene var oftest partiske overfor arbeidsgiversiden og forsøkte å få til kompromisser, også når arbeiderne hadde retten på sin side. Arbeiderne hadde større sjanse til å få en rettferdig avgjørelse jo høyere opp i systemet saken gikk, men saksutgiftene oversteg lett de beskjedne kompensasjonene. Arbeidsgivere kunne ofte straffet la være å betale kompensasjon, selv om de ble dømt.⁴¹

Kina har en offisiell, partikontrollert fagforening, Den nasjonale fagforeningsføderasjonen. Det er høyst usikkert hvor god den er til å representere arbeiderinteresser, men migrantarbeidere fra landsbygda var uansett lenge utelukket. Før 2003 hadde de ikke offisiell status som arbeidere med fagforeningsrepresentasjon.⁴² Kollektive protester tok da form av uregulerte aksjoner. Virkemidlene varierte fra petisjoner og demonstrasjoner, til aksjoner i juridiske gråsoner, som streiker (streikeretten var fjernet fra grunnloven i 1982, men var ikke uttrykkelig forbudt). Av og til krysset de lovens grenser. Aksjonene var kortvarige, avgrenset til egen arbeidsenhet og orientert mot umiddelbare økonomiske interesser, ikke bredere politiske eller strukturelle spørsmål.⁴³

En mer arbeidervennlig sentralregjering og bedring på arbeidsmarkedet

Etter århundreskiftet styrket «populistfraksjonen» sin posisjon i Politbyrået, Kommunistpartiets øverste organ. President Hu Jintao og statsminister Wen Jiabao (2003–2013) var dens ledende medlemmer. De innledet en sterkere legitimitetspolitikk enn forgjengeren Jiang Zemin. *Hukou*-systemet ble reformert, men ikke avskaffet. En rekke tiltak skulle bedre levevilkår og inntekter for bønder, arbeidere og fattige regioner. I 2005 vedtok Den nasjonale folkekongressen (Kinas parlament) slagordet «det harmoniske samfunnet», med nedtoning av økonomisk vekst og vektlegging av «samfunnsmessig balanse og harmoni». Det gikk sammen med en målsetting om å «rebalansere» Kinas økonomi mot vekst drevet av hjemlig forbruk, snarere enn investeringer og eksport. Bedre levekår i fattige provinser og blant bønder og arbeidere skulle og skape grunnlag for forbruksdrevet vekst.⁴⁴

Den store konkurs-, privatisering- og nedbemanningsbølgen i statseide selskaper var nå inntil videre over. Eksportrettet industriproduksjon og sysselsetting vokste sterkt i Kinas kystområder. Sysselsettingen i tilvirkingsindustrien økte fra 86 millioner ved årsslutt 2002 til 99 millioner ved årsslutt 2009.⁴⁵ Samtidig bidro de langsiktige, demografiske konsekvensene av «ettbarnspolitikken»⁴⁶ som hadde startet i 1978 til å reduserte tilsiget av unge i arbeidsdyktig alder. Gjennomsnittlige, nominelle industrilønninger ble fordoblet i tidsrommet 2002–08.⁴⁷ Noe av lønnsøkningen ble spist opp av inflasjon, men det var likevel en betydelig reallønnsøkning. Den ble imidlertid fordelt ujevnt. En undersøkelse av ufaglærte migrantarbeidere og faglærte, urbane arbeidere fra 2000 til 2009 tydet på at reallønnsveksten tilfalt den siste gruppen, mens den nominelle lønnsveksten for ufaglærte migrantarbeiderne ble nulltet ut av økte levekostnader.⁴⁸

Virkningene av den internasjonale finanskrisa slo inn i Kina høsten 2008. Eksporten falt med 20 prosent fra foregående år. I kystområdene gikk eksportbedriftene konkurs, eller de reduserte arbeidsstokken. Tidlig i 2009 meldte kinesiske myndigheter at 20 millioner av migrantarbeiderne var blitt arbeidsløse, eller ikke klarte å finne arbeid.⁴⁹

I november 2008 lanserte regjeringen en gigantisk stimuleringspakke for å holde økonomien i gang. Samlet beløp var fire billioner RMB, omtrent fire billioner kroner i daværende vekslekurser. Det meste av gikk til bygging av jernbaner, havner, veier, flyplasser og boliger, fortrinnsvis i Kinas indre regioner.⁵⁰ Kinas økonomi var stabilisert i tredje kvartal 2009. Sysselsettingen i tilvirkingsindustrien steg en halv million fra årsslutt 2008 til årsslutt 2009.⁵¹ Støtteprogrammene skapte sysselsetting i indre, fattige regioner av Kina. Mens kystprovinsene hadde vesentlig sterkere vekst enn de indre og vestlige provinsene i 1990-årene, hadde «Gå Vest»-politikken utjevnet forskjellene etter århundreskiftet.⁵² Med støtteprogrammet i 2009 var veksten i indre provinser sterkere enn langs kysten. Provinsene Sichuan, Guizhou, Yunnan, Shanxi og byen Chongqing (med provinsstatus) fikk Kinas raskeste vekst (China Briefing, 2012, 2013).⁵³ Industri ble relokalisering fra kysten til disse områdene, mens migrasjonen til kysten gikk ned. Migrantene fikk arbeid i byer nærmere hjemstedene. Det ble mangel på faglærte arbeidere og spesialarbeidere i industrien i sørøst.⁵⁴

Migrantarbeidernes klassebevissthet og organisasjonskapasitet

Ut fra undersøkelser i Shenzhen i slutten av 1990-årene og begynnelsen av 2000-tallet hevdet Ching Kwan Lee at migrantarbeiderne i «solbeltet» i sørøst hadde en «mer dempet og tvetydig» klasseidentitet enn arbeiderne i de kriserammede, statseide selskapene i «rustbeltet» i nordøst. Til forskjell fra rustbeltarbeiderne ble migrantarbeiderne voksne etter avkollektiviseringene, og hadde ikke tilegnet seg Mao-periodens sosiale kontrakt, ideologi og

klasseretorikk. De ble diskriminert og trakassert av lokale myndigheter og hadde utviklet en identitet som marginaliserte og «underdanige». Arbeidere i rustbeltet betraktet derimot seg selv som maoistiske «masser» som hadde bygd landet.

Både i rustbeltet og i solbeltet undertrykte staten bred arbeiderorganisering. I begge områder ble solidariteten innen arbeidsenheten styrket av at arbeiderne bodde nær hverandre. Rustbeltarbeiderne bodde i de statseide bedriftenes boligområder, migrantarbeiderne på bedriftenes sovesaler. Samholdet blant migrantarbeiderne ble imidlertid svekket av stadige jobbskifter og pendling mellom by og land. Deres jordrettigheter svekket deres kampvilje. De kunne vende tilbake til gården og var mindre utholdende i arbeidskonflikter enn rustbeltarbeiderne.⁵⁵ Solbeltarbeidernes kampvilje og kampevne blir hos Lee for svak til å kvalifisere som offensiv «Marx-motstand».

Men selv om Lees analyse skulle stemme for perioden rundt århundreskiftet, hevdes det ofte at Kinas migrantarbeiderklasse er blitt mer proletarisert, klassebevisst og militant de siste 10–15 årene. En større spørreundersøkelse fra 2010 sammenlignet første og andre generasjon migrantarbeidere, født før og etter 1980. Bare 11 prosent fra andregenerasjonen hadde erfaring med jordbruk, mot 36 prosent fra førstegenerasjonen. Andregenerasjonen mente normalt at de ikke kunne leve av de små familiejordstykkene. Jorda er statlig eiendom og kan ikke selges, men siden 2002 er det blitt tillatt å leie ut bruksrettigheter. Utleie begrenser muligheten til raskt å vende tilbake til jordbruket i trange tider.

Dette tyder på at andregenerasjonen er mer proletarisert enn foreldregenerasjonen, den har også en sterkere arbeiderklasseidentitet. Andelene av andregenerasjonen som identifiserte seg som henholdsvis bønder og arbeidere i undersøkelsen var 32 prosent for hver, mens 55 prosent identifiserte seg som bønder og 22 prosent som arbeidere i førstegenerasjonen. Videre hadde 67 prosent av andregenerasjonen videregående utdanning, mot bare 11 prosent av førstegenerasjonen. Det hevdes at andregenerasjonen har bedre organisasjonsevne som følge av sin høyere utdanning og fortrolighet med mobiltelefoni, internett og sosiale medier.⁵⁶

Hvis andre generasjon er mer klassebevisst, velorganisert og militant, bør antall kollektive arbeideraksjoner og deltakelse i disse aksjonene ha økt utover 2000-tallet. Tall for Guangdong-provinsen kan gi en pekepinn. Ifølge Chris King-Chi Chan steg antall kollektive arbeideraksjoner med flere enn ett tusen deltakere i deltaområdet til Perlefloden/Zhujiang (som omfatter industrimetropolene i Guangdong) fra null i 2002 til to i 2003, ni i 2004 og 13 i 2005.⁵⁷ China Labour Bulletin har tall for Guangdong fra 2011. I deres oversikt var antallet aksjoner med 1.000–10.000 deltakere sju i 2011, 23 i 2012, 30 i 2013, 28 i 2014 og 23 i 2015. I tillegg hadde fire aksjoner i 2014

flere enn titusen deltakere.⁵⁸ Det var da en klar stigning i store aksjoner med flere enn ett tusen deltakere fram til 2014.

Men om den nye generasjon migrantarbeidere streiker mer, er det usikkert hvor stor gjennomslagskraft den har. Dette avhenger både av forhold på arbeidsmarkedet, statlig politikk, arbeidsgiveres strategi og migrantarbeidernes mulighet til å organisere seg.

Stat, lovverk og arbeidskonflikter

En ny lov om arbeidskontrakter trådte i kraft i 2008. Den viktigste delen av loven handlet om ansettelsesvern. Arbeidere med to ansettelser på tidsavgrenset kontrakt hadde rett til «åpen kontrakt» uten tidsavgrensning. Ansatte i vikarbyråer fikk imidlertid ikke kontrakter.⁵⁹

Loven krevde også fastsatte lønnsstandarder for prøveansettelse og overtid, samt arbeidsgiverbidrag til en ny trygdeordning som omfattet pensjoner, skadeforsikringer, fødselspermisjon, helseutgifter og arbeidsløshetsstøtte. I tillegg kom et nytt lovverket for arbeidstvister med enklere prosedyrer og lavere avgifter for tvistemålsbehandling.⁶⁰

Ni måneder etter at arbeidskontraktloven trådte i kraft kollapset Lehman Brothers. Krisa i verdensøkonomien rammet Kinas eksportindustri. Med masseoppsigelser og en ny lov som styrket ansettelsessikkerheten, økte antall tvistemål fra 350.000 i 2007 til 693.000 i 2008. Deretter falt antallet noe, men det lå høyt over 2007-nivå.⁶¹

De lokale bymyndighetene i industrisentrene i sørøst ønsket å øke lønnsnivået for å fremme omstilling til høyteknologiproduksjon med større verdiskaping. Et høyere lønnsnivå skulle tvinge den arbeidsintensive lavtlønnsindustrien til å flytte til fattige indre regioner av Kina, eller utenlands. Lokalmyndighetene i Shenzhen ga derfor arbeidere medhold i voldgiftssaker de første månedene av 2008. Antall arbeidstvister økte kraftig og mange lavtlønnsbedrifter gikk konkurs. Mot sommeren fryktet myndighetene at bedriftsnedleggelsene skulle ramme byens økonomi. Bekymringen økte da krisa slo inn høsten 2008. Voldgiftskomiteer ble instruert om ikke å støtte arbeidernes krav, domstolene skulle nekte å behandle arbeideres søksmål.⁶²

Sentralregjeringen frøs minstelønninger. Da økonomien kom i gang igjen i 2010 beordret regjeringen nye økninger av minstelønninger.⁶³ Lønnsveksten i tilvirkingsindustrien skjøt fart og lokalregjeringer i sørøst gjenopptok sin omstillingspolitikk. I Shenzhen varslet bystyret i 2011 at det ville legge ned bedrifter med dårlig sikkerhet, forurensning og høyt energiforbruk. Samtidig falt eksporten til det kriserammede Europa og konkurransen fra lavtlønnsland ble skjerpet. Arbeidskonflikter blusset opp da lavtlønnsbedrifter satte i verk sparetiltak på bekostning av arbeidere, eller la ned driften uten å betale lønninger.⁶⁴

Etter kontraktloven av 2008 økte arbeidsgiverne bruken av innleide arbeidere fra vikarbyråer som ikke hadde rett på kontrakt. I mange tilfeller ble regulære arbeidere oppsagt og leid inn igjen som vikarer. Lønnsforskjeller mellom vikar- og kontraktarbeidere økte. En revidert versjon av arbeidskontraktloven trådte i kraft i 2013. Den styrket lovfestingen av prinsippet om lik betaling for likt arbeid, uavhengig av arbeiders status som kontraktarbeidere eller vikarer.⁶⁵ Oppløsningen av arbeidsstyrkens formelle rettigheter og status omfattet også bruk av praktikanter fra yrkesskoler. De hadde ikke status som arbeidere i lovverket, og arbeidet uten arbeidskontrakt eller sosiale ytelser. Store selskaper som elektronikkjiganten Foxconn finansierte yrkesskoler, mot at elevene arbeidet som praktikanter for dem. I høysesongene arbeider det 150.000 praktikanter i denne ene bedriften.⁶⁶

Det later heller ikke til at arbeidskontraktloven har demmet opp for korttidsansettelser. Ifølge en undersøkelse fra 2011 var arbeidere født før 1980 i gjennomsnitt ansatt 4,2 år i sine jobber, arbeidere født i 1980-årene 2,68 år og arbeidere født i 1990-årene 0,93 år.⁶⁷ Skeive maktforhold mellom arbeid og kapital kompenseres i liten grad av lovgivning. Skillelinjer mellom kontraktarbeidere og midlertidig ansatte svekker felles organisering og korttidsansettelser begrenser varig organisering.

Grenser for fagforeningsvalg og kollektive forhandlinger

Fagforeningsaktivitet i Kina er monopolisert av Kinas nasjonale fagforeningsføderasjon (heretter «Føderasjonen»). Føderasjonens opprinnelige base var i de statseide selskapene. I de seinere tiårene har den forsøkt å verve medlemmer i private og utenlandske selskaper. Føderasjonen representerer i beskjeden grad arbeiderne. Dens ledelse utnevnes av Kommunistpartiet. Fagforeninger på lokalt nivå er underlagt de arbeidsgivervennlige lokalregjeringene. Bedriftsfagforeningene finansieres av bedriftene og representanter utpekes ofte av bedriftsledelsen. Det er også vanlig at representantene kommer fra ledelsen.⁶⁸

Fagforeningsloven av 1992 og arbeidsloven av 1994 ga Føderasjonen rett til å representere arbeidere og undertegne kollektive lønnsavtaler. Dette var ikke kollektive forhandlinger. Kinesiske myndigheter brukte uttrykket «kollektiv konsultasjon», siden «kollektive forhandlinger» ga inntrykk av motstridende klasseinteresser som ikke skulle eksistere under markeds-sosialismen. Fagforeningsrepresentanter skulle konsulteres angående kollektive kontrakter og underskrive på vegne av arbeiderne, men dette var en formalitet.⁶⁹

Siden 2010 har fagforeningsledelse og myndigheter i sørøstlige provinser forsøkt å styrke kollektive forhandlinger. En streik i 2010 spilte en viktig rolle. Den 17. mai 2010 gikk 1900 arbeidere ved Nanhai Honda Bildelsproduksjon (heretter «Nanhai Honda») i Guangdong ut i streik. Streiken varte

i 19 dager og kostet selskapet nær 2,4 milliarder RMB per dag (omtrent 2,3 milliarder kroner ut fra daværende vekselkurs). Den endte med at arbeiderne fikk betydelige lønnsøkninger. Aksjonen inspirerte streiker i andre selskaper eid av Honda, og i leverandørselskaper til japansk bilindustri.⁷⁰

Under streiken i Nanhai Honda vekslet Føderasjonens bedriftsavdeling mellom å forholde seg passiv og å støtte ledelsen, mens distrikts- og provinsavdelingene organiserte streikebrytere som brukte vold mot de streikende. De streikende krevde nye valg på bedriftsrepresentanter for Føderasjonen. I juni 2010 vedtok Føderasjonen på nasjonalt nivå å styrke fagforeningsarbeid på bedriftsnivå og å fremme valg av fagforeningsrepresentanter. Fagforeninger på provins- og bynivå i Guangdong og Zhejiang fulgte opp med initiativ til valg av bedriftsrepresentanter og kollektive forhandlinger i en rekke bedrifter.

Nanhai Honda ble en viktig prøvestein. Her overvåkte provinsmyndighetene valget av fagforeningsrepresentanter. Representanter på lavt nivå ble valgt direkte av alle arbeidere, mens bedriftens fagforeningsledelse ble valgt indirekte av de direkte valgte representantene. I tillegg skulle kandidatene til fagforeningsledelsen godkjennes av en komité der både bedriftsledelse, medlemmer av bedriftsfagforeningen og eksterne fagforeningsrepresentanter var representert. Bedriftsledelsen presset valgrepresentantene for å hindre at en av streikelederne ble valgt inn. Selv om den nye fagforeningsledelsen hovedsakelig besto av administratorer og formenn, fremmet de høye krav i lønnsforhandlingene i 2011. Viseformann i Guangdong's fagforening meklet mellom partene da de ikke kom til enighet. Resultatet ble en lønnsøkning som var høyere i absolutte tall enn det de streikende hadde oppnådd i det foregående året, men lavere målt i prosent.⁷¹

I 2012 ble det på Nanhai Honda holdt nye fagforeningsvalg for perioden 2012–2015. Igjen resulterte de indirekte valgene i en fagforeningsledelse dominert av administratorer. I mai 2013 streiket 100 arbeidere som var misfornøyde med fagforeningens forhandlingsresultater. Resultatet ble høyere lønninger enn det som var blitt forhandlet fram.⁷² Erfaringene fra andre bedrifter der det har blitt gjennomført fagforeningsvalg og kollektive forhandlinger, ligner på dette. Kommunistparti og eksterne fagforeningsrepresentanter kontrollerer valgene. Sammen med bedriftsledelsen sørger de for å holde «uroelementer» ute. I tillegg styrker Kommunistpartiet sin kontroll ved å etablere partiavdelinger på bedriftene. Med indirekte valg blir bedriftsfagforeningene ledet av administrasjon og medlemmer av Kommunistpartiet, heller enn av arbeidere fra grunnplan. Til tross for forsøk på å institusjonalisere klassekampen, fortsetter de irregulære streikene, siden arbeiderne er av den oppfatning at bedriftsfagforeningene ikke representerer dem.⁷³

Avsluttende merknader

I innledningen viste jeg til Silvers og Zhangs argumenter om at arbeideruro i Kina presser opp lønninger. Argumentene deres var rettet mot «globaliseringspessimister» som hevdet at Kinas framvekst skapte et internasjonalt «kappløp mot bunnen» for lønninger og arbeidsvilkår. Det er imidlertid liten grunn til å tvile på at Kinas raskt voksende industrieksport har hatt slike følger. Også andre forhold virker inn. Kinas vekst bidro til en kraftig økning i etterspørsel etter olje og råvarer som presset opp prisene på disse varene i det første tiåret av 2000-tallet for en rekke råvareeksporterende land, herunder Norge. Kinas eksportboom kom på et tidspunkt da arbeidsintensiv industriproduksjon i Nord allerede hadde blitt kraftig beskåret, virkningene var større i Sør. Landene i Øst- og Sørøst-Asia tilpasset seg som leverandører av råvarer, maskiner og komponenter til Kinas ferdigvareeksport, mens industrien i andre deler av verden som produserte de samme typer varer som Kina, for eksempel i Mexico og det sørlige Afrika, ble utsatt for hard konkurranse. Arbeidere i disse landene ble rammet av arbeidsløshet og fallende arbeidsstandarder.⁷⁴ Ettersom stadig større deler av Kinas eksport oppgraderes, trues også produsenter høyere i verdikjeden.

Med økende knapphet på faglært arbeidskraft, er det mulig at Kinas produktivtvekst innen avansert industriproduksjon går sammen med sterk lønnsvekst. Situasjonen for ufaglærte arbeidere er mer usikkert, men kanskje vil også de få en lønnsøkning. Den sterke akkumulasjonen i Kinas indre provinser vil tiltrekke migrantarbeidere. Det er sannsynlig at arbeideruroen vil øke i disse nye høyvekstområdene, og at konfliktene brer seg raskt, siden de kinesiske arbeiderne i stor grad følger kapitalens bevegelser. Mange migrantarbeidere med erfaring fra tidligere arbeidskonflikter ved kysten vil ansettes i byer i indre regioner, nærmere sine opprinnelige hjemsteder. Der kan de lettere få byborgerskap, utvikle stabile, lokale nettverk og oppnå en sterkere forhandlingsposisjon enn tidligere. Det er da mulig at Kina i enda større grad blir et sentrum for arbeideruro i de internasjonale verdikjedene, og at dette i kombinasjon med partistatens tiltak for å dempe konfliktene vil presse opp lønninger og redusere presset fra Kina mot industriell lavtlønnsproduksjon i andre deler av verden. Men mye er usikkert. Ikke minst er det en risiko for at økende bruk av vikarer og praktikanter, samt stadig kortere ansettelsesperioder hemmer effektiv arbeidermobilisering og lønnskamp. Kinas arbeiderklasse kjemper på vegne av seg selv og arbeidere i resten av verden, og resultatet av kampen er høyst usikkert.

NOTER

- 1) Jeg takker Hans Ebbing og tidsskriftets fagfelle Tore Linné Eriksen for kommentarer til tidligere versjoner av denne artikkelen.

- 2) Beverly Silver & Lu Zhang, «China as an Emerging Epicenter of World Labor Unrest», i Ho-fung Hung (red.) *China and the Transformation of Global Capitalism*, Baltimore: John Hopkins University Press, 2009, s. 174–177.
- 3) Jf. Karl Marx, *Kapitalen. Kritikk av den politiske økonomien. Første Bok: Kapitalens produksjonsprosess*. Oslo: Forlaget Oktober, 2015, kap. 24; Karl Polanyi, *Den liberale utopi*. Oslo: Res Publica, 2012, kap. 7.
- 4) Jf. Gösta Esping-Andersen, *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton: Princeton University Press, 1990.
- 5) Beverly Silver, *Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization since 1870*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- 6) Eli Friedman, *Insurgency Trap. Labor Politics in Postsocialist China*. Itacha/London: Cornell University Press, 2014.
- 7) Cheng Li, «China's Communist Party-State: The Structure and Dynamics of Power», i William A. Joseph (red.), *Politics in China. An Introduction*. Second edition. Oxford/New York: Oxford University Press, 2014, s. 214–218. Siden 2013 har de to partifraksjonene delt makten i partistatens ledende organer. For eksempel kommer Kinas nåværende president Xi Jinping fra elitefraksjonen og statsminister Li Keqiang fra populistfraksjonen.
- 8) Alvin Y. So & Yin-wah Chu, *The Global Rise of China*. Cambridge: Polity Press, 2016, s. 17–18; Ho-fung Hung, *The China Boom. Why China Will Not Rule the World*. New York: Columbia University Press, 2015, s.55–57.
- 9) Ching Kwan Lee, *Against the Law: Labor Protest in China's Rustbelt and Sunbelt* (Berkeley: University of California Press, 2007, s. 16–21, 176–177.
- 10) Fleming Christiansen & Heather Xiaquan Zhang, *The Political Economy of Rural Development in China: Reflections on Current Policy*. Duisburg Working Papers on East Asian Studies 81, 2009, s. 13; Hung, *The China Boom*, s. 46.
- 11) Joel Andreas, «Industrial restructuring and class transformation in China», i Beatriz Carrillo & David S. G. Goodman (red.) *China's Peasants and Workers: Changing Class Identities*. Cheltenham/Northampton: Edward Elgar, 2012, s. 106–108; Alvin Y. So, *Class and Class Conflict in Post-socialist China*. New Jersey: World Scientific, 2013, s. 81.
- 12) Mark Selden, *The Political Economy of Chinese Development*. Armonk, N.Y./London: M.E. Sharpe, 1993, s. 215; Bary Naughton, *The Chinese Economy: Transitions and Growth*. Cambridge Mass./London: The MIT Press, 2007, s. 133.
- 13) Hung, *The China Boom*, s. 47; Selden, *The Political Economy*, s. 218.
- 14) Joel Andreas, «Changing Colours in China», *New Left Review*, nr. 54, 2008, s. 128.
- 15) Naughton, *The Chinese Economy*, s. 240–241.
- 16) *Ibid.*, s. 274.
- 17) *Ibid.*, s. 91–93.
- 18) Ching-Kwan Lee, «Pathways of labor activism», i Elisabeth J. Perry & Mark Selden (red.) *Chinese Society. Change, conflict and resistance*. Third edition. New York/London: Routledge, 2010, s. 64.
- 19) Lee, «Pathways», s. 60–61; So, *Class and Class Conflict*, s. 84; Richard Walker & Daniel Buck, «The Chinese Road: Cities in the Transition to Capitalism», *New Left Review*, nr. 46, 2007, s. 43.

- 20) Selden, *The Political Economy*, s. 218–220; Hung, *The China Boom*, s. 58.
- 21) Timothy Cheek, *Living with Reform: China since 1989*. London: Zed Books, 2006, s. 66–71.
- 22) Lee, «Pathways», s. 64–65.
- 23) Andrew Walder & Xiaoxia Gong, «Workers in the Tiananmen Protests: The Politics of the Beijing Workers' Autonomous Federation», *The Australian Journal of Chinese Affairs*, nr. 29, 1993. Her sitert fra:
<http://www.tsquare.tv/links/Walder.html>
- 24) Lee, *Against the Law*, s. 97–98; Naughton, *The Chinese Economy*, s. 105; So, *Class and Class Conflict*, s. 85; Walker & Buck, «The Chinese Road», s. 43.
- 25) Judith Banister & George Cook, «China's employment and compensation costs in manufacturing through 2008», *Monthly Labor Review*, mars, 2011, s. 41. Disse tallene inkluderer selvsyssestatte i småbybedrifter. Judith Banister har laget korrigerte beregninger der denne gruppen er fjernet, men bare for perioden 2002-2009. I 2002 var det korrigerte tallet 85,9 millioner. Jf. Judith Banister, *China's manufacturing employment and hourly labor compensation, 2002-2009*. Bureau of Labor Statistics, 7. juni, 2013, s. 3.
- 26) Lee, *Against the Law*, s. 73, 77.
- 27) So, *Class and Class Conflict*, s. 86–87.
- 28) Lee, *Against the Law*, kap. 3.
- 29) Lee, *Against the Law*, s. 101–111.
- 30) Bary Naughton, *The Chinese Economy*, s. 406–409.
- 31) *Ibid.*, s. 388–391, 411–413.
- 32) C. Cindy Fan & Mingjie Sun, «Regional Inequality in China, 1978–2006», *Eurasian Geography and Economics*, bd. 49, nr. 1, 2008, s. 10.
- 33) Egne beregninger på grunnlag av *China Statistical Yearbook*. Beijing: National Bureau of Statistics of the People's Republic of China, diverse årganger. Guangdong's eksportandel falt til ca. 30% utover 2000-tallet.
- 34) <https://en.wikipedia.org/wiki/Shenzhen>
- 35) Chris King-Chan, *The Challenge of Labour in China: Strikes and the Changing Labour Regime in Global Factories*. London/New York: Routledge, 2010, s. 29.
- 36) Før 1998 arvet barna moras *hukou*, etter 1998 kunne de velge hvilken av foreldrenes *hukou* de skulle arve. Hvis begge foreldre hadde *hukou* fra landsbygda, ville barna fortsatt ikke få byborgerrettigheter. Giftmål på tvers av *hukou*-skillene ble begrenset av statusforskjeller og beskjeden sosial omgang.
- 37) Naughton, *The Chinese Economy*, s. 124–125; Jieh-Min Wu, «Rural Migrant Workers and China's Differential Citizenship: A Comparative Institutional Analysis», i Martin King Whyte (red.) *One Country, Two Societies: Rural-Urban Inequality in Contemporary China*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 2010, s. 61–75.
- 38) Lee, *Against the Law*, s. 23–24; Ching Kwan Lee, «Precarization or Empowerment? Reflections on Recent Labor Unrest in China», publiseres i *Journal of Asian Studies*, mai 2016.
- 39) Chan, *The Challenge of Labour*, s. 30–35.
- 40) Lee, *Against the Law*, s. 163–170; Chan, *The Challenge of Labour*, s. 67–68.

- 41) Lee, *Against the Law*, s. 176–187; China Labour Bulletin, *China's labour dispute resolution system*. Hongkong (udatert). <http://www.clb.org.hk/en/view-resource-centre-content/100618>; Mary E. Gallagher, «China's Workers Movement & the End of the Rapid-Growth Era», *Daedalus*, bd. 143, nr. 2, 2014, s. 89–90.
- 42) Friedman, *Insurgency Trap*, s. 51.
- 43) So, *Class and Class Conflict*, s. 89.
- 44) Nicholas Lardy, «China: Rebalancing Economic Growth», i *The China Balance Sheet in 2007 and Beyond*. Washington D.C.: Peterson Institute for International Economics, 2007. <http://www.petersoninstitute.org/publications/papers/lardy0507.pdf>
- 45) Banister, *China's manufacturing employment*, s. 3.
- 46) «Ettbarnspolitikk» i egentlig forstand var begrenset til byene. På landsbygda ble det praktisert «tobarnspolitikk». Fra oktober 2015 fikk også par i byene rett til å få to barn.
- 47) Banister & Cook, «China's employment», s. 45.
- 48) Jane Golley & Xin Meng, «Has China Run Out of Surplus Labour?», *China Economic Review* bd. 22, nr. 4, 2011.
- 49) Parry Leung & Alvin Y. So, «The making and re-making of the working class in South China», i Beatriz Carrillo & David S. G. Goodman (red.), *China's Peasants and Workers: Changing Class Identities*, Cheltenham/Northampton: Edward Elgar, 2012, s. 66; China Labour Bulletin, *Unity is Strength: The Workers' Movement in China 2009-2011*. Hongkong, 2011. http://www.clb.org.hk/en/files/share/File/research_reports/unity_is_strength_web.pdf, s. 9.
- 50) So & Chu, *The Global Rise*, s. 88–89.
- 51) Banister, *China's manufacturing employment*, s. 3.
- 52) Fan & Sun, «Regional Inequality», s. 10.
- 53) *China's provincial GDP figures in 2011*, 27. januar 2012; *China's provincial GDP figures in 2012*, 16. mai, 2013. Begge på <http://www.china-briefing.com/>
- 54) China Labour Bulletin, *Unity is Strength*, s. 9.
- 55) Lee, *Against the Law*, s. 23, 26–27, 191–203.
- 56) China Labour Bulletin, *Unity is Strength*, s. 13–14; Leung & So, «The making», s. 64–65.
- 57) Chan, *The Challenge of Labour*, s. 37.
- 58) China Labour Bulletin, *Strike Map*. Hongkong. <http://strikemap.clb.org.hk/strikes/en>
- 59) Mary E. Gallagher & Baohua Dong, «Legislating Harmony. Labor Law Reform in Contemporary China», i Sarosh Kuruvilla; Ching Kwan Lee & Mary E. Gallagher (red.) *From Iron Rice Bowl to Informalization*. Ithaca/London: Cornell University Press, 2011, s. 52–53, 55; Leung & So, «The making», s. 65–66.
- 60) Chris King-Chi Chan; Ngai Pun & Jenny Chan, «The Role of the State, Labour Policy and Migrant Workers' Struggles in Globalized China», i Paul Bowles & John Harriss (red.), *Globalization and Labour in China and India*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010, s. 51; Gallagher, «China's Workers Movement», s. 86.

- 61) China Labour Bulletin, *Going it Alone: The Workers' Movement in China (2007-2008)*. Hongkong, 2009.
http://www.clb.org.hk/en/files/share/File/research_reports/workers_movement_07-08_print_final.pdf, s. 14; China Labour Bulletin, *China's labour dispute resolution system*.
- 62) Ching Kwan Lee & Yonghong Zhang, «The Power of Instability: Unraveling the Microfoundations of Bargained Authoritarianism in China», *American Journal of Sociology*, bd. 118, nr. 6, 2013, s. 1496–1497.
- 63) China Labour Bulletin, *Unity is Strength*, s. 7.
- 64) China Labour Bulletin, *Searching for the Union. The workers' movement in China 2011-2013*. Hong Kong, 2014.
http://www.clb.org.hk/en/sites/default/files/File/research_reports/searching%20for%20the%20union%201.pdf, s. 7–11.
- 65) *Ibid.*, s. 13.
- 66) Mark Selden, Ngai Pun & Jenny Chan, «Interns or Workers? China's Student Labor Regime», *The Asia-Pacific Journal* 13 (36) (1), 2015, s. 1-22.
- 67) Lee, «Precarization or Empowerment».
- 68) Friedman, *Insurgency Trap*, s. 52–60; Gallagher & Dong, «Legislating Harmony», s. 41.
- 69) Chris King-Chi Chan & Elaine Sio-ieng Hui, «The Development of Collective Bargaining in China: From 'Collective Bargaining by Riot' to Party State-led Wage Bargaining», *China Quarterly*, nr. 217, 2014, s. 225–226.
- 70) China Labour Bulletin, *Unity is Strength*, s. 15–16.
- 71) Friedman, *Insurgency Trap*, s. 141–148, 153-156; Chan & Hui, «The Development of Collective Bargaining», s. 227–235; Elaine Sio-ieng Hui & Chris King-chi Chan, «Beyond the Union-Centred Approach: A Critical Evaluation of Recent Trade Union Elections in China», *British Journal of Industrial Relations*, bd. 53, nr. 3, 2015, s. 603, 609–612.
- 72) Hui & Chan, «Beyond the Union-Centred Approach», s. 612–615; China Labour Bulletin *Five years on Nanhai Honda workers want more from their trade union*, Hongkong, 15. mai, 2015. <http://www.clb.org.hk/en/content/five-years-nanhai-honda-workers-want-more-their-trade-union>
- 73) Hui & Chan, «Beyond the Union-Centred Approach», s. 615–622; Lee, «Precarization or Empowerment».
- 74) Hung, *The China Boom*, s. 106–111.

ARBEIDERBEVEGELSEN OG DE INTELLEKTUELLE

Den amerikanske forfatteren Ralph Waldo Emerson skreiv i 1837 om *The One Man*, et komplett menneske som bærer i seg og virkeliggjør alle menneskelige muligheter – bonde, professor, ingeniør, prest, lærd, statsmann, soldat og kunstner.¹ Karl Marx så i *Den tyske ideologi* i 1845-46 for seg et menneske som jaktet om formiddagen, fisket om ettermiddagen, stelte kyr om kvelden, og var kritiker etter kveldsmåltidet uten å bli verken jeger eller kritisk kritiker.²

1800- og 1900-tallets intellektuelle

Den samfunnsmessige arbeidsdelingen har plassert arbeidere og intellektuelle i ulike samfunnsmessige posisjoner, som ikke lett oppheves, og absolutt ikke bare ved en viljesakt. Sjøl om posisjoneringen ikke er som mellom arbeid og kapital, har relasjonen arbeider – intellektuell også vært sammensatt og spent.

En eldre konfliktakse mellom «åndens og håndens arbeid» har spilt med i kapitalismens klassekonflikter. Arbeiderpartiets Emil Stang snakket i Kristiania bystyre i 1921 om «den klassekamp som alle maa vite foregaar, ikke mellom den intellektuelle overklasse og underklassen, de ikke «dannede», de som ikke gaar med snip, men mellem kapitalistklassen [...] og hele det arbeidende folk.»³ De intellektuelle, åndsarbeiderne, akademikere, *Bildungsbürgertum*, var også en del av overklassen. Omkring første verdenskrig var det noe å være lektor i gymnaset; i en mindre by tilhørte du da en overklasse. Embetsmennene ble i Norge fra 1890-åra utfordret av det næringsdrivende borgerskapet om å være samfunnets elite, men forsvant ikke ut; det er riktigere å si at de delte makta.

Sjølve begrepet «intellektuell» skal ha vært brukt i Storbritannia siden tidlig 1800-tall. Men det ble først brukt offentlig i større omfang fra 1898, da den franske politikeren Georges Clemenceau omtalte dem som offentlig støttet Alfred Dreyfuss som intellektuelle. Etter den russiske varianten av «intelligentsia» er ordet brukt om personer med en viss sosial plassering bygd på utdanning og borgerlig dannelse. De kunne være embetsmenn. Men i løpet av 1800- og 1900-tallet fant de et sammensatt og voksende arbeidsmarked, der det også var mulig å leve som *free lance* intellektuell.⁴ Den tyske sosiologen Karl Mannheim skreiv i 1929 om *freischwebende Intelligenz*. Etter hans syn var de intellektuelle plassert mellom hovedklassene på en slik måte at de ikke var bundet av en klasse, og av dennes oppfatninger og verdisyn.⁵ Ut fra en fri og uavhengig posisjon skulle de også være mer i stand

til å se en sak fra flere sider, til ikke å bli blendet av ideologi osv.⁶ Ja, det har vært hevdet at vitenskapelige prosedyrer og idealer om saklighet kan virke oppdragende på befolkningen.⁷ Nå har vel dette et snev nettopp av ideologi, en sjølførståelse som framstiller en særinteresse som en allmenn interesse. Motforestillingene melder seg raskt, både fra fortid og nåtid – sjøl om en ikke er like krass som ungarene György Konrád og Ivan Szelényi var på 1970-tallet: «Universitetet er en trojansk hest som de intellektuelle bruker for å få kontroll over stadig større deler av økonomien».⁸

Noen borgerlige intellektuelle har fungert som tekniske eksperter, andre mer som ideologer for den hegemoniske dominerende samfunnsklassen. Regis Débray skilte i 1967 mellom de såkalte intellektuelle yrkene, profesjonsutøverne, og på den andre sida intellektets yrkesutøvere, *professionnels de l'intellect*. Den første kategorien administrerer, fordeler og organiserer. De siste er da de skapende på det ideologiske og kulturelle området.⁹ Paul A. Baran skjelder i *Vardøgers* aller første nummer i 1969 tilsvarende mellom «intellektarbeidere» og «intellektuelle».¹⁰ Ifølge ham er den intellektuelles kjennemerke å søke etter å forstå helheten, å se sammenhenger mellom fenomener, å binde det en sjøl arbeider med, til «den historiske prosess: selve samfunnssystemets dynamikk og utvikling».

For å kunne være produktive, må de intellektuelle også ytre seg i offentligheten.¹¹ De er da det som i angelsaksisk tradisjon kalles *public intellectuals*. Noen stopper ved å formidle sine faglige innsikter i populær form. Andre søker mer ambisiøst å vise de samfunnsmessige implikasjonene av fagets resultater. I en mer storslått rolle opptre de med autoritet og blir hørt om samfunnsprospørsmål mer allment. Med Debrays ord baserer denne «høge intelligentsiaen» «sin sosiale eksistens på å føre fram for allmennta sitt eige syn på saker som er oppe i tida, uavhengig av dei prosedyrane som avgrensar den moglegheita som vanlege borgarar har til å nå fram i det sivile samfunnet».¹² En historisk norsk skikkelse var Bjørnstjerne Bjørnson, en internasjonal nåtidsperson er Noam Chomsky.

En annen inngang til spørsmålet om hvem de intellektuelle er, er Antonio Gramscis skille mellom de «tradisjonelle intellektuelle» og de «organiske intellektuelle», som representerer og artikulere synspunkter innen en samfunnsklasse.¹³ De tradisjonelle intellektuelle tilsvarende om lag intelligentsiaen, danningsborgerskapet. De som ble organiske intellektuelle for borgerskapet, bidro da til å forbinde befolkningen med staten, til å danne en historisk blokk, der borgerskapet hadde hegemoniet. Men de underordnede klassene – bønder, arbeidere – kunne ha sine egne organiske intellektuelle, en Søren Jaabæk eller en Martin Tranmæl. De hadde en intellektuell livsholdning og tenkemåte, en refleksjon over seg sjøl og samfunnet. Og de utgjorde en bru mellom arbeiderklassen og de tradisjonelle intellektuelle som nærmet seg arbeiderklassen og bevegelsen. Slike organiske intellektuelle kom fra og var fortsatt del av en klasse og artikulerte klassens livserfaringer, i

den borgerlige offentligheten, eller i det en kan kalle en proletarisk deloffentlighet, et kommunikasjonskretsløp innafor arbeiderbevegelsen. Artikulasjonen av erfaringene kunne inngå i skiftende kamp- og læresykluser. I en gitt situasjon søker noen – de organisk intellektuelle – å analysere og så foreslå et program for handling. Ofte vil denne kampfasen ikke føre fram til noen avgjørende seier, stundom til nederlag. Andre kan tre inn, søke å artikulere erfaringene i en ny analyse og program.¹⁴

En kategori som stod sentralt i første og andre generasjon av arbeiderledere i Norge, var de «redaktør-tillitsvalgte», arbeiderpressens redaktører og journalister. De hadde ofte verv i partiet, og i kraft av sin skriving ble det ofte de som fortolket og sammenfattet erfaringer – en Christian Holtermann Knutsen, en Carl Jeppesen, så en Martin Tranmæl og en Olav Scheflo, en P. Moe Johansen i *Demokraten* i Fredrikstad, og etter krigen en Rolf Gerhardsen i *Arbeiderbladet* og *Oslo Arbeiderparti*.¹⁵

Arbeiderklassen i bevegelsens formative år

Hvordan var så den arbeiderklassen som de første generasjonene av organisk arbeiderintellektuelle virket i? – For det første var arbeiderklassen ingen gitt enhet fra begynnelsen – den var delt etter faglært/ufaglært, alder, kjønn, by og land, mellom reine proletarer og dem med et småbruk på si'. Og det var ikke slik at alle var klassebevisste sosialister, et *vi* som stod mot kapitalen. Andre så det slik at *vi* enten var nordmenn mot utlendinger eller at *vi* var Guds barn mot verdens barn. Enheten ble kjempet fram – av arbeiderbevegelsen sjøl, gjennom en fortelling om hvordan verden hang sammen, gjennom et budskap om felles interesser og felles motstander, gjennom felles praksis – som å gå samen i tog 1. mai, og gjennom en politikk som disse ulike gruppene så seg tjent med.¹⁶ – For det andre var det en bevegelse av menn – langt på vei. Som min farmor skreiv i et tilbakeblikk på starten av Arbeiderpartiets kvinneforening på Rjukan i 1923:

«Det var ikke så hyggelig å være medlem av denne forening den gang. Vi blev ikke anerkjendt engang av vore egne mandlige partifeller. [...] uskolerte som vi var – vi prøvet dog å få hjelp i forskjellige møtesaker hos mandlige partifeller – men de tok os ikke alvorlig. Å hjelpen den uteblev fra den kant. Husker engang et svar. 'Nei, dette *dere* tuller med, får dere sandelig klare selv.'»¹⁷

En Marta Tynæs, Helga Karlsen eller Tina Thorleifsen fant ikke samme vei til arbeiderbevegelsens historiske panteon som deres mannlige klassefeller. – For det tredje var dette en tid med det Ottar Brox har kalt «usortert» motsatt «frasortert fattigdom»: alle var mer eller mindre fattige.¹⁸ I en tid da skolesystemet ikke sugde opp alle som viste teoretisk evne, betydde dette at arbeiderbevegelsen også rommet en rekke glitrende begavelser, sjøllærte, organisk intellektuelle. – For det fjerde fantes en fagarbeiderfraksjon som

hadde betydelig sjøtillit bygd på å forvalte et knapt gode – en kyndighet det var etterspørsel etter. Med dette fagmonopolet utviklet de en fagarbeiderideologi, som ga dem styrke til å hevde seg. Formeren Karl Pedersen sa i 1919 at sjøl om han ellers var «en raddikal mand», måtte han likevel gå mot felles klubbstyrer med de ufaglærte. «Paa trods af at det blev anset som fagstolthed, maate han bemærke den lange læretid som en former maa ha».¹⁹ Sjølhevdingen gikk overfor ufaglærte, overfor kapitalen og også overfor de tradisjonelle intellektuelle. Fagarbeiderne lot ikke disse overta bevegelsen – ikke den gang.

Spenninger mellom intellektuelle og bevegelsen

Mellom de organiske intellektuelle og de klassiske intellektuelle som politisk ble revet løs fra sin klassebakgrunn og gikk inn i bevegelsen, var det et tvetydig forhold. Arbeiderlederne så jo i sine to første generasjoner nytten av folk som legen Oscar Nissen, advokaten og gårdeieren Ludvig Meyer, og seinere av historieprofessorene Halvdan Koht og Edvard Bull og juristen Emil Stang, de to siste begge som nestformenn i partiet. De anerkjente også kvinnelige overløpere fra utdanningsborgerskapet som Fernanda Nissen eller Ellisif Wessel. Og de så på 1930-tallet verdien av Sosialistiske Legers Forenings opplysningsvirksomhet, av tenkingen i arkitekt- og planleggergruppa PLAN, og annen virksomhet tilknyttet Mot Dag. Men en som Tranmæl reagerte også voldsomt når denne gruppa søker å diktere partiets linje. Edvard Bull, som her stod på Tranmæls side, minte studentene om den tyske fyrsteslekta Hohenzollernes valgspåk – *Ik dien, jeg tjener – ikke jeg hersker*.²⁰ Sett i ettertid kan en se hvordan Mot Dags arroganse og sjølsikkerhet må ha provosert. Men samtidig ser vi også hvordan partiledelsen kunne slippe å imøtegå argumenter, kunne avfeie politisk kritikk ved å si at den bare kom fra akademikere.²¹

Torolv Solheim, med fartstid fra kommunistpartiet før og under krigen og DNA, Sosialistisk Folkeparti og SV etterpå, mente at mye av motstanden mot akademikere i arbeiderbevegelsen ikke kom fra arbeiderne, men fra personer i organisasjonsapparatene med en slags halvanning.²² Karl Kautsky, brennemerket av Lenin og urettferdig husket som «renegaten Kautsky» på norsk 70-tall, skreiv i 1903 en artikkel i avisa *Die Neue Zeit*, om de intellektuelle og arbeiderne.²³ Det er en spenning, skreiv han, som kunne skyldes ulikheter i levestandard. Men nå var det jo slik at også de intellektuelle solgte arbeidskrafta si, altså skulle det ikke være djupe økonomiske interessemotsetninger. Men, sa Kautsky, den sosiale plasseringen skapte ulik orientering. Arbeidere måtte for å vinne fram, handle kollektivt. Men intellektuelle opptådte mer én og én; strategien for å vinne fram var personlig, individualistisk. Nå kan Kautskys syn retusjeres; det var atskillig

personlig sjølhevding innafor kollektivet i den klassiske arbeiderkulturen.²⁴ Men at individuell karriere preget og fortsatt preger academia. er en realitet.

Dessuten – gjennom vitenskapelig og profesjonell utdanning og gjennom borgerlig dannelse ble akademikere ledet til å føle seg overlegne arbeidere når det gjaldt kunnskap og innsikt. Disse tilbøyelighetene dreide seg ikke om personlig dårlig karakter, men om sosialt bestemte mentaliteter. Kautsky:

«Den intellektuelle, rustet med den allmenne utdanning i vår tid, oppfatter seg som svært overlegen proletaren. .. Den intellektuelle finner det meget lett å overse proletaren som sin like som medkjemper, ved hvis side han få finne sin plass i kampen. I stedet ser han i proletaren dennes lave nivå av intellektuell utvikling, som det er den intellektuelles oppgave å høyne. Han ser i arbeideren ingen kamerat, men en elev ... de intellektuelle kommer til arbeiderne ikke for å samarbeide med dem som kamerater, men som en ekstern vennlig kraft i samfunnet, som tilbyr dem hjelp.»

Ved å se en slik belæring som en slags gave de intellektuelle ga arbeiderne, ventet de mer eller mindre bevisst en gjenytelse i form av takknemlighet. Ved å være den som ga, ikke mottok, kunne en mer eller mindre bevisst bekrefte ens egen følelse av overlegenhet.

Det trengtes ikke en vitenskap som ble slust «ned» til proletariatet, sa Kautsky. Det trengtes medkjempere, intellektuelle som arbeidere, som var i stand til å delta i proletarisk aktivitet, brukte den felles kampen, eller i det minste undersøkte den, for å frambringe ny vitenskapelig innsikt som i sin tur kunne være fruktbar for videre proletær aktivitet. Om de intellektuelle tok med seg en ovenfra og nedad-holdning inn i partiet, led de og kanskje partiet skipbrudd. En intellektuell måtte her granske seg sjøl og tåle å bli gransket. Han måtte kunne involvere seg i arbeiderklassens kamp «som en vanlig soldat, uten å føle seg tvunget eller undertrykt [...] Den som ikke er i stand til dette, kan vente seg stor motstand i sin partiaktivitet, skuffelser, konflikter som verken er til hans eget eller partiets beste.»

Om vi tar et tidssprang fra Kautsky til Finn Gustavsen, var jo han opprinnelig industriarbeider som ble sjøllært journalist og politiker. I sjøllbiografien *Rett på sak* har han fortalt om et møte i redaksjonskomiteen i avisa *Orientering*. Han spurte da om hva det amerikanske tidsskriftet *Ibid* var, som så ofte ble referert til i fotnotene – og utløste latter fra redaksjonskomiteens akademikere. Og i en seinere bok, *Kortene på bordet*, var han ikke mye begeistret overfor dem han kalte «kontrastene» i SV – vi var både teoretiske, venstristiske og virket kanskje også ekskluderende.²⁵

Pierre Bourdieu sier at akademikere har en egen «skolastisk» tenkemåte, en slags lekenhet, på liksom, som om-tenking, som forutsetter en *fri tid*, som ikke er direkte bebyrdet med hverdagens treghet: Akademikere gjennomskuer ikke denne egne friheten som mulighetsbetingelsen for den skolastiske tenkingen.²⁶ Fraværet av knapphet kan føre dem til en atferd i arbeiderbevegelsen som en kan kalle «konsekventisme». Som intellektuelle

tenderer til å forfølge et synspunkt på en prinsipiell måte, uten å la det brytes mot behovet for praktiske mål.

På den andre sida – dette frirommet og den noe frie tida er jo det intellektuelle kan bringe til bevegelsen. De har tid til å leite opp og tenke om sammenhenger og konsekvenser, kanskje til å utvikle også gode ideer. Her har de en styrke. Ikke ved at de holder verdier høyere enn andre mennesker. Ikke ved at de har noen spesiell rett til å definere målene for rørsla. Men noen ganger ved å kunne si at *det* middelet når ikke fram til målet.

Nå er det viktige nasjonale forskjeller med hensyn til de intellektuelles samfunnsmessige plassering. En behøver ikke gå til de kinesiske mandariner som skal ha latt være å klippe neglene som tegn på at de ikke utførte manuelt arbeid. György Konrád og Ivan Szelényi viste hvordan intellektuelle i Ungarn og andre østeuropeiske land etter andre verdenskrig ikke bare ble et sosialt sjikt som før, men en klasse, hvis «klasseherredømme [var] organisert rundt en planleggingsprosess for omfordeling». Det gjorde at proletariatets diktatur ble diktatur over proletariatet.²⁷ De franske intellektuelle har hatt egne utdanningsinstitusjoner, som de spesielle høyskolene, og har også kunnet styre ulike, ofte konkurrerende forskningsinstitusjoner. Det har gitt dem plass i offentligheten, men synes også ha gitt dem følelsen av at den reelle sosiale kampen ble utkjempet i Paris mellom ulike teoretiske retninger. De norske intellektuelle har vært mindre avsondret – på grunn av et lavere antall, et annet utdanningssystem, et alt i alt mer egalitært land, med mindre *high brow* og mer *middle brow* kultursmak også hos akademikere.²⁸ Og kanskje er det også mindre folkelig respekt for boklig lærdom, et fravær som noen beklager, men som også har sine gode sider. – Men om de norske i liten grad er mandariner, er det fortsatt likevel reelle kulturelle og sosiale skilnader mellom intellektuelle qua middelklasse og arbeiderklassen, både den klassiske industriarbeiderklassen og det nye tjenesteproletariatet. En radikal sosialist som George Orwell som sjøl hadde erfaring som *working poor*, skildret arbeidsløshetenes England i boka *The Road to Wigan Pier* fra 1937. Han skreiv at uansett proletariske synspunkter, hang klassefølelsen igjen i nesa. Arbeidsløshet luktet – kål, kull, kropper, klær. De kommunistiske Mot Dagister var ofte embetsmannssønner. Mens en Martin Tranmæl var avholdsmann, var det ublandet wisky i glassene når motdagistene samlet seg.²⁹ Mange falt greit tilbake på embetsmannsrollen da Mot Dags tid var over i 1936. Vi er sosialt og kulturelt formet, mer enn vi tenker over.

Siste generasjon – en ny relasjon?

La meg hoppe fra historien til samtida, til den siste generasjonen.

Arbeiderbevegelsen ble på mange vis bygd opp rundt det en kunne kalle en «standardarbeider» – en mannlig arbeider, ofte en fagarbeider, på heltid, stundom ansatt livet ut, og med rimelig gode og trygge lønns- og arbeids-

vilkår. Spesielt gjaldt dette under den lange stabile fordristiske perioden etter andre verdenskrig. Men klassestrukturen er under endring.

Et spesielt trekk ved klasseforholdene i Norge bør nevnes: Den industriarbeiderklassen som er igjen, er lokalisert mye på mindre steder som Stord eller Verdal, der det bor få tradisjonelle intellektuelle. Kanskje svekker dette utvekslingen mellom disse to sosiale kategoriene.

Ved sida av den klassiske industriarbeiderklassen vokser på den ene sida fram et serviceproletariat, som fra en annen vinkel også omtales som et «prekariat», med usikkert arbeid, deltid, tidsbegrenset ansettelse og semre lønns- og arbeidsforhold.³⁰ Denne klassefraksjonen rekrutteres mest av kvinner, ungdom og innvandrere, og anslås til ca en tredel av arbeidsstyrken.

Dessuten skjer det en vekst i «utdanningsgruppene». Utdanning etter videregående skole omfatter i et land som Norge nå 60-70 prosent. Blant disse vil mange framover gå inn en kategori en kunne kalle utdannede massearbeidere eller kunnskapsarbeidere, lønnstakere med lang utdanning i yrker som en tidligere fylte med kortere utdanning. Utdanning blir «taylorisert», arbeidsinnholdet blir «funksjonarisert».³¹ Å ta høgskole- eller universitetsutdanning fører ikke lenger sikkert fram til akademisk preget arbeid, enn si til noen form for eliteposisjoner eller status som intellektuell.

«Dagens Ph.D.-er opplever å bli behandlet som intellektuelle eiendeler (engelsk: *chattel*), en underbetalt, overarbeidd migrantstyrke uten jobbsikkerhet! Deres prekære stilling har økt deres innlevelse i hverdagskampene som møter Amerikas arbeiderklasse.»³²

Veksten skaper altså et statusfall, som rammer breie lag av akademikere. Men også de «store» intellektuelle synes å ha mindre gjennomslag. Den tida da de intellektuelle ga den politiske opposisjonen et ansikt, dreiv kampanjer og formulerte manifeste, kan synes forbi, har Eric Hobsbawm skrevet.³³ Noen norsk samtidig Bjørnson finnes knapt – skjønt det vel finnes et par som har aspirasjoner.

Hva betyr denne omdanningen av klasseforholdene for relasjonene mellom intellektuelle og arbeidere? Utviklingen er ikke entydig. – Ett scenario er at forskjellen i livssituasjon mellom akademikere i fast stilling og serviceproletariatet blir større enn de historiske forskjellene mellom akademikerne og fagarbeiderne. Da vil mulighetene for allianse minske. – Et annet er at tjenestearbeiderne ikke har den sjølbevisstheten og muligheten til sjølhevding som fagarbeiderne hadde, at prekariatet stiller svakere med hensyn til å representere seg sjøl enn det klassiske proletariatet. Akademikernes posisjon og herredømme kunne da øke ytterligere; eksemplifisert ved at den første fagorganiserte på Oslo DNAs stortingsliste nå er nummer sju. Ett resultat kan bli arbeiderfremmedgjøring overfor arbeiderbevegelsen. – Et tredje scenario er at mange akademikeres situasjon blir mindre eksklusiv enn den var på Kautskys tid. De blir ingen sosial elite. Og dessuten kan tilgang til kunnskap på internett gjøre autodidakte like kyndige som en med

formell utdanning. En kunne tenke at denne utjamningen gir et bedre grunnlag for samarbeid mellom intellektuelle og arbeidere. Men det kan også føre til en kraftigere understreking av hvor høy egen utdanning er og hvor kvalifisert og verdifullt arbeidet er, som argumenter for å kreve relative privilegier. Fagforbundet Akademikerne målbærer slike synspunkter.

Skilnadene mellom arbeiderklassen og de intellektuelle har vært og er reelle. Kultursosiologen Lennart Rosenlund har kartlagt Stavanger ut fra Pierre Bourdieus analyseskjema, der folk plasseres ut fra arten og mengden av kapital, altså utdanningslengde, inntekt og pengeformue. Han viser at ingen stod lengre fra hverandre kulturelt, med hensyn til smak, enn mannlige fagarbeidere i industrien og offentlig ansatte kvinnelige bibliotekarer. Fagarbeiderne stod nærmere kapitaleierne.³⁴ En liknende avstand som til bibliotekarene har fagarbeiderne hatt til intellektuelle. «Intellektuell» har sjelden vært et honnørord; dette deler Norge med flere europeiske land.³⁵ Disse reelle forskjellene blir i en type høyre-retorikk utviklet dithen at de største motsetningene går mellom «folk flest», og «Blindern», «kultureliten», «besserwissere» osv. Med Paul A. Barans ord i *Vardøger* nr. 1:

«Fremmedgjørelsen kommer også til uttrykk ved den dyptgripende polarisering av samfunnet i to skarpt avgrensede leirer som nesten ikke har forbindelse med hverandre. Denne polariseringen skjærer tvers gjennom motsetningsforholdet mellom de sosiale klasser, og har frambrakt en tykk ideologisk tåke som skjuler de virkelige utfordringer samfunnet står overfor.»

Farvel til bevegelsen?

En fransk sosiolog, Razmig Keucheyan, skriver i en nyss utkommet bok om utviklingen av kritisk teori fra 1950-tallet til i dag.³⁶ Med kritisk teori mener han teorier som gir omfattende utfordringer til den eksisterende orden, ikke bare partiell kritikk, som for eksempel forslaget om en Tobin skatt er. Så spør han: hvordan har intellektuelle posisjonert seg i forhold til den marxismen de alle mer eller mindre stod for på 1970-tallet? Bygd på dette leverer han en typologi over seks nåtidige måter å forholde seg til denne arven. Utviklingen er ifølge Keucheyan bestemt av en allmenn utvikling på universitetene som absorberer kritikk, av utviklingen i partier og grupper og av vitenskapelige trender. Han skriver om det en kunne kalle de «store» intellektuelle figurene – en Jean-Paul Sartre, en Pierre Bourdieu, en Jaques Derrida, en Edward Said, en Noam Chomsky. Typologien er nok preget av hans franske bakgrunn. Men inndelingen kan ha en interesse ellers, om vi ikke oppfatter dem som gjensidig utelukkende kategorier, men som prototyper. Det er:

Konvertittene, som stoppet sitt engasjement i kritisk tenking allerede fra andre halvdel av 1970-tallet. De gikk gjerne mot liberale standpunkter.

Pessimistene inngår i en allmenn tendens, nemlig at det er vanskelig å se for seg politisk forandring, og hviler også på negative erfaringer med totale systemer. Pessimistene kan ha holdt fast på radikale standpunkter og søker å arbeide videre med teori. Men det finnes også en slags posør-pessimisme, en dandy-aktig avstand fra det politiske overhodet.

De som yter motstand, «resisters» på engelsk. Disse personene er folk som har holdt på synsmåtene sine trass i nederlaget på slutten av 1970-tallet. De kan nok ha skalert ned forventningene om umiddelbare store seire, men har likevel ikke gitt opp.

Fornyerne. Stundom skjer det en blanding av klassisk teori og ny. Eller det tas opp nye temaer, som økologi.

Eksperterne eller motekspertene. Kritikken deres skjer ofte fra innsida av dominerende diskurser, og mange kommer fra akademien.

Lederne. Noen sentrale kritiske tenkere er også politiske ledere av partier eller lignende. Disse er ikke mange. Keyucheyan mener at nåtidige kritiske teoretikere som er i kontakt med reelle politiske prosesser, er en sjeldenhet. I de fleste tilfelle har de kritiske tenkerne han omtaler i boka, liten eller ingen forbindelse til politiske, faglige eller *community* organisasjoner.

Om vi lar hans kategorier gjelde holdninger i norsk akademien og intellektuelle, ser vi jo klart konvertittene. Det finnes en god del pessimister, som med Antonio Gramscis ord, hevder «tankens pessimisme og viljens optimisme». Det finnes en del eksperter, noen fornyere, kanskje knyttet til klimaspørsmål, færre *resisters*. For å trekke inn litt personlig empiri. Jeg har med litt ulike mellomrom søkt å samarbeide med vitenskapelig ansatte på UiO i ulike typer politisk arbeid. Først gjaldt det partiarbeid, for min del i SV. Da var argumentet at de ikke ville bli bundet av noen «partidisciplin». Når det gjaldt oppstarten av ATTAC, var det stor interesse i starten. Men de vitenskapelig ansatte som faktisk deltok, kunne telles på under to hender. Så ble det gjort et forsøk fra ATTAC på å organisere konferanser som ble kalt Motmakt: Ideen var at de dels skulle diskutere universitet og forskning, dels presentere kunnskap som kunne være nyttig for rørlene. De samlet et par hundre deltakere i noen år, men da initiativtakerne ikke hadde overskudd til å drive videre, var det ingen som tok over. Da striden om lov om høyere utdanning gikk i 2004-2005, var engasjementet høyere. Et Vox Academica ble organisert, med mange underskrivere, og en effektiv kampanje ledet av Norsk Tjenestemannslag ved UiO og med deltakere fra Vox, fra Forskerforbundet og ATTAC førte faktisk fram til seire.

Det har altså vært vanskelig å engasjere universitetsansatte med venstrestandpunkter i politisk arbeid med perspektiver utover universitetet. Ikke minst gjelder det politikkenes husmorarbeid, det jamne arbeidet som bare synes når det ikke er gjort.

Når det har interesse å spørre om *hvorfor* det er slik, er det ikke fordi akademikere skulle ha spesielt høy samfunnsморal. Det har funnes en idé om

en *republic of letters*, et samfunn av lærde med saklig diskusjon, som ved sin stil skulle kunne være forbilder for samfunnet ellers. Men hverdagspraksis i academia avsanner denne tanken om høyverdighet, sjøl om stoda er mindre befengt enn universitetsromaner gir inntrykk av. Heller ikke har akademikere noen spesiell kompetanse på rett og galt. Det ble ettertrykkelig dementert ved nazipartiets sterke stilling ved tyske universiteter, ved de mange som drev fram eller lot seg verve til «arisk» vitenskap. SS var rekruttert fra tysk akademisk ungdom.³⁷

Men de ansatte i de vitenskapelige institusjonene har ett sentralt privilegium – et visst, om enn skrumpende frirom, som åpner for et fritt valg av emne, av hvor en vil sette inn tid og krefter. Dette legger et særlig samfunnsmessig ansvar – ja kanskje moralsk forpliktelse på dem som har faste stillinger, som ikke må ta betalte enkeltopdrag for å leve.

Hvorfor er intellektuelle passive?

Men hvorfor deltar ikke flere, verken praktisk eller ved emnevalg for forskning? Noe skyldes trekk ved institusjonene og dermed akademikerne.

En grunn har ligget i arbeidssituasjonen hos de intellektuelle sjøl. Å såkalt gjøre karriere, slå gjennom i akademisk liv, få stillinger, krever mye tid, arbeid og energi for dem av oss som ikke er flogvet. Så kommer familie og barn, en livsfase der avstanden til aktivismen øker. Og det er da uvisst om en vender tilbake til en aktiv innsats. Mange kamerater fra studentradikalismens dager har grepet tilbake til mønstre de kjente hjemmefra når den radikale bølgen dabbet av, og åra og inntektene vokste. På universitetene i dag spiller også demografi inn; en tallmessig stor generasjon er på vei ut, kanskje litt satt eller matt? «Heltene er trette», som det het i en av bøkene om Morgan Kane.

En del akademikere har negative erfaringer først med en for sosialteknologisk 1960-talls vitenskap, eller et hyperpolitisert 1970-tall. Og kanskje trekker 1980- og 1990-tallets postmodernisme og «språklige vending» tankene vekk fra «de store fortellingene» – og da også vekk fra oppmerksomhet om global ulikhet, om kapitalakkumulasjon eller klimaet? Akademikere er som andre folk – kun et mindretall deltar politisk. Men deres tilbaketrekning får fortere en «ideell» begrunnelse; positivisme og postmodernisme legitimerer og «foredler» en apolitisk posisjon.

Et strukturelt hinder ligger i økt arbeidspress. Det er et unisont resultat av evalueringene av omleggingene etter «kvalitetsreformen» fra 2003. Tid tas fra forskning, trolig også fra utadventt formidling og engasjement. «Stjernegrissystemet», der forskningsmidler bare utløses ved å publisere monografier og artikler i visse tidsskrifter, gjør formidlingsarbeid finansielt sett irrasjonelt. De åremålsansatte stipendiatene har sine problemer. På tre år midt i småbarnsforeldretida skal de kvalifisere seg. Noen engstes for å stenges ute fra jobber om de flagger standpunkter. Men dette er etter min erfaring for det

meste en ubegrunnet frykt i de trass alt liberale norske institusjonene. Her er ikke noe amerikansk *Campus Watch* som registrerer og forfølger venstreorienterte forelesere. En mer reell frykt for ikke å få nye oppdrag driver instituttforskere til demonstrativt å innta den apolitiske ekspertrollen. Praktiske slutninger ut fra forskningsresultatene defineres vekk som en «politikeroppgave». Det kan være forståelig, men er også en bekvem måte å fraskrive seg ansvar på.

Andre grunner ligger i det politiske feltet. Noen ble skuffet av den rød-grønne regjeringens midlertidige kutt i forskningsbevilgningene i 2005 – en riktig kritikk, men et snevert grunnlag for å bedømme et politisk alternativ. Noen har blitt frustrert av at henvendelser til regjeringen om progressive prosjekter har endt fruktesløst. Kanskje er det også en opplevelse av at politikk i bunn og grunn ikke virker, at føringene nasjonalt og globalt er så tunge at det synes som det ikke finnes reelle alternativer?

Men likevel – det er ikke plent umulig å få med folk, som til å under-skrive opprop. Mange stiller også opp og holder innledninger og foredrag om de bes. La meg ta som et premiss at det fortsatt er en del av de tradisjonelle intellektuelle som graviterer mot, ja vil delta i og bidra til arbeiderbevegelsen eller i nye sosiale bevegelser. Hva kan gjøres av dem som synes den nåværende stoda er et problem?

Organisering av intellektuelt arbeid

Det finnes intellektuelle som kan bidra og spille en progressiv og betydningsfull rolle i kraft av egen person. Det kan finnes mennesker som oppfyller Paul Barans høye krav til å være intellektuell, igjen fra *Vardøger* nr. 1, 1969:

«En intellektuell vil således i egentlig forstand være en samfunnskritiker, en person som er opptatt av å identifisere, analysere, og på den måten hjelpe til å overvinne ordninger som stenger veien til oppnåelse av et bedre, mer menneskelig og mer rasjonalt samfunnssystem. Han blir således samfunnets samvittighet og talsmannen for de progressive krefter som i en hvilken som helst periode av historien, måtte eksistere i samfunnet.»

Kravene er høye. Og slike figurer er i dag få. Og som Keucheyan sier, få av de «store» er også politiske ledere.³⁸ Så spørsmålet er om det går an å formulere noen tanker som er mer relevant for den jamne intellektuelles forhold til bevegelsen. For de fleste vil det være en hjelp å gå inn i fellesskap. Hva slags organisering kan et slikt arbeid være tjent med?

Én form er å lage *autonome sammenslutninger kun av vitenskapsfolk/intellektuelle*. Et fransk eksempel er den franske *Raisons d'agir*, som ble startet av Pierre Bourdieu i 1995 og heter nå *savoir.agir*. En artikkel fra 2010 presenterer organisasjonen som *un intellectuel collectif autonome*.³⁹ Hovedmålet er kritikk av et nyliberalt hegemoni i teori og politikk. *Raisons* under-

streker at organisasjonen er autonom og insisterer på at de står for en ny type intellektuelt engasjement med politikk. Deres prosjekt er profilert mot «den parti-intellektuelle» og «den totale intellektuelle» (som Jean-Paul Sartre). Når det gjelder kategorier de vil forholde seg til, nevnes ikke den klassiske arbeiderbevegelsen:

«Det dreier seg først og fremst å understøtte med våre egentlige midler de kampene som føres av dem som er de første ofrene for den nyliberale offensiven, ofrene for fleksibiliseringen, prekariseringen, arbeidsløsheten, senkingen av lønnene, fattiggjøringen, intensiveringen av arbeidet og det stresset dette medfører, dumpingene av den sosiale målestokken i Europa og verden: arbeidsløse, prekariatet, arbeidere, dekkvalifiserte ansatte, blant dem i første rekke arbeidsmigranter og barna deres, som ovenikjøpet er ofre for xenofobi og rasistiske miljøer.»

Dessuten vil de rekke ut til «statens venstre hånd» (Bourdieu) – sosialarbeidere, tjenestemenn, helsepersonell og lærere, som i arbeidet sitt ser resultatene av den nyliberale offensiven. – Forsøket i Norge på å etablere *Motmakt* hadde vel en viss likhet med *Raisons*.

En annen autonom sammenslutning er *Concerned Scientists Norway*, utløper av en amerikansk organisasjon og er først fremst rettet mot økologi og klimaspørsmål: «Concerned Scientists Norway består av engasjerte vitenskapsfolk fra forskjellige forskningsinstitusjoner og med ulik faglig bakgrunn som deler en felles bekymring. Vi samles i oppfatningen om at klima- og miljøproblemene i vid forstand så langt ikke har blitt møtt med tilstrekkelige tiltak fra norske politikere og myndigheters side. Gapet mellom påkrevde tiltak og faktisk iverksatte tiltak, er i stedet økende. Sårbare mennesker og lokalsamfunn, spesielt i mange utviklingsland, er skadelidende overfor de negative konsekvensene som allerede manifesterer seg verden over.»⁴⁰ – Hovedvirksomheten er opplysning i ulike kanaler bygd på de om lag 180 medlemmenes faglige kunnskap Den direkte koplingen til bevegelser synes ikke så sterk. Men miljøet har samarbeidet med blant annet LO i Oslo om brosjyren *100 000 klimajobber og grønne arbeidsplasser nå. For en klimaløsning nedenfra* (2013).

En neste type organisering er foreninger av *yrkesutøvere/profesjonelle basert på et sosialistisk eller anti-kapitalistisk grunnlag*. Det har vært gjort før – som Sosialistiske legers forening tilknyttet *Mot Dag*, og gruppa rundt tidsskriftet *Plan* på 1930-tallet, og på 1970-tallet *Jussbuss*, *Forening for kritisk jus og arkitekt- og planleggergruppa KANAL* og også *Sosialistiske Legers Forening med seksualopplysning og SFs Faglig komité mot helsefarlig arbeid med både leger og fagforeningsfolk*. Fra 2005 har det eksistert et *Radikalt Økonominettverk* med en viss aktivitet. Hvor aktivt det er per 2014, er litt vanskelig å bedømme. Erfaringen er vel også her av det trengs en sterk bevegelse som kan gi liv til slike foreninger.

Videre finnes flere *utredningsinstitutter/tankesmier*, som står fagbevegelsen nær – som De Facto, For velferdsstaten, Manifest Analyse og deler av FAFOs virksomhet. Agenda- stiftelsen kan synes å bli et sentrumsprosjekt. Alle disse enhetene leverer mange gode, nyttige og noen ganger oppsiktsvekkende analyser. Magnus Marsdal i Manifest har argumentert for at tankesmier har tre fortrinn i forhold til partiene: De kan jobbe langsiktig; de kan ha mot til å luften tiltak som partiene i første omgang ikke tør å fremme; de kan overskride partigjerder.⁴¹ Inntrykket er likevel at disse instituttene helst dekker umiddelbare, konkrete kunnskapsbehov, spesielt knyttet til motstand mot utslag av nyliberalisme og *new public management*. En kan kalle horisonten i publikasjonene for «trade-unionistisk» slik Lenin brukte ordet: Innsikten om at en må slå seg sammen fremmes, men ikke en tanke om å overskride det eksisterende samfunnet. Jeg mener ikke trade-unionisme, fagforeningsbevissthet, som et skjellsord, men som en dekkende betegnelse. Flere tekster fra instituttene tar til lyd for «den norske modellen», som riktignok er en relativt human variant av kapitalismen, men like fullt er kapitalisme. Tida og overskuddet til å analysere *hvorfor* de nyliberale framstøtene kommer, er mindre. Også systematisk tenking om strategi, hvordan en venstresida igjen kan rykke fram offensivt, blir det mindre tid til. Å delta i tankesmier er altså én form. Og disse har iblant en redaksjon, et vitenskapelig råd eller liknende der fagfolk har vært medlem. Sjøl har jeg sittet i et slikt råd for Manifest og også for ATTAC. Men disse organene ikke har funnet sin form. Det har vært uavklart hvor mye initiativet skulle ligge i rådet eller i organisasjonen, slik at aktiviteten har vært for spastisk og alt for lav. Norge har ikke større institusjoner som Rosa Luxemburg Stiftung i Tyskland, Transnational Institute i Amsterdam eller Copernic i Frankrike som samarbeider med ATTAC på en anti-nyliberal plattform.

Til slutt den fjerde mulige organiseringen - *partiene og deres forhold til intellektuelle*. *Raisons d'agir* ville altså ikke være parti-intellektuelle, slik mange var før og etter verdenskrigen, i kommunistpartiet i Frankrike, som Sartre, eller i Storbritannia, som Eric Hobsbawm. Sjøl er jeg av dem som mener at et parti trengs, men ikke fordi partiene har noen forrang når det gjelder å utvikle innsikt og bevissthet. Lenins elitepartiteori var feilaktig da den ble utviklet, og er gjendrevet av historien, sjøl i Antonio Gramscis sympatiske utlegning av det kommunistiske partiet som en «kollektiv intellektuell». Partiene har ikke vært og er ikke slik teorien tilsier. Mener en det, må en være platonist. Men det radikale og folkelige sosialistpartiet vi ideelt skulle ha hatt, like mye nå som før, trengs for å forene innsats på mange arenaer – parlamentarisk og utenomparlamentarisk, nasjonalt og internasjonalt, og for å forene splittede krefter, de ulike klassene og miljøene. Og om et slikt møtested ble skapt, hører også de intellektuelle hjemme der. En tillitsvalgt som Ragnar Kalheim kunne kanskje ha klart å skape varige

rammer for disse møtene i SV på 1970-tallet, men han døde altfor tidlig. Og mange intellektuelle som har vært partiaktive, har gått lei.

Kan et samarbeid mellom intellektuelle og arbeiderbevegelsen fremmes?

Det trengs da tre typer tiltak og krav – overfor institusjonene, overfor de intellektuelle og overfor bevegelsen.

Først – framstøt burde gjøres overfor institusjonene, spesielt universitetene og høyskolene, fordi de definerer rammebetingelser for denne typen arbeid:

- Kriteriene for «telleanter» bør endres slik at også popularisert forskning og formidling gir poeng. Slikt skal ikke telle like mye som faglige originalbidrag i prestisjetunge tidsskrifter, men de skal heller som nå ikke nullen ut. Dette ville gjør det lettere å sette av tid til å undersøke og skrive om saker av relevans for bevegelsene.
- En redefinering av grunnforskning trengs. Valget står ikke mellom en «rein» og implisitt mer «edel» grunnforskning og en mer besudlet og umiddelbart nytteorientert oppdragsforskning. Det eksisterer det Hans Ebbing har kalt en «strategisk grunnforskning».⁴² Problemene er her definert innfor en viss horisont, ut fra forpliktelser på visse verdier og interesser. Men forskningen er ellers fri med hensyn til finansiering og faglig opplegg. Sjøl har jeg i 2013/2014 ledet en gruppe forskere ved Senter for grunnforskning i Oslo som har spurt under hvilke vilkår fagorganisering over landegrenser er mulig. Forhåpentligvis vil noen av resultatene til nytte for fagbevegelsen. Samtidig har forskningen vært helt fri fra andre føringer utenfra.
- Skal slik forskning ikke defineres ut, må den holde vanlig vitenskapelig kvalitet. Forskning og politikk er forbundet, men har ulike logikker og regelsett og kan og skal ikke kollapse inn i hverandre.
- Forskere nasjonalt og internasjonalt som angripes på grunn av sine kontroversielle politiske synsmåter, må støttes i deres rett til å sett fram disse synsmåtene.
- I boka *Akadamisk kapitalisme* har jeg har satt fram en idé om et samfunnsuniversitet eller samfunnsmessig forpliktet universitet, som alternativ til et markedsdrevet universitet eller et humboldtiansk elfenbeinstårn. En åpning for å fremme dette, er om institusjonene utvikle institusjonaliserte kontakter til det sivile samfunnet, for eksempel et forum. Universitetenes kontakter skal ikke gå bare til et fortjenesteorientert næringsliv.⁴³

Så er det et sett av spørsmål som angår intellektuelles forhold til bevegelsene:

- Hvis en vil en bevegelse vel, må en også kritisere den om nødvendige. Å bekrefte bekvemme myter er å gjøre bevegelsen en bjørnetjeneste

- De intellektuelle, i alle fall de universitets- instituttansatte ansatte, er for det meste også lønnstakere og har egne legitime interesser. De bør være fagorganisert og delta i fagorganisasjonen. Mange trenger å komme seg mentalt og politisk videre enn til en slags laugsmentalitet. Ikke minst har de unge med usikre ansettelsesforhold all interesse av organisering. Velger en Norsk Tjenestemannslag, står en sammen med andre lønnstakerkategorier, har en tilgang til LO og kan påvirke forskningspolitikken, og til LOs kampkraft når det røyner på. Men heller ikke Forskerforbundet har ført noen reaksjonær politikk, og skiller seg fra den trange interesseorganisasjonen Akademikerne.
- Intellektuelle i bevegelsen er ikke for fine til ikke også å gjøre husmorarbeidet på linje med andre medlemmer. Også de skal ta referatene, sende ut innkallingene, dele ut brosjyrene og koke kaffen.
- Om utviklingen går mot skarpere sosiale og politiske kamper – hvor vil intellektuelle med klasseplassering i øvre middelklasse befinne seg? «Which side are you on?», som det heter i streikesangen til gruvearbeiderkona Florence Patton Reece, fra Harlan county i USA i 1931. Hvordan agerer intellektuelle i Sør-Europa overfor de stridene som pågår der, de nye mer militante bevegelsene? Hvordan ville vi ha opptrådt overfor de meget langvarige og militante studentkampene i Chile, Quebec eller London? Tåler vi en eventuell ostrakisering fra det gode akademiske selskap? Og bør en ha som en rettesnor å ikke skaffe seg interesser på tvers av for eksempel en skarpt utjammende skattepolitikk?
- Kan en overskride ens eget klassepreg og opptre slik Karl Kautsky skreiv om i 1903, som en medkjemper og kamerat, ikke som en hjelper og lærer?

Noen spørsmål bør også stilles til bevegelsene – spesielt fagbevegelsen:

- Vil de støtte universitetene hvis/når det kommer en ny konflikt om institusjonene, for eksempel forsøk på innføre betaling for utdanning? I det globale universitetslandskapet, er Norge her fortsatt et unntak.
- Har fagbevegelsen etterspurt intellektuelle? Kan og vil den utforme «bestillinger»? Hva slags kunnskap trengs? Er det mer konkret sakskunnskap? Er det forslag til djupe strukturformer? Er det kritikk av hegemonisk borgerlig ideologi? Er det en holdbar og tillitvekkende fortelling om muligheten og nødvendigheten av et annet samfunn, av sosialisme?

Nye former for samarbeid synes å være nødvendige. Med Eric Hobsbawms ord:

«[...] tenkende intellektuelle er ikke aleine i posisjon til å forandre verden, sjøl om ingen forandring er umulig uten deres bidrag. Det krever en forenet front av vanlige folk og intellektuelle». Men så legger han til: «Med unntak

av noen isolerte dømme er dette trolig vanskelige å oppnå i dag enn i fortida. Det er det tjuerførste hundreårets dilemma.»⁴⁴

NOTER

- 1) Alan Lightman: The Role of the Public Intellectual, <http://wem.mit.edu/comm-forum/papers/lightman.html>.
- 2) Karl Marx; *Den tyske ideologi*, i Marx: *Verker i utvalg 2, Skrifter om den materialistiske historieoppfatning*, Oslo 1970.
- 3) Sitert etter Knut Kjeldstadli: *Den delte byen. Oslo bys historie, bind 4, 1905-1935*, Oslo 1990.
- 4) Eric Hobsbawm: The Intellectuals: Role, Function and Paradox, i Hobsbawm: *Fractured Times. Culture and Society in the Twentieth Century*, London 2014.
- 5) Utrykket stammer opprinnelig fra Alfred Weber, se Karl Mannheim: *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*, London 1972, s. 136ff.
- 6) «Intellektueller», <http://de.wikipedia.org/wiki/Intellektueller>. Jan Eivind Myhre: Introduction. Intellectuals in the Public Sphere, i Jan Eivind Myhre (red.): *Intellectuals in the Public Sphere in Britain and Norway after World War II*, Oslo, s. 25.
- 7) Ottar Dahl: *Grunntrekk i historieforskningens metodelære*, Oslo 1976, s.133.
- 8) György Konrad og Ivan Szelenyi: *The Intellectuals on the Road to Class Power*, Brighton 1979.
- 9) Régis Debray: Le Pouvoir intellectuel en France, 1979, referert etter Stephen J. Walton: *Den teksta versjonen. Amerikanisering og modernitetens intellektuelle*, Oslo 2006, s. 123.
- 10) Paul A. Baran: Den intellektuelles oppgave, i *Vardøger* 1/1969. Se: http://www.vardoger.no/fulltekst/vardoger_01_1969/artikkel1.pdf
- 11) Jan Eivind Myhre: Introduction. Intellectuals in the Public Sphere, i Jan Eivind Myhre (red.): *Intellectuals in the Public Sphere in Britain and Norway after World War II*, Oslo, s. 12.
- 12) Walton 2006, s. 125.
- 13) Miguel Ángel Herrera Zgaib: The public intellectual in critical marxism: from the organic intellectual to the general intellect, *Papel politico*, Volum nr. 1. Januar/juni 2009, http://www.scielo.org.co/scielo.php?pid=S=122-44092009000100007&script=sci:artt_...
- 14) Michael Vester: *Die Entstehung des Proletariat als Lernprozess*, Frankfurt am Main 1970. Marco Guigni: Modern Protest Politics, i Peter N. Stearns (red.): *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000*, New York 2001.
- 15) Asle Rolland: Arbeideravisene og arbeiderorganisering. Avisaktivitet i den norske arbeiderbevegelsen 1880-1903, i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1/1979.
- 16) Øyvind Bjørnson: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge. Bind 2. På klassekampens grunn (1900-1920)*, Oslo 1990.
- 17) Beate Kjeldstadli, sitert etter Knut Kjeldstadli: *Mine fire besteforeldre. En familiefortelling om framveksten av det moderne Norge*, Oslo 2010, s. 90.

- 18) Ottar Brox: *Norge mot tusenårsskiftet. Arbeid for alle – eller flere rike og ny fattigdom?* Oslo 1994.
- 19) Sitert etter Knut Kjeldstadli: *Jerntid. Fabrikkssystem og arbeidere ved Christiania Spigerverk og Kværner Brug fra om lag 1890 til 1940*, Oslo 1989, s. 135.
- 20) Trygve Bull: *Mot Dag og Erling Falk*, Oslo 1968, s. 149.
- 21) Om Mot Dag og arbeiderpartiene DNA og NKP, se Maren Hegna: Intellektuelle strebere, i *Arbeiderhistorie* 2000, s.197-211.
- 22) Personlig erindring.
- 23) <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1903/xx/int-work.htm>
- 24) Knut Kjeldstadli: Solidaritet og individualitet, i Ning de Coninck-Smith, Mogens Rüdiger og Morten Thing (red.): *Historiens kultur. Fortelling.Kritik. Metode*, København 1997.
- 25) Det latinske ordet *ibid* betyr «på samme sted», og brukes i én tradisjon i fotnoter i vitenskapelige arbeider. Finn Gustavsen: *Rett på sak*, Oslo 1968, s. 35 og *Kortene på bordet*, Oslo , s. 78, 302, 306.
- 26) Pierre Bourdieu: *Meditasjoner. Méditations pacsaliennes*, Oslo 1999.
- 27) Konrad og Szelenyi 1979.
- 28) Olve Krange og Kjetil Skogen: Kokebok for den intellektuelle middelklassen, i *Nytt norsk tidsskrift*, 3/2007.
- 29) Hegna 2000, s. 199.
- 30) Guy Standing: *The Precariat. The New Dangerous Class*, London, New York 2011.
- 31) Knut Kjeldstadli: *Akademisk kapitalisme*, Oslo 2010.
- 32) Eric Altermann: Intellectuals and workers close ranks, I *Le Monde Diplomatique* 12/1997. <http://mondediplo.com12997/12/usunions>
- 33) Hobsbawm 2014.
- 34) Lennaart Rosenlund: *Social Structure and Change. Applying Pierre Bourdieu's Approach and Analytical Framework*, dr.avhandling, Stavanger 2001.
- 35) Jan Eivind Myhre: Introduction. Intellectuals in the Public Sphere, i Jan Eivind Myhre (red.): *Intlectuals in the Public Sphere in Britain and Norway after World War II*, Oslo, s. 8, 10.
- 36) Razmig Keucheyan: *The Left Hemisphere. Mapping Critical Theory Today*, London og New York 2013, s. 51ff.
- 37) Michael Wildt: *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg 2002.
- 38) Sjøl om politikere skriver politiske bøker, gjør ikke dette dem uten videre til sentrale intellektuelle.
- 39) Louis Weber: Un intellectuel collectif autonome,13. juni 2010, <http://w.w.w.savoir-agir.org/spip.php?article27>
- 40) <http://cs-n.org/om-csn/hva-vil-vi/manifest/>
- 41) Magnus Marsdal; Elite mot grasrot? I *Klassekampen* 13/12 2013.
- 42) Hans Ebbing: Akademisk produksjonsmåte, i *Vardøger* nr. 32, 2010.
- 43) Kjeldstadli 2010.
- 44) Hobsbawm 2014, s. 203.

SJUR KASA 1961 - 2015

Sjur Kasa døde 2 november 2015. Han var en av Norges ledende samfunnsforskere på området politisk økonomi. Han beskjeftiget seg med vår tids viktigste problemstillinger: miljø, energi og utvikling. Han tok magistergrad og doktorgrad i sosiologi ved Universitetet i Oslo. Han forsket omkring klima- og regnskogspolitikk i Brasil og Indonesia, om grønne skift i nordisk industriutvikling, og om sentrale makrohistoriske prosesser som klimakonsekvenser av at det nordøstasiatiske kulturområdet overtok det amerikanske konsummønstret bygget opp omkring storfekjøtt og privatbiler – og om mye annet i tillegg.

Sjur var tilknyttet forskjellige forskningsinstitusjoner (Cicero, TIK og NIBR) i Oslo, og var ved sin død professor i sosiologi ved Høyskolen i Hedmark. Han var en aktiv deltaker i forskjellige nettverk i skjæringspunktet mellom samfunnsforskning og politikk. *Vardøger* var et av disse. Sjurs første *Vardøger*-artikkel omhandlet «Verdensbanken og det truede miljøet i den tredje verden», 19/1990, og derpå bidro han om miljøproblemenes historie i 21/1992, om spredningen av miljøskadelige forbruksmønstre i Nordøst-Asia i 26/2000 og om den rød/grønne regjeringens miljøpolitikk i 31/2009.

Alle som hadde med Sjur å gjøre – som forsker, lærer, aktivist, bekjent eller venn – vil huske hans vinnende vesen, omgjengelighet, entusiasme, humor og engasjement. Han bidro med tung saks kunnskap, men også med bred, allsidig visdom og ekte glede over intellektuell dialog. Som intellektuell representerte Sjur det beste samfunnsvitenskapen kan fostre: han ga treffende og poengterte analyser av samtidsproblemer, og hadde evnen til å berike disse analysene både med idéhistoriske perspektiver og populærkulturelle referanser. Sjur ga mye av seg selv. Mange kjente hans lune og utadvendte personlighet, og opplevde at han var åpen om mye, men de private sidene fikk bare den nærmeste kretsen tilgang til.

Bare noen uker før de klimapolitiske problemstillingene ble ennå mer present i verdenspolitikken med Pariskonferansen, og i en turbulent tid der regioner i Midtøsten synker dypere ned i onde konfliktsirkler hvis viktigste bakgrunn er energihungrige stormakters geopolitiske feilberegninger – nettopp i en tid da vi trenger Sjurs brede kunnskap – forlot han oss. Han er dypt savnet, men han vil også bli husket fordi vi i dag er tvunget til å beskjeftige oss stadig mer med nettopp de forskningsområdene der han var en forløper.

De viktigste artiklene Sjur skrev vil bli gjort tilgjengelig på norsk i to bokutgivelser på forlaget Respublica i løpet av et års tid.

BIDRAGSYTERNE

Olav Boye, mangeårig faglig tillitsvalgt, leder i Drammen Faglige Samorganisasjon/ LO Drammen, sekretær og fagbladredaktør i Norsk Grafisk Forbund, generalsekretær i Internasjonale Grafiske Føderasjon (Brussel). Medlem av LO-DNA utvalget som la fram forslag til arbeidsmiljøloven av 1977. Sekretær i AUF og leder i Drammen Arbeiderparti, senere leder i Buskerud SV og stortingskandidat for SV i 1993. Faglig leder og styremedlem i Nei til EU. I dag aktiv pensjonist med stor faglig og politiske kontaktflate. E-post: olav.boyeg@gmail.com

Oscar Dybedahl studerer filosofi ved Universitetet i Oslo. Er medlem av redaksjonen i *Radikal Portal*. E-post: oscar_dybedahl@hotmail.com

Hans Ebbing, magister i filosofi (1970), har vært tilsatt i vitenskapelig og administrative stillinger ved Universitetet i Bergen. Har vært politisk aktiv i SV lokalt og i lands- og sentralstyret. Medlem av *Vardøgers* redaksjon. Tillitsverv i fagbevegelsen og i Bystyret i Bergen. E-post: hnk.ebbing@gmail.com

Bodil Chr. Erichsen, cand. philol., historiker og tidligere kvinnepolitisk ansvarlig i Oslo SV. Hun har undervist i kjønnsperspektiv på norsk historie ved UiO. Har sittet i SVs kvinnepolitiske utvalg og vært aktiv i Nei til EU og Attac Norge. E-post: bodilce@yahoo.com

Knut Kjeldstadli, professor i historie ved Universitetet i Oslo. Har skrevet en rekke arbeider med tema fra norsk arbeiderbevegelse og innvandrerhistorie. Mangeårig aktiv med tillitsverv i Oslo SV. E-post: knut.kjeldstadli@iahk.uio.no

Kristen Nordhaug, professor i utviklingshistorie ved Høyskolen i Oslo og Akershus. Medlem av *Vardøgers* redaksjon. E-post: kristen.nordhaug@hioa.no

Arne Overrein, førstelektor i filosofi ved Universitetet i Tromsø. Tillitsverv i SV og i fagbevegelsen over lang tid. Forfatter av *Kampen om folkeretten*, Abstrakt forlag, 2. opplag 2007. Medlem av *Vardøgers* redaksjon. E-post: arne.overrein@uit.no

Sven Røgeberg, lektor og skribent; tidligere journalist i Deutsche Welle, og gartner, murer og olivenbonde i Italia. E-post: sven.rogeberg@akademiet.no

Dag Seierstad, EU- og EØS-rådgiver for SV på Stortinget, tidligere utreder for Nei til EU. Aktiv i kampen mot norsk medlemskap i EF/EU siden 1960-tallet. Har hatt flere tillitsverv i SV sentralt og i Oppland SV. Medlem av *Vardøgers* redaksjonsråd. E-post: dag.seierstad@stortinget.no

Steinar Stjernø, professor i sosialt arbeid og sosialpolitikk ved Høgskolen i Oslo og Akershus. Han har skrevet bøkene *Work, oil and welfare* (2008) og *Solidarity in Europe. The history of an idea* (2005). Han var nestleder i Sosialistisk Venstreparti fra 1975 til 1977. E-post: steinar.stjerno@hioa.no